

provincie Utrecht

Gebiedskatern Rivierengebied

Samen maken we Utrecht mooier

KWALITEITSGIDS UTRECHTSE LANDSCHAPPEN

GEBIEDSKATERN RIVIERENGEBIED

IN OPDRACHT VAN:
PROVINCIE UTRECHT

OKRA LANDSCHAPSARCHITECTEN BV
OUDEGRACHT 23 | 3511 AB UTRECHT
T. +31 (0)30 273 42 49 | F. +31 (0)30 273 51 28
MAIL@OKRA.NL | WWW.OKRA.NL

INHOUD

1	Lezen is begrijpen	6	DEEL II WAARDERING	
1.1	Kernkwaliteiten uitwerken	6	5	Kernkwaliteiten in hoofdlijnen 76
1.2	Leeswijzer	10	6	Zichtbaar landschap 80
DEEL I OBSERVATIES			6.1	Essenties uit de verhalen 82
2	Feitelijk landschap	18	6.2	Ruimtelijke essenties 86
3	Verhalend landschap	28	6.3	Vijf deelgebieden 88
3.1	Dynamiek van de rivier	30	6.4	Samenhang 92
3.2	Ontginning van het land	40	6.5	Relatie met de kernkwaliteiten 94
3.3	Strijd om de macht	50	7	Ambities 96
3.4	Status en Geld	60	7.1	Versterken gebiedsidentiteit rond de ruggengraten 98
4	Dynamiek	68	7.2	Bijzondere aandacht voor begin, eind en ontmoeting van ruggengraten 102
			8	Verdieping deelgebieden 104
			8.1	Flank 106
			8.2	Langbroek 116
			8.3	Kromme Rijn 124
			8.4	Schalkwijk 134
			8.5	Nederrijn/Lek 142

Bronvermelding

Colofon

1 LEZEN IS BEGRIJPEN

1.1 KERNKWALITEITEN UITWERKEN

Nederland heeft een rijke diversiteit aan landschappen. Veel van deze landschappen zijn uniek, niet alleen binnen ons eigen land, maar ook buiten onze grenzen. In de Nota Ruimte heeft het Ministerie van VROM (tegenwoordig Ministerie van Infrastructuur en Milieu) aangegeven welke twintig landschappen in ons land zó uniek zijn, dat we extra aandacht moeten besteden aan het behoud, het beheer en de ontwikkeling ervan. Met het benoemen van de 'kernkwaliteiten' van de Nationale Landschappen heeft VROM invulling gegeven aan datgene wat die landschappen van alle andere gebieden in ons land onderscheidt.

Het is de taak van de provincies om de Nationale Landschappen exact te begrenzen en de kernkwaliteiten uit te werken. In de provincie Utrecht is de begrenzing van de Nationale Landschappen vastgelegd in de Streekplanuitwerking Nationale Landschappen van april 2008. Alleen voor het Groene Hart heeft het Rijk zelf de begrenzing vastgesteld. Uit de begrenzing blijkt dat Utrecht voor het grootste deel in een Nationaal Landschap ligt. Dit is voor de provincie aanleiding geweest om ook de landschappen zonder deze 'status', de Utrechtse Heuvelrug en Gelderse Vallei, in deze kwaliteitsgids op te nemen.

DOEL VAN DE KWALITEITSGIDS

Met het uitwerken van de kernkwaliteiten in deze kwaliteitsgids geeft de provincie Utrecht antwoord op een aantal vragen..Wat betekenen

bijvoorbeeld 'openheid', '(veen)weidekarakter' of 'samenhangend stelsel' eigenlijk? Welke aspecten in het landschap zorgen ervoor dat je de kernkwaliteiten beleeft? Daarbij beperkt de gids zich niet tot wat feitelijk in het landschap zichtbaar is. De kernkwaliteiten zijn in de loop van de tijd in de landschappen ontstaan. Daarom gaat de gids ook in op de gebeurtenissen en menselijke verhalen achter de kernkwaliteiten. Dit geeft meerwaarde aan de kernkwaliteiten en verdiept de beleving ervan.

Het doel van de kwaliteitsgids is het concreet maken van de kernkwaliteiten van de Utrechtse landschappen, zodat iedereen begrijpt over welke elementen het gaat.

De gids heeft nog een tweede doel. Een landschap is een levend geheel, dat door de jaren heen geleidelijk verandert. Zonder die veranderingen wordt het landschap een museumstuk. Het is absoluut niet de bedoeling dat de Nationale Landschappen 'op slot' gaan. Sterker nog: om het landschap vitaal te houden zijn nieuwe ontwikkelingen juist vaak nodig én ze geven kansen om de kernkwaliteiten te verstevigen. Ontwikkelingen kunnen echter vele vormen krijgen. Hoe kunnen ze zó worden geplaatst en vormgegeven dat ze voortbouwen op de landschappelijke kernkwaliteiten?

Het tweede doel van de kwaliteitsgids is het bieden van inspiratie en houvast voor het omgaan met ontwikkelingen zodat de kernkwaliteiten voor de toekomst zijn zekergesteld en zelfs beter beleefbaar worden.

DOELGROEPEN

De kwaliteitsgids is in eerste instantie bedoeld voor gebruik door alle mensen van de provincie Utrecht met een bestuurlijke en ambtelijke functie. Daarnaast is de gids ook bruikbaar voor betrokken partijen uit de landschappen, zoals gebiedscommissies, gemeenten, waterbeheerders, natuurterreinbeheerders, maatschappelijk middenveld, landschapsorganisaties, grondeigenaren, burgers en bedrijven. De gids is beeldend gemaakt en zó opgezet dat ze toegankelijk is voor zowel mensen die professioneel met landschap en ruimtelijke ordening bezig zijn, als mensen die daar niet dagelijks mee te maken hebben.

KATERNEN

De kwaliteitsgids bestaat in totaal uit één koepelkatern en zes gebiedskaternen:

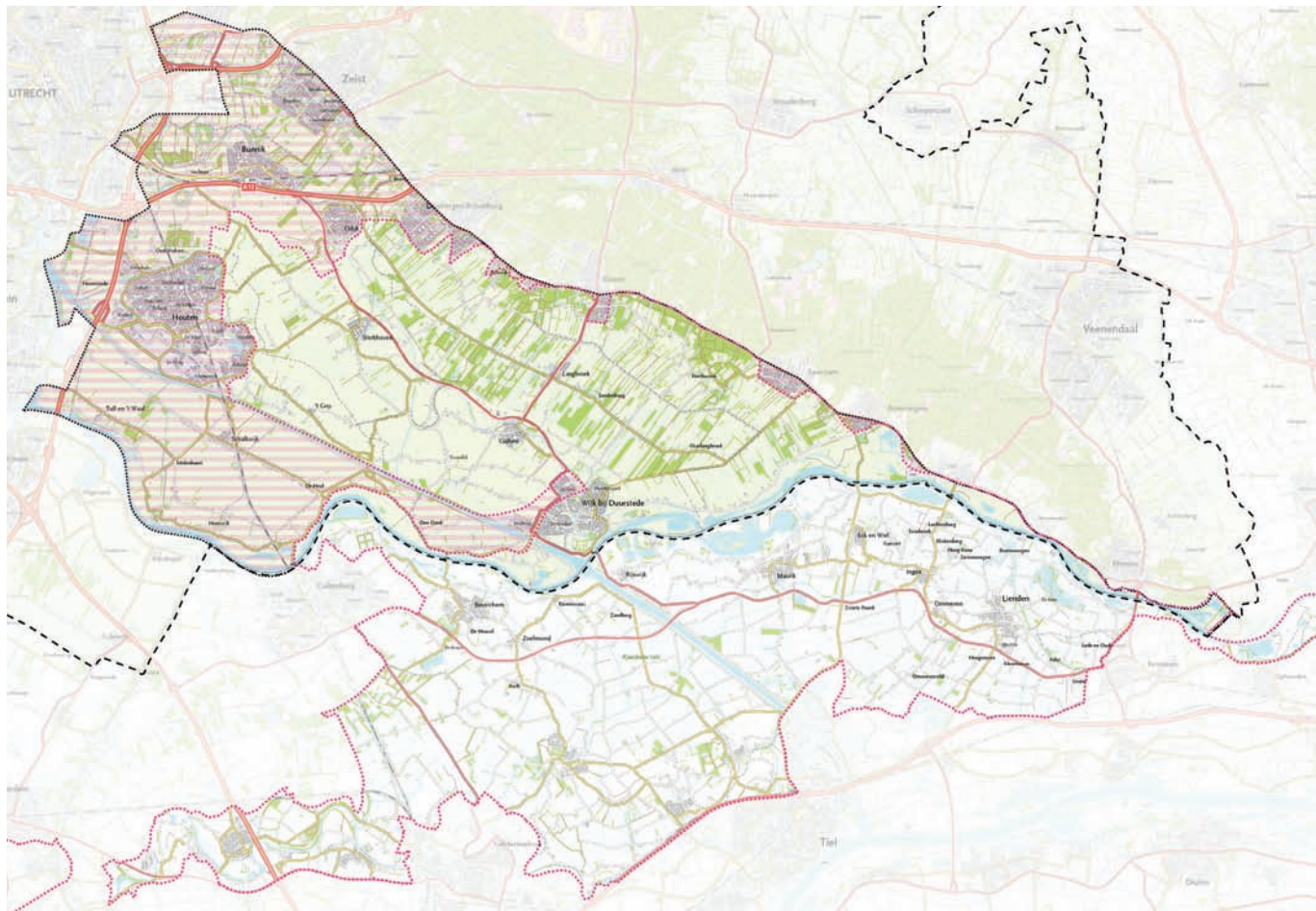
- Groene Hart
- Waterlinies (Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam)
- Rivierengebied
- Eemland
- Utrechtse Heuvelrug
- Gelderse Vallei

Het koepelkatern gaat onder andere in op de status van de kwaliteitsgids en bestaande provinciale beleidskaders. De eerste vier gebiedskaternen behandelen door het Rijk aangewezen Nationale Landschappen. Soms zijn ze aangevuld met gebieden die net buiten de begrenzing vallen, maar wel dezelfde landschappelijke kenmerken hebben. De Utrechtse Heuvelrug is door de provincie aangewezen als Provinciaal Landschap en daarom aan de kwaliteitsgids toegevoegd. De Gelderse Vallei, het enige landschap 'zonder status', is toegevoegd omdat de provincie dit

ook een waardevol landschap vindt. Bovendien zijn zo alle landschappen binnen de provincie volgens eenzelfde systematiek beschreven.

PLANGEBIED

- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens kern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht
- plangebied buiten Nationaal Landschap

PLANGEBIEDEN

Alle landschappen uit de gebiedskaternen lopen door in de aangrenzende provincies. In deze kwaliteitsgids wordt echter alleen het Utrechtse deel uitgewerkt. Dit vormt de basis voor afstemming met de andere provincies over de uitwerking van de kernkwaliteiten. Ook de uitwerking van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied in dit katern gaat alleen over het Utrechtse deel. Het katern vormt de basis voor afstemming met de provincie Gelderland.

De plangebieden van de verschillende katernen sluiten op elkaar aan, zodat al het landschap van de provincie behandeld wordt. Om die reden is het plangebied in dit katern Rivierengebied groter genomen dan alleen het Nationaal Landschap. Voor een heldere afbakening met het katern Heuvelrug is de N225 als grens genomen. De bebouwde delen ten zuiden van de N225 zijn in dit katern meegenomen, hoewel ze buiten het Nationaal Landschap vallen. De grens blijft echter kunstmatig; feitelijk lopen Utrechtse Heuvelrug en Rivierengebied in elkaar over. Ook aan de westzijde is het plangebied groter dan het Nationaal Landschap. De bebouwing van de agglomeratie Utrecht-Nieuwegein is als grens genomen. Het landschap tussen de agglomeratie en het Nationaal Landschap Rivierengebied hangt nauw samen met het landschap in het Nationaal Landschap zelf en heeft dezelfde kenmerken.

Door dit westelijk deel loopt het Nationaal Landschap Nieuwe Hollandse Waterlinie. De waterlinies vormen een grote uitzondering in de serie katernen. De Nationale Landschappen Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie overlappen geheel met de katernen Groene Hart en Rivierengebied. De kernkwaliteit 'Samenhangend stelsel' wordt uitgewerkt in

het gebiedskatern Waterlinies. De andere kernkwaliteiten hebben meer betrekking op het onderliggend landschap en worden uitgewerkt in de katernen Groene Hart en Rivierengebied.

RUIMTELIJK ACTIE PROGRAMMA

De uitwerking van de kernkwaliteiten maakt deel uit van het Ruimtelijk Actie Programma (RAP) 2009 – 2011 van de provincie Utrecht. Het RAP is het uitvoeringsprogramma van de provinciale ruimtelijke structuurvisie en bereidt de nieuwe provinciale ruimtelijke structuurvisie (2012) voor. De Kwaliteitsgids zal voor de structuurvisie 2012 worden gehanteerd als een belangrijke onderlegger. Op basis van de provinciale ruimtelijke structuurvisie past de provincie het belangrijkste wettelijke borgingsinstrument, de Provinciale Ruimtelijke Verordening aan. Daarmee zal ook de wettelijke borging van de kernkwaliteiten plaatsvinden.

VOORTBOUWEN OP BESTAANDE PLANNEN

Deze Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen bouwt voort op plannen en ideeën van gemeenten, samenwerkingsverbanden en provincie. Deze plannen stellen wij niet ter discussie. Integendeel: we doen een voorzet voor het verder invullen van deze plannen, steeds vanuit het kader van de landschappelijke kernkwaliteiten. In het geval van dit katern (zie ook de achterin opgenomen literatuurlijst) gaat het met name om de volgende stukken:

- Beeldkwaliteitplan Kromme Rijngebied (2010)
- Landschapsontwikkelingsplan Kromme Rijn+ (2009)
- Integrale Gebiedsvisie Kromme Rijn (2007)
- Beeldkwaliteitplan Langbroekerwetering (2004)

1.2 LEESWIJZER

Het voor u liggende katern van de kwaliteitsgids geeft een uitwerking van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied. Het katern bestaat uit twee delen. Deel I gaat over de bestaande situatie en is een min of meer objectieve observatie: een feitelijke kijk op het huidige landschap.

Dit gebeurt aan de hand van kaartbeelden (hoofdstuk 2) en verhalen (hoofdstuk 3). Hoofdstuk 4 brengt de ontwikkelingen die in dit landschap spelen in beeld.

Deel II geeft de uitwerking van de kernkwaliteiten. Het beschrijft de kernkwaliteiten zelf (hoofdstuk 5), de essenties van de verhalen en de ruimtelijke essenties (hoofdstuk 6). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8). Ook laat dit deel zien hoe de provincie wil voortbouwen op de kernkwaliteiten. Is het goed zoals het is, of valt er vanuit het oogpunt van de kernkwaliteiten het een en ander te verbeteren? En welke aspecten vragen daarbij bijzondere aandacht? De ambities vormen het kader om de kernkwaliteiten voor de toekomst te waarborgen en te ontwikkelen (hoofdstuk 7). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8).

BENT U VOORAL GEÏNTERESSEERD IN:

- Hoe dit landschap is ontwikkeld en waarom dat zo is gegaan? **Lees dan vooral hoofdstuk 3, Verhalend landschap;**
- Hoe de kernkwaliteiten van het landschap tot uitdrukking komen? **Lees dan hoofdstuk 6, Zichtbaar landschap;**
- Welke ambities de provincie heeft voor de ontwikkeling van de kernkwaliteiten? **Lees dan hoofdstuk 7, Ambities;**
- Het toepassen van de kernkwaliteiten in het maken of beoordelen van een plan? **Lees dan hoofdstuk 8, Verdieping deelgebieden.**

DEEL I: OBSERVATIES - WAT IS ER?

HOOFDSTUK 2 - FEITELIJK LANDSCHAP

2. FEITELIJK LANDSCHAP

Wat een goed beeld van de huidige staat van het Rivierland Landschap voor het eerst vast te leggen. Het is de eerste keer dat de huidige situatie van het Rivierland Landschap vastgelegd wordt. Dit is de eerste keer dat de huidige situatie van het Rivierland Landschap vastgelegd wordt. Dit is de eerste keer dat de huidige situatie van het Rivierland Landschap vastgelegd wordt.

RIVIERLAND LANDSCHAP 2010

De kaart toont de huidige situatie van het Rivierland Landschap in 2010. Het gebied is verdeeld in verschillende zones, waaronder landbouwgebieden, natuurgebieden en stedelijke gebieden. De kaart is voorzien van een legenda en een titel.

Als eerste geeft een serie thematische kaarten een indruk van de feitelijke situatie van het huidige landschap.

HOOFDSTUK 3 - VERHALEND LANDSCHAP

3. VERHALEND LANDSCHAP

Dit hoofdstuk vertelt de verhalen die in het landschap te lezen zijn. Het gaat om de verhalen die in het landschap te lezen zijn. Het gaat om de verhalen die in het landschap te lezen zijn. Het gaat om de verhalen die in het landschap te lezen zijn.

Een karakteristiek verhaallijn schetsen in vogelvlucht de ontwikkeling van het landschap. Waarom ziet het landschap er zo uit? Wat zijn de verhalen die in dit landschap te lezen zijn of verscholen liggen? Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke cultuurhistorische context van het landschap. De verhalen vertellen de bijzondere gebeurtenissen die het landschap verklaren en de beleving verrijken.

Vier karakteristieke verhaallijnen schetsen in vogelvlucht de ontwikkeling van het landschap. Waarom ziet het landschap er zo uit? Wat zijn de verhalen die in dit landschap te lezen zijn of verscholen liggen? Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke cultuurhistorische context van het landschap. De verhalen vertellen de bijzondere gebeurtenissen die het landschap verklaren en de beleving verrijken.

HOOFDSTUK 4 - DYNAMIEK

4. DYNAMIEK

Het Rivierland Landschap is in beweging. Dit hoofdstuk vertelt de verhalen die in het landschap te lezen zijn. Het gaat om de verhalen die in het landschap te lezen zijn. Het gaat om de verhalen die in het landschap te lezen zijn.

De kaart toont de dynamiek van het Rivierland Landschap. Het gebied is verdeeld in verschillende zones, waaronder landbouwgebieden, natuurgebieden en stedelijke gebieden. De kaart is voorzien van een legenda en een titel.

Afsluitend wordt de dynamiek in het landschap anno 2010 in kaart gebracht. Welke ontwikkelingen spelen er allemaal? Sommige voltrokken zich concreet in het veld, andere bestaan alleen nog op papier, zijn volop in discussie, of 'hangen in de lucht'. De beschreven dynamiek is niet per definitie sluitend en zal met de jaren veranderen. De beschrijving wordt alleen gegeven om grip te krijgen op het scala aan ontwikkelingen waar dit landschap mee te maken heeft.

DEEL II: WAARDERING - WAT WILLEN WE?

HOOFDSTUK 5 - KERNKWALITEITEN IN HOOFDLIJNEN

5. KERNKWALITEITEN IN HOOFDLIJNEN

In de Wijk-Rivier is het rivierengebied van de kernkwaliteiten van de riviergebieden. Het gebied heeft de voorkeur gekregen. Deze kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maken de wijk. De gemeente Utrecht is het Rivierengebied. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk.

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

Deel II begint met een weergave van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied. Deze kernkwaliteiten vormen de basis voor de verdere analyse van het landschap.

HOOFDSTUK 6 - ZICHTBAAR LANDSCHAP

6. ZICHTBAAR LANDSCHAP

In de Wijk-Rivier worden de kernkwaliteiten van het Rivierengebied afgebeeld. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk.

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

Vervolgens analyseert Deel II de beleving van de kernkwaliteiten in het veld. Waardoor kun je ter plaatse de kernkwaliteiten concreet ervaren? Dit is nadrukkelijk een subjectieve analyse die alleen kijkt naar datgene waarmee de kernkwaliteiten beleefbaar zijn. Wat niet bij de kernkwaliteiten past, wordt bewust weggelaten. Deze analyse verloopt in zes stappen.

6.1 - ESSENTIES UIT DE VERHALEN

6.1 ESSENTIES UIT DE VERHALEN

In de Wijk-Rivier worden de kernkwaliteiten van het Rivierengebied afgebeeld. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk. Het gebied van de kernkwaliteiten van het Rivierengebied Landschappen maakt de wijk.

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

De Wijk-Rivier geeft drie kernkwaliteiten van het Rivierengebied:

- 1. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 2. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**
- 3. **landschap van een rivier - uiterwaard - natuur**

In een kort overzicht worden de belangrijkste systemen en mechanismen op een rij gezet die tot de vorming van dit landschap hebben geleid. Dit zijn wat betreft de kernkwaliteiten de essenties uit de verhalen van hoofdstuk 3.

6.5 - RELATIE MET DE KERNKWALITEITEN

6.5 RELATIE MET DE KERNKWALITEITEN

In het verslag naar de kernkwaliteiten worden de kernkwaliteiten van het gebied beschreven. Dit verslag is een aanvulling op de kernkwaliteiten van het gebied. Het verslag is een aanvulling op de kernkwaliteiten van het gebied. Het verslag is een aanvulling op de kernkwaliteiten van het gebied.

1. SAMENVATTING VAN DEER BELANGEN

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

2. HOOFDSTUK 7 - AMBITIES

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

3. SAMENVATTING VAN DEER BELANGEN

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

4. HOOFDSTUK 8 - VERDIEPING DEELGEBIEDEN

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

Afsluitend worden de beschreven essenties, deelgebieden en samenhang teruggekoppeld naar de kernkwaliteiten.

HOOFDSTUK 7 - AMBITIES

7. AMBITIES

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

In enkele gebieden en op specifieke plekken staan de kernkwaliteiten nu al onder druk. In dit hoofdstuk geeft de provincie Utrecht aan waar en hoe zij de beleving van de kernkwaliteiten in dit landschap wil verbeteren en waarborgen voor de toekomst. Dit zijn de ambities van de provincie Utrecht voor het landschap van het Rivierengebied.

HOOFDSTUK 8 - VERDIEPING DEELGEBIEDEN

8. VERDIEPING DEELGEBIEDEN

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

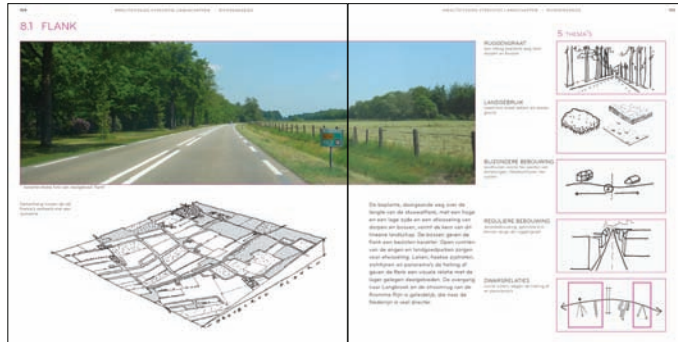
De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied. De kernkwaliteiten van het gebied zijn de kernkwaliteiten van het gebied.

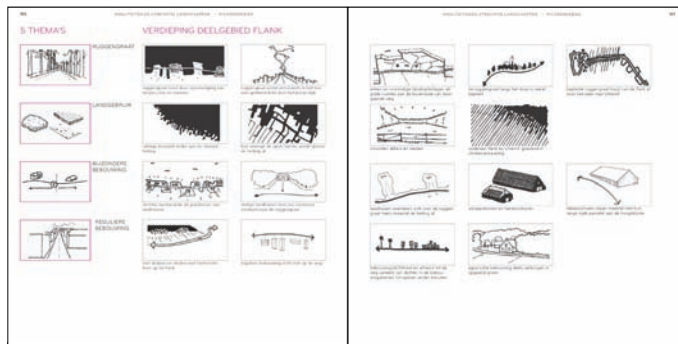
Het laatste hoofdstuk geeft de ruimtelijke karakteristieken en ontwikkelprincipes weer die aan de basis liggen om de ambities uit hoofdstuk 7 te verwezenlijken. De afzonderlijke deelgebieden worden in drie stappen nader uitgewerkt.

STAP 1: ESSENTIES DEELGEBIED

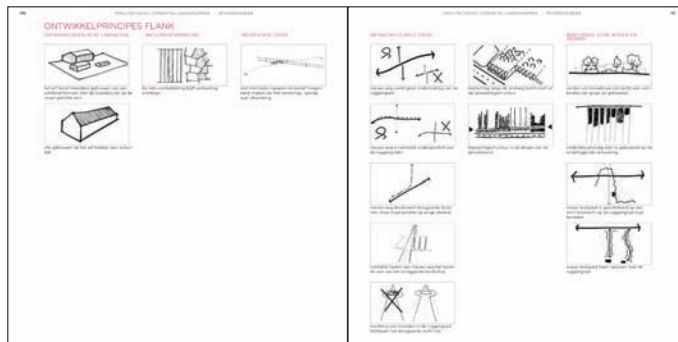
Eén overzicht geeft de karakteristiek van het deelgebied weer. Dit gebeurt aan de hand van een foto, een korte beschrijving in relatie tot de kernkwaliteiten, per deelgebied de iconen van ruimtelijke essenties en een ruimtelijke samenhang daartussen (isometrie).

STAP 2: VERDIEPING ESSENTIES

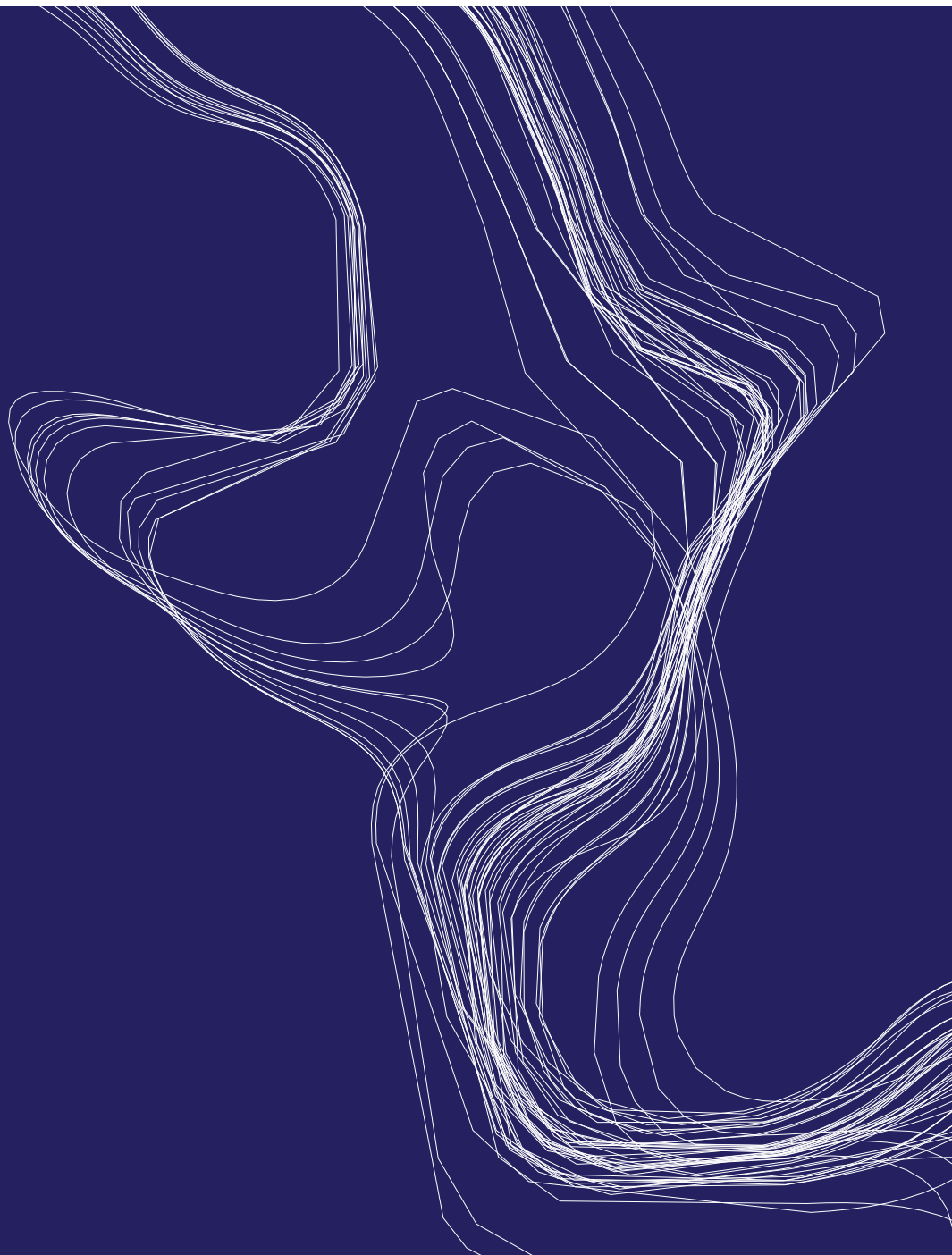

De vijf iconen worden verdiept. Series iconen geven aanvullende ruimtelijke karakteristieken per thema.

STAP 3: ONTWIKKELPRINCIPES

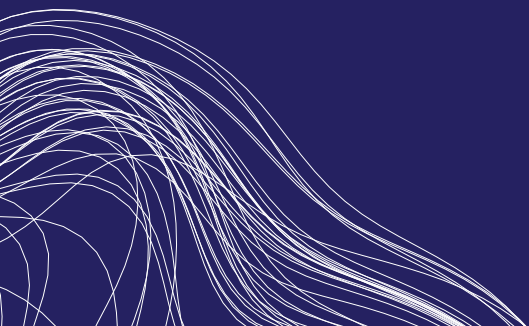
Series van ontwikkelprincipes geven inspiratie voor de inpassing en vormgeving van diverse ontwikkelingen in dit landschap. Bij veel op hand zijnde ontwikkelingen (zie hoofdstuk 4) is het niet de vraag of ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral h oe dat gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze de kernkwaliteiten ondersteunen of aantasten. Basis voor de inpassing zijn de vijf essenti ele iconen en hun verdieping. Maar soms geeft dat niet voldoende houvast. De ontwikkelprincipes bouwen voort op deze iconen.

DEEL I

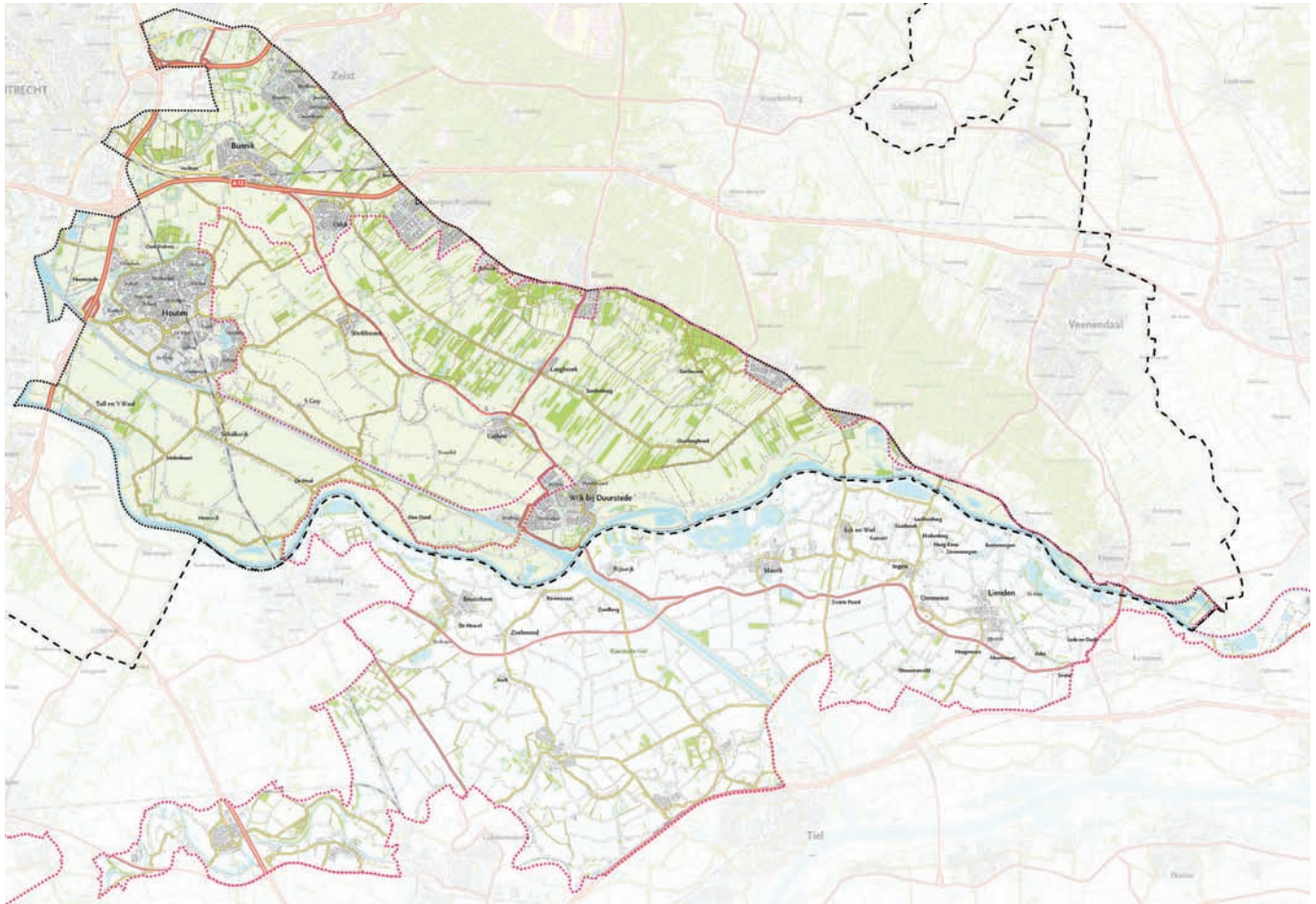
OBSERVATIES
WAT IS ER?

2 FEITELIJK LANDSCHAP

Voor een goed begrip van de huidige staat van het Nationaal Landschap wordt hier een aantal feitelijkheden op een rij gezet. Eerst ziet u drie topografische kaarten van 2000, 1820 en 1920. Gezamenlijk geven ze een impressie van de ontwikkeling die het landschap in de laatste honderdvijftig jaar heeft doorgemaakt. Daarna volgt een aantal thematische kaarten. De informatie op deze kaarten is afkomstig uit het GIS-systeem van de provincie Utrecht. Ze geven een beeld van de feitelijke situatie van het landschap op dit moment.

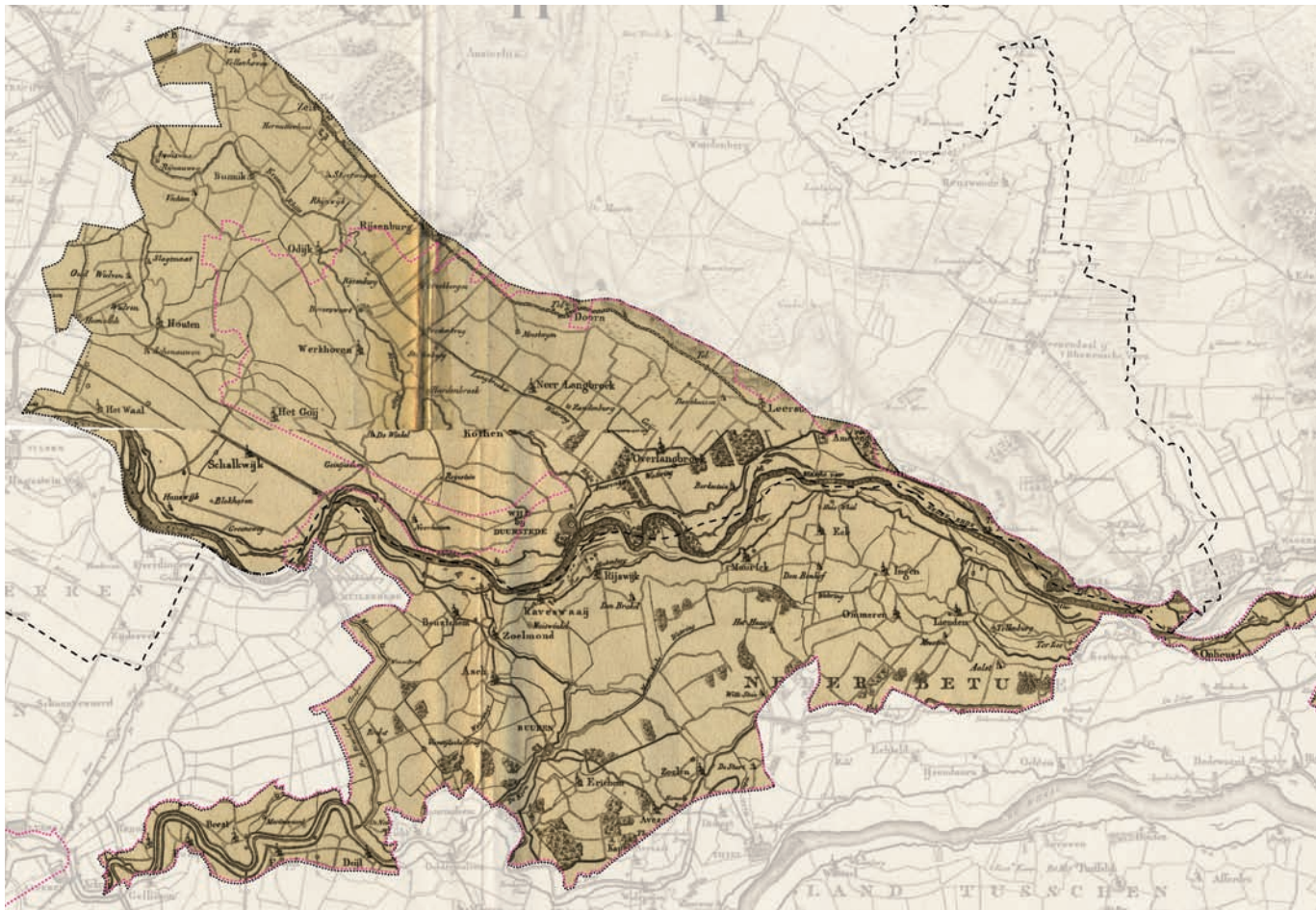
TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 2000

- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens kern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

Aan de noordzijde vallen de verspreid liggende bossen op, in een brede zone van Nederrijn tot Utrecht, aansluitend op de Heuvelrug en doorlopend tot aan de Kromme Rijn. Zuidelijk van de Kromme Rijn is een patroonverschil te zien: meanderende vormen tussen Wijk bij Duurstede en Houten en strakkere vormen ten zuiden van het Amsterdam-Rijnkanaal. Zuidelijk van de meanderende Nederrijn/Lek, in het Gelderse, verandert het patroon aanzienlijk. De grotere kernen liggen vooral in het westen, nabij Utrecht. Wijk bij Duurstede is de enige grotere kern op afstand. In het westen concentreren zich ook de snelwegen en spoorlijnen.

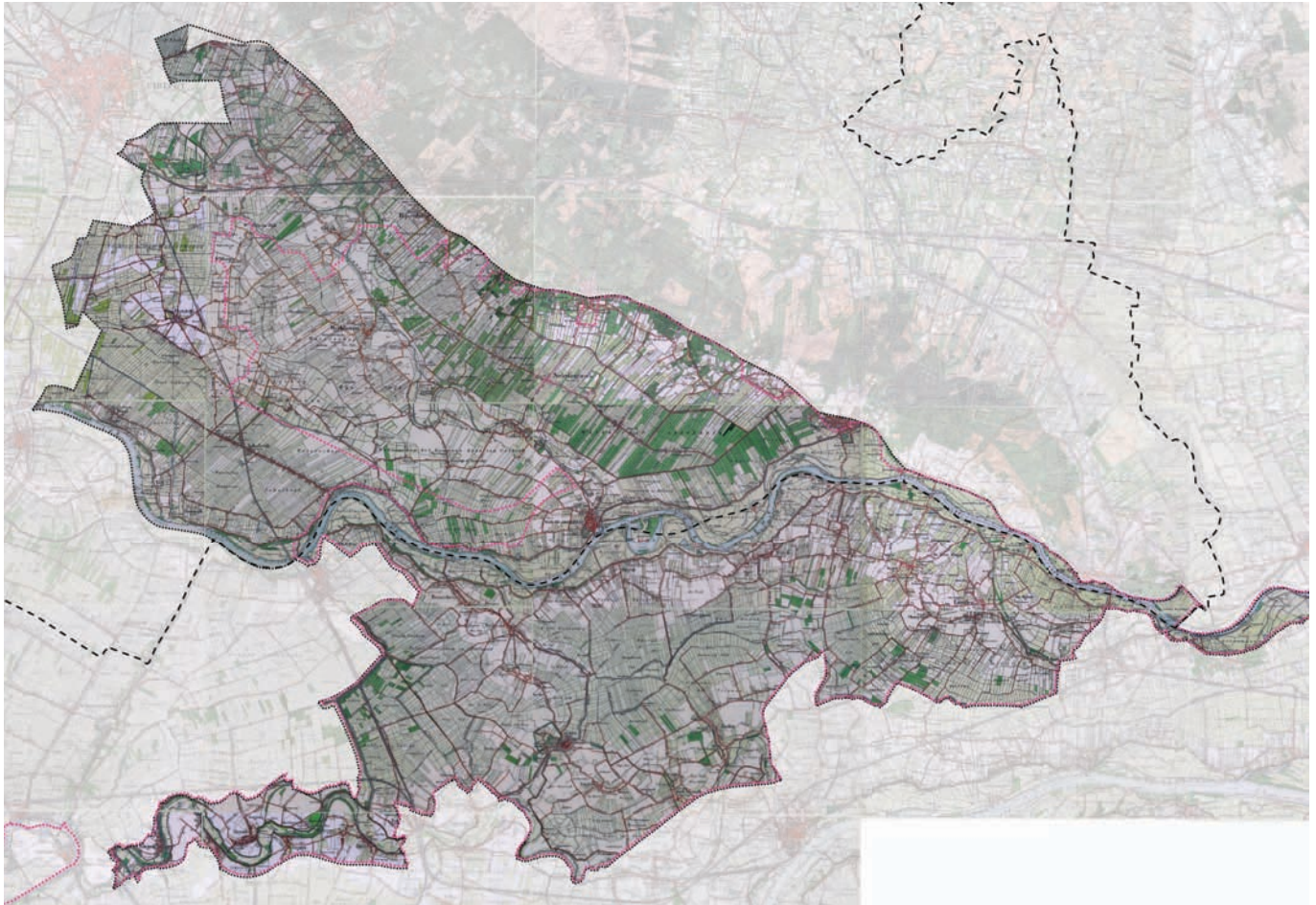
TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 1820

- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens katern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

Het meest opvallend is de brede Nederrijn/Lek dwars door het rivierengebied. De rivier meandert sterk en heeft diverse strangen en eilandjes in de stroom, zoals bij Hagestein. De enige steden in het gebied, Rhenen en Wijk bij Duurstede, liggen aan deze rivier. Verder liggen er alleen kleine dorpjes in het landschap. Tussen de Kromme Rijn en de lijn Wijk bij Duurstede - 't Goy - Houten loopt een brede zone met een kronkelend patroon van wegen en watergangen. Schalkwijk ten zuiden en Langbroek ten noorden hebben een veel rationelere opzet. Langbroek is beter dooraderd met wegen dan Schalkwijk, vooral richting Heuvelrug, tot aan de benedenweg. Langs de Heuvelrug vanaf Zeist tot voorbij Elst zijn de dubbelwegen te herkennen.

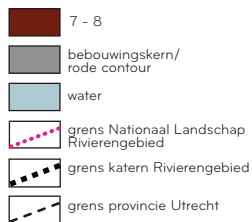
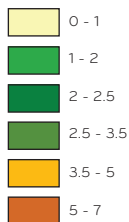
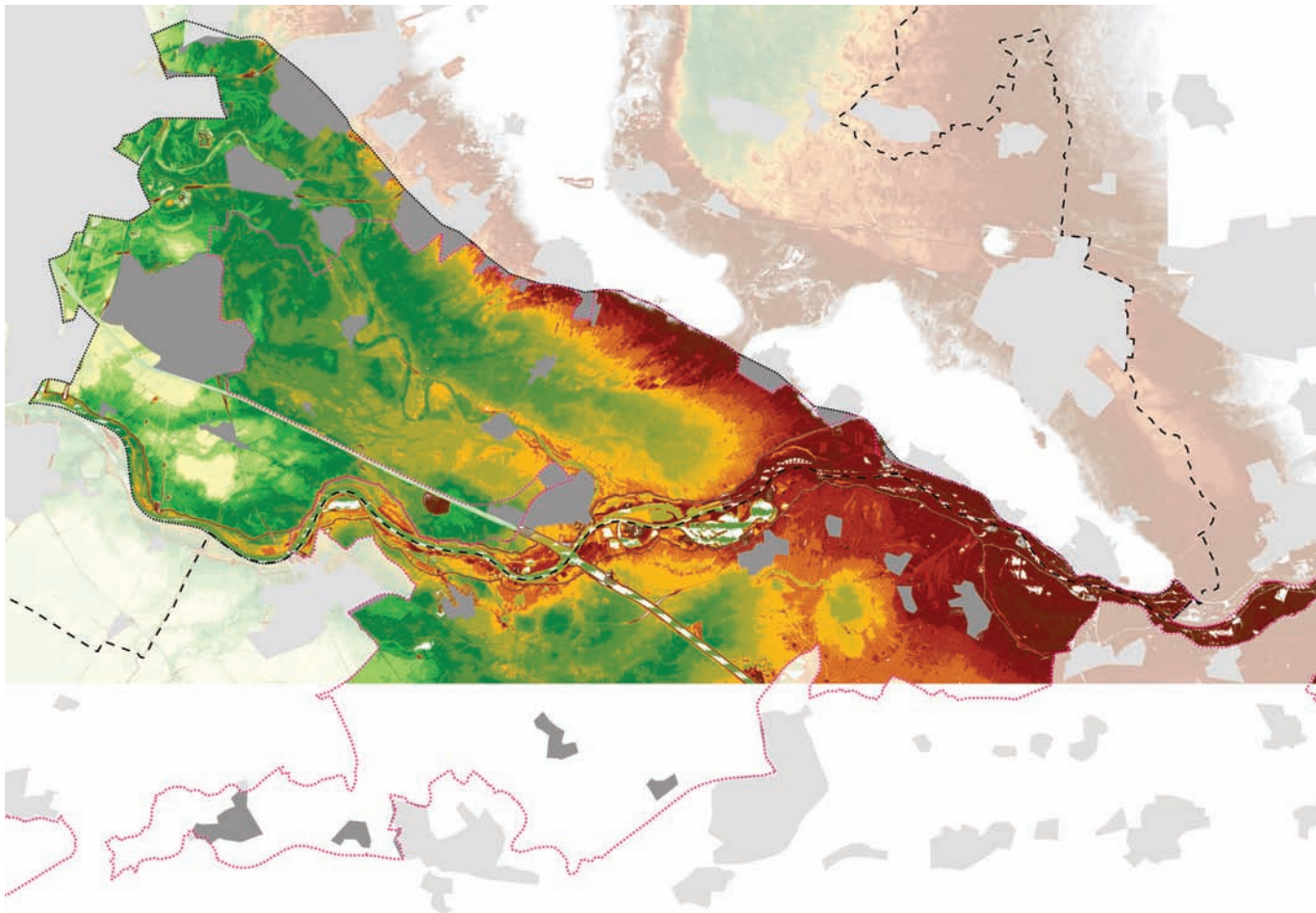
TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 1920

- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens katern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

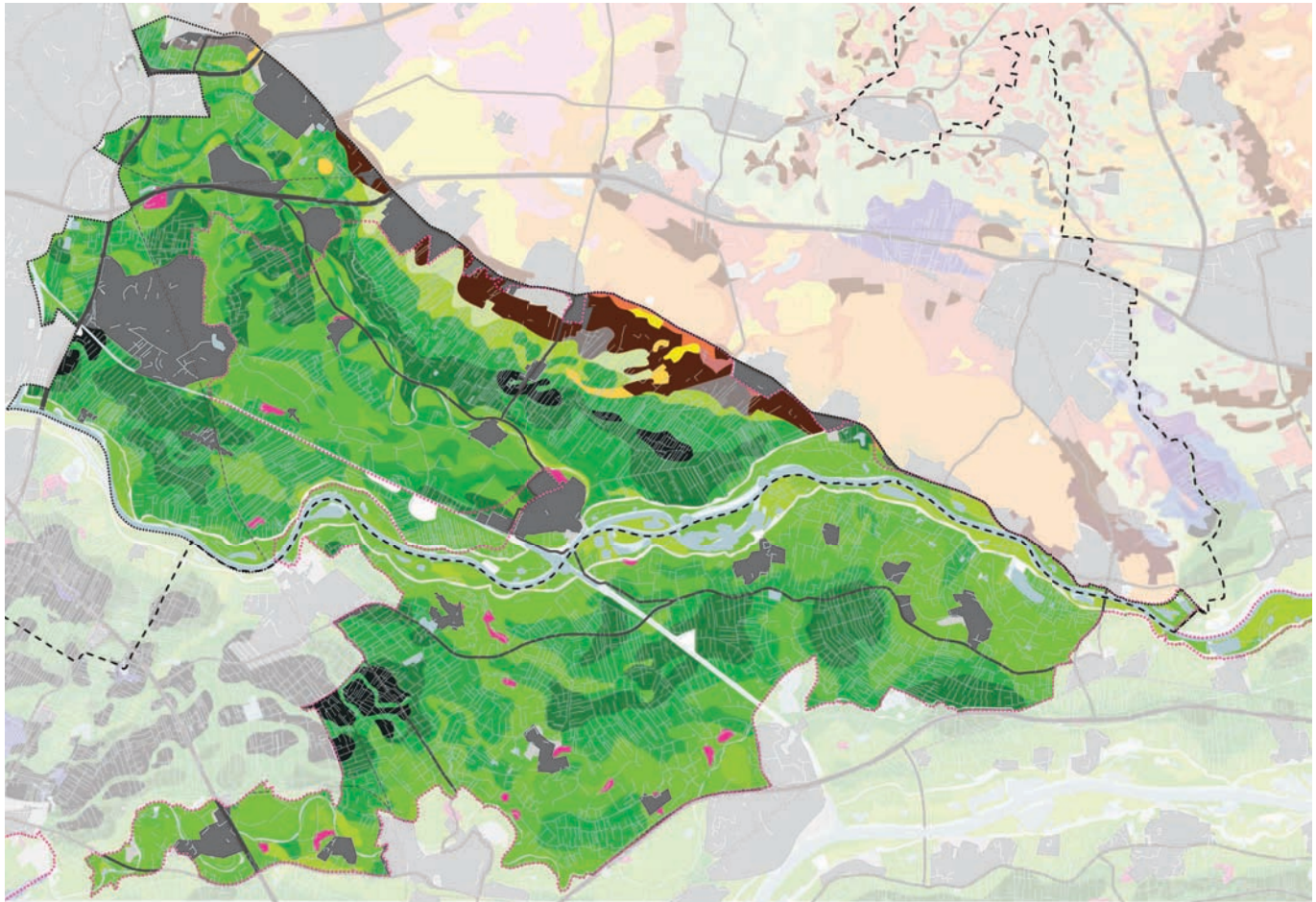
De zone zuidelijk van de Kromme Rijn wordt gevormd door een mozaïek van blok- en strokenverkaveling, met een afwisseling van akkers, weilanden en boomgaarden. In het patroon zijn door elkaar lopende meander-vormen herkenbaar. Schalkwijk tekent zich af als weidegronden in een strakke strokenverkaveling rond een dicht lint, met opnieuw een mozaïek langs de Lek. Langbroek laat eveneens een strokenverkaveling zien. Opvallend zijn de bosstroken. Zowel naar de Kromme Rijn als naar de Heuvelrug gaat de strokenverkaveling geleidelijk over in blokvorm en neemt de hoeveelheid akkers toe. Een deel van de bossen van de Heuvelrug steken door in het rivierengebied.

HOOGTEKAART

Deze kaart is een uitsnede uit de Algemene Hoogtekaart Nederland. Het meest opvallende reliëf is de stuwwal aan de noordkant van het plangebied en de meanderende hoge zone langs de Nederrijn/Lek. Vanaf Wijk bij Duurstede takt een brede zone van hogere gronden zich af langs de Kromme Rijn. Daarna vertakt deze zich verder, richting Houten en Odijk. Nabij Utrecht tekenen zich rond de Kromme Rijn vele oude rivierbochten af. De kom van Langbroek is duidelijk te herkennen. In Schalkwijk zijn twee kommen te zien, gescheiden door een hoger gelegen oude stroomrug.

BODEMKAART

kleigronden

enkeerdgronden

stuifzandgronden

oude bewoningsplaatsen

bebouwkern/
rode contour

water

hoofdontsluiting

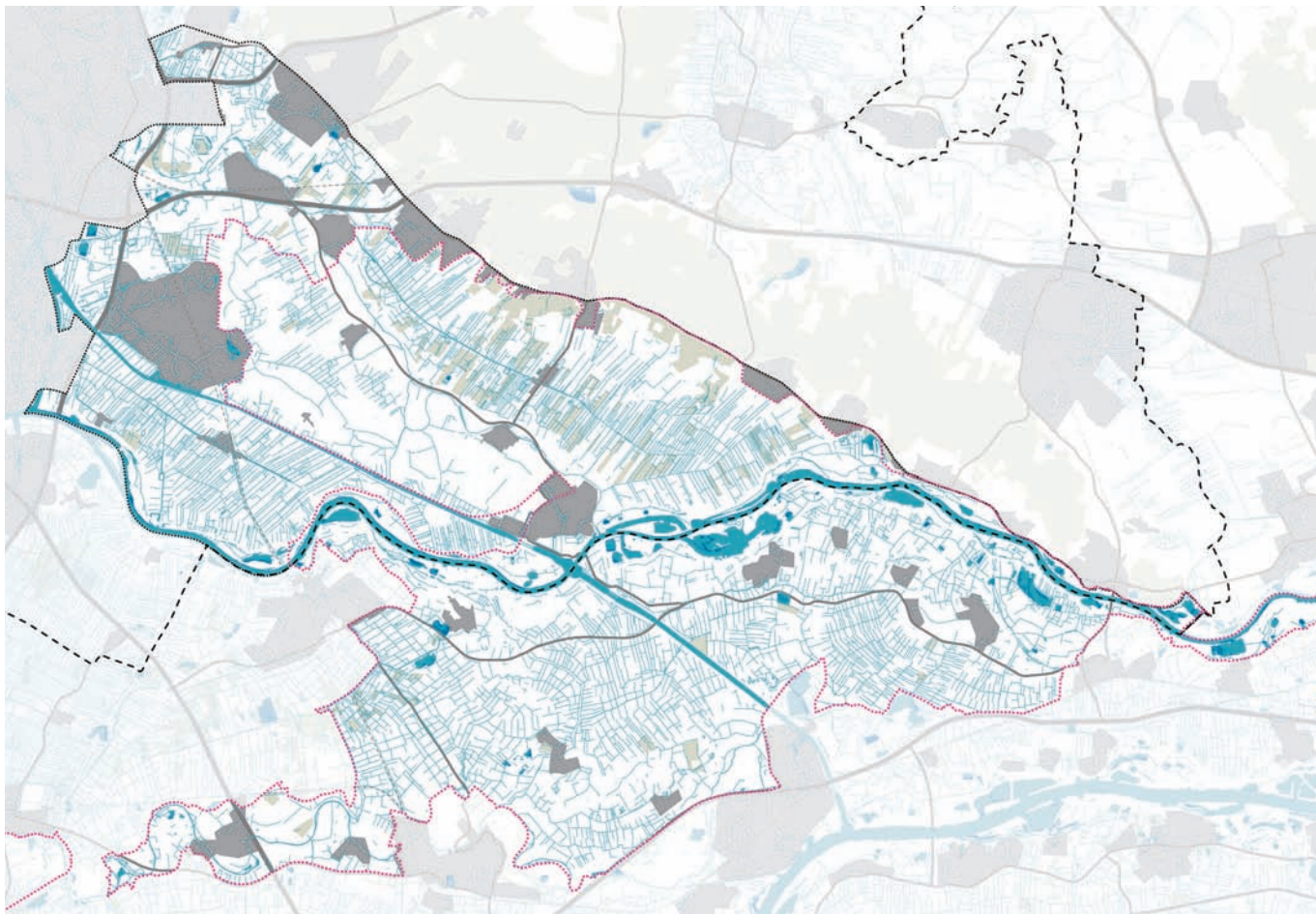
grens Nationaal Landschap
Rivierengebied

grens katern Rivierengebied

grens provincie Utrecht

Het verschil tussen stuwal en rivierklei springt het meest in het oog. Binnen de gebieden met rivierklei is aan de kleurverschillen het slingerende verloop van oude rivierstromen te herkennen. De grote kom van Langbroek, tussen Heuvelrug en Kromme Rijn is duidelijk te zien, evenals parallel daaraan de brede Houtense stroomrug. De noordelijk van Houten gelegen gebieden met zware klei lijken een vervolg te zijn van de kom van Langbroek, daarvan afgesneden door smallere stroomruggen; zones met lichtere zavel. De kom van Schalkwijk wordt eveneens doorsneden. Tussen Bunnik, Zeist en Utrecht zijn enkele oude rivierarmen duidelijk zichtbaar.

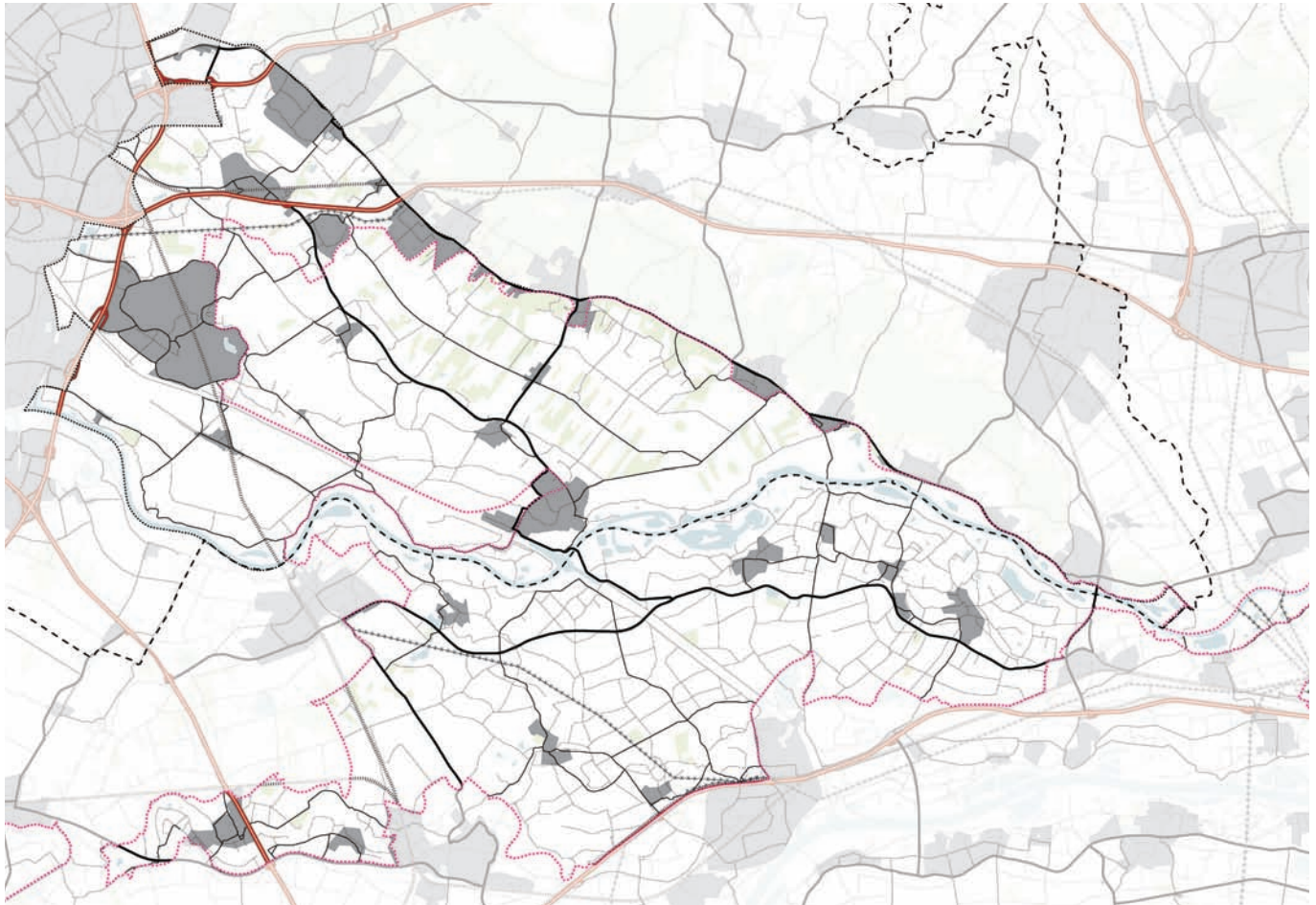
WATER

Het gebied wordt gedomineerd door de meanderende rivier. Opvallend is het verschil tussen het intensieve patroon van parallelle sloten in de kommen van Langbroek en Schalkwijk en de drogere zone ten zuiden van de Kromme Rijn. Binnen deze drogere zone zijn oude rivierlopen te herkennen en nattere gebiedjes met parallelle sloten. De stroomrug van Nederrijn/Lek is eveneens droger, maar meer dooraderd met sloten dan de zone van de Kromme Rijn. De Utrechtse kommen Langbroek en Schalkwijk hebben een veel regelmatig slotenpatroon dan de Gelderse kommen. Niet zichtbaar op de kaart, maar wel van grote invloed op de waterhuishouding en botanische rijkdom van het gebied is het voedselarme kwelwater dat aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug aan het oppervlak komt.

INFRASTRUCTUUR

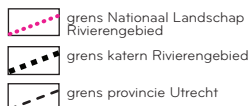
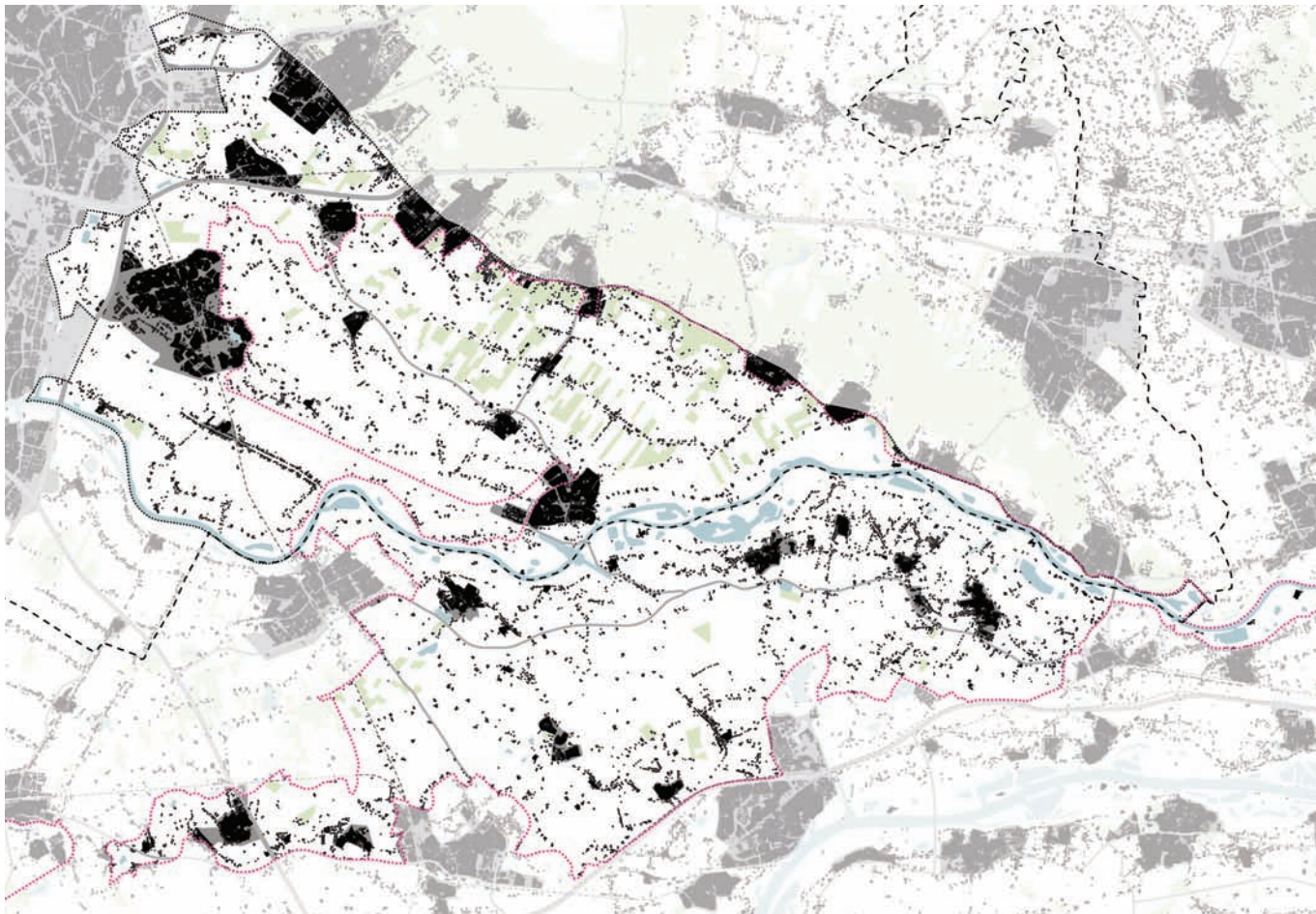

- snelweg
- provinciale weg
- lokale weg
- hoogspanningslijn
- spoorlijn
- bosgebied
- bebouwingkern/
rode contour

- grens Nationaal Landschap
Rivierengebied
- grens kern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

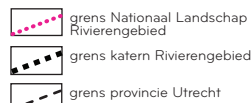
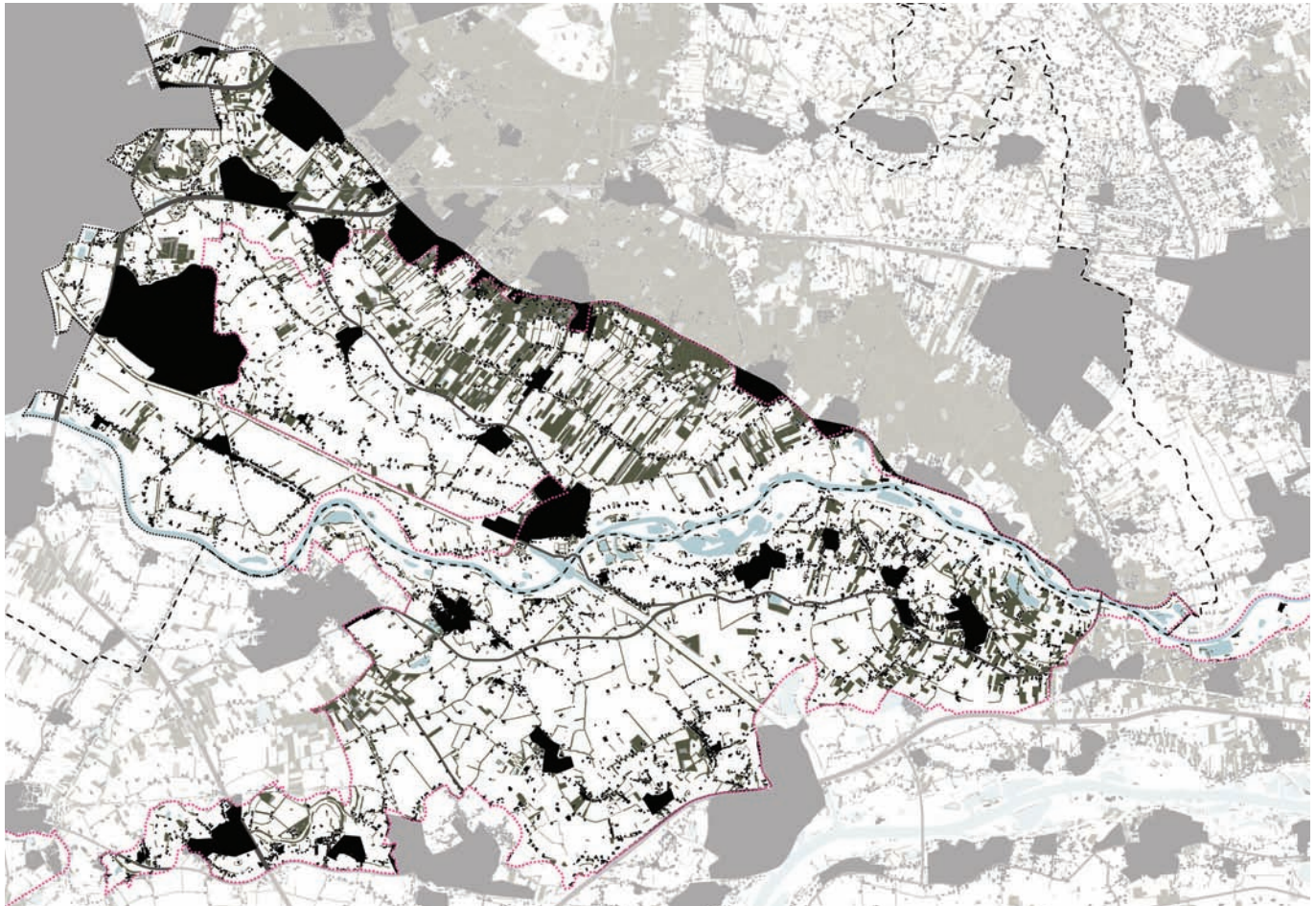
Grootschalige infrastructuur concentreert zich in het westelijke deel rond Utrecht en gaat verder buiten het gebied om. De belangrijkste wegen in het Utrechtse rivierengebied lopen vrijwel allemaal zuidoost-noordwest, min of meer parallel aan de stuwwal en Kromme Rijn. Ten zuiden van de Nederrijn/Lek lopen de wegen meer parallel aan de grote rivier. Het Utrechtse deel is minder dooraderd met wegen dan het Gelderse. Slechts op enkele punten zijn er verbindingen over de Nederrijn/Lek.

BEBOUWING

De meeste grote kernen liggen in het noordwesten, nabij Utrecht. In het oostelijke deel ligt langs de rand van de stuwal een reeks van kernen. Wijk bij Duurstede ligt als grotere kern los op enige afstand. Buiten de kernen zijn diverse linten van bebouwing te onderscheiden: diverse meanderende linten parallel aan de Kromme Rijn, een meanderend lint parallel langs de Nederrijn/Lek, diverse min of meer rechte linten parallel aan de Heuvelrug en Langbroekerwetering en het dichtbebouwde rechte lint middenin Schalkwijk.

MASSA & OPENHEID

De hele noordoostelijke zone, van Nederrijn tot aan Utrecht, heeft een aanzienlijke hoeveelheid massa, aansluitend op de Heuvelrug. Deze zone lijkt aan de overzijde van de Nederrijn door te lopen. Ten zuiden van de Kromme Rijn is het gebied aanzienlijk meer open. Het kaartbeeld is enigszins vertekend doordat (laagstam)boomgaarden niet op de kaart staan. De grootste openheid tekent zich af in Schalkwijk en een enkel gebied tussen de Kromme Rijn en de lijn Houten - Wijk bij Duurstede.

3 VERHALEND LANDSCHAP

Een landschap is een levend geheel. Door de jaren verandert het, soms geleidelijk soms met grote sprongen. Zo ook het landschap van het Rivierengebied. De kernkwaliteiten van het landschap dat wij zo waarderen zijn geleidelijk in de loop der eeuwen ontstaan. Dit hoofdstuk vertelt in thematische verhalen hoe het landschap van het Rivierengebied zich ontwikkeld heeft. De verhalen verklaren waarom het huidige landschap eruit ziet zoals het eruit ziet. Ze vertellen de geschiedenis achter de kernkwaliteiten. Ze verrijken het begrip van de kernkwaliteiten en de beleving van het landschap. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren in dit landschap, die dit verhaal beleefbaar maken.

Het verhaal achter het landschap wordt verteld aan de hand van vier thema's. De thema's zijn zo gekozen dat ze karakteristiek zijn voor het landschap van het Rivierengebied.

Het eerste verhaal, over de 'Dynamiek van de rivier', vertelt hoe grillige, zich steeds verleggende rivieren het rivierengebied hebben gevormd. De mens heeft in eerste instantie gebruikgemaakt van de natuurlijke gesteldheid, maar is vervolgens de rivier naar zijn hand gaan zetten. Met dammen en dijken werd de rivier bedwongen om overstromingen te voorkomen. Stuwen, sluisen en kanalisaties moesten de bevaarbaarheid verbeteren en als dat niet

voldoende lukte werden nieuwe kanalen gegraven. Het bedwingen van de rivieren ging gelijk op met de 'Ontginning van het land'. Dit tweede verhaal gaat over het in gebruik nemen van het land. Eerst werden de hogere delen ontgonnen: de stroomruggen en heuvelrug. Daarna begon men aan de nattere gebieden. Aanvankelijk gebeurde dat kleinschalig vanuit de hogere gronden, later grootschalig georganiseerd door kerkelijke instanties. Het agrarisch grondgebruik is daarna nog verschillende keren ingrijpend veranderd. 'Strijd om de macht' verhaalt over de rumoerige geschiedenis vol vijandschappen, allianties, intriges en conflicten die in het gebied zijn uitgevochten. Tussen Romeinen en barbaren, Friezen en Franken, tegen Vikingen, tussen bisschoppen en graven en later tegen buitenlandse invallen. Dit tumultueuse strijdtoneel heeft talloze sporen in het Rivierengebied nagelaten.

In weinig gebieden hebben 'Status en geld' zo'n stempel op het landschap gedrukt als in het Rivierengebied. Het landschap staat vol met ridderhofsteden - veelal gebouwd zodat de eigenaar zich 'ridder' mocht noemen - landgoederen en buitenplaatsen. Sommige van deze bouwwerken zijn verarmd, anderen zijn weelderig opgetuigd met grootse parken. Ze vormen de basis voor het ontstaan van de veelgeprezen Stichtse Lustwarande, op de rand van het Rivierengebied.

3.1 DYNAMIEK VAN DE RIVIER

Het rivierengebied dankt zijn naam en zijn ontstaan aan de grote rivieren die er doorheen stromen. De rivieren hebben zand en klei afgezet. Bovendien hebben ze zich gedurende de afgelopen millennia verplaatst en relatief hoge stroomruggen in het landschap achtergelaten. De eerste bewoners in het gebied maakten dankbaar gebruik van de rivieren en het natuurlijk landschap. Naarmate de bevolking toenam werden de natuurkrachten van de rivieren een steeds groter risico. De mens is de stromen gaan inperken met dijken en dammen om overlast van het water te verminderen. Voor het verbeteren van de bevaarbaarheid werden bochten afgesneden, kribben en stuwen aangelegd of hele kanalen gegraven als alternatieve route.

Hoogtepunten:

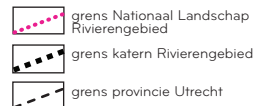
- *Diverse oude stroomruggen en restgeulen.*
- *Punt van rivierverlegging en beermuur bij Wijk bij Duurstede.*
- *Onbedijkte Kromme Rijn met diverse dwarskades haaks op de stroomrichting.*
- *Steilrand tussen Amerongen en Rhenen.*
- *Nederrijn/Lek met zware winterdijken, kleiputten, wielen, vergraven stroomgeul en stuwen.*
- *Rivierkruising met veren en bruggen over de Nederrijn/Lek.*
- *Amsterdam-Rijnkanaal als nieuwe handelsader.*

OEVERWALLEN EN KOMMEN

Tussen de Utrechtse Heuvelrug en de hogere Brabantse zandgronden ligt een breed dal dat de grote rivieren tijdens de laatste ijstijden hebben gevormd. Dit dal is geleidelijk opgevuld met zand- en kleilagen die na afloop van de laatste ijstijd zijn afgezet. In het Utrechtse rivierengebied liggen afzettingen van de Nederrijn/Lek, de Kromme Rijn en oudere Rijntakken die hier hebben gelopen. De Grebbeberg is het zuidelijkste punt van de Heuvelrug. De Nederrijn stroomt hier vlak langs en heeft een voor Nederlandse begrippen steile helling gevormd. Ten westen daarvan verbreedde het pleistocene rivierdal zich en kreeg de rivier de kans zich te gaan vertakken. Bij Wijk bij

Meanderende rivier bij Wijk bij Duurstede

Smalle Kromme Rijn

Duurstede was de splitsing tussen de Kromme Rijn en de Lek, bij Vianen de splitsing tussen de Lek en de Hollandsche IJssel en bij Utrecht takte de Vecht af van de Kromme Rijn.

In de natuurlijke toestand treedt de rivier bij grote aanvoer van water al snel buiten haar oevers. Daar verliest het water snelheid waardoor de grootste en zwaarste korrels het eerst worden neergelegd. Hierdoor ontstaan er direct langs de rivier twee lage, zandige ruggen: de oeverwallen. Verder bij de bedding vandaan, in de komgebieden, blijft het water langere tijd staan en komen de fijnere deeltjes tot bezinking: hier bestaat de bodem uit klei, afgewisseld met veenlagen. Beide oeverwallen en de bedding van een rivier worden samen ook wel een stroomrug genoemd.

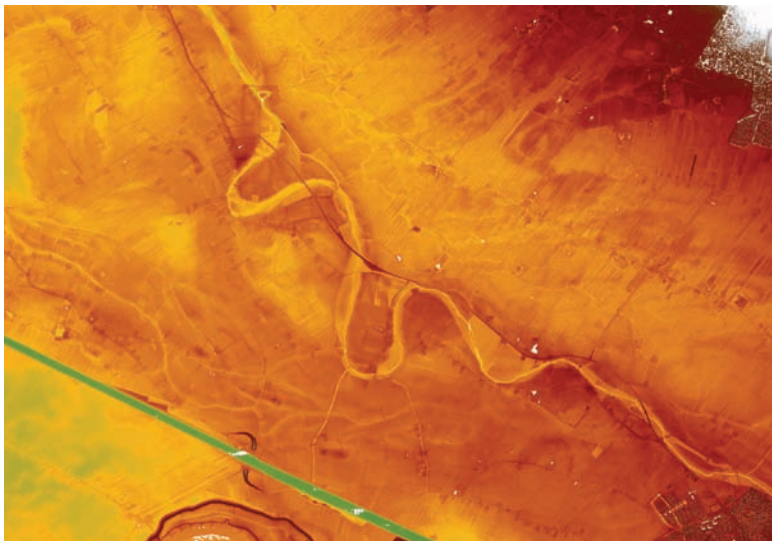
Onder natuurlijke omstandigheden treedt een rivier bij grote wateraanvoer al snel buiten haar oevers. Daar verliest het water zijn snelheid en zinken de grootste en zwaarste korrels als eerste naar de bodem. Hierdoor ontstaan direct langs de rivier twee lage, zandige ruggen: de oeverwallen. Verder bij de bedding vandaan, in

de komgebieden, blijft het water langere tijd staan en komen de fijnere deeltjes tot bezinking. Hier bestaat de bodem uit klei, afgewisseld met veenlagen. Beide oeverwallen en de bedding van een rivier worden samen ook wel een stroomrug genoemd.

Door het voortdurend afzetten van klei en zand komt de stroomrug van de rivier steeds hoger dan de omgeving te liggen. We zien dat verschijnsel tegenwoordig ook in de uiterwaarden. In de tijd dat de rivieren nog niet bedijkt waren kon het gebeuren dat een hoog gelegen rivier haar bedding verliet om een nieuwe koers te volgen. De oude bedding groeide dicht en de oeverwallen bleven als ruggen in het landschap achter.

De opbouw van oeverwallen in het Kromme Rijngebied begon ruim zesduizend jaar geleden. Bij Werkhoven en bij Houten liggen de Werkhovense en Houtense stroomrug: hogere

Stroomgebied van Kromme Rijn

Lage dwarsdijk van de Kromme Rijn

gronden die zijn afgezet door voorlopers van de Kromme Rijn. De Kromme Rijn zelf werd zo'n drieduizend jaar geleden actief en ontwikkelde zich tot de belangrijkste tak van de Rijn. Bij Utrecht vertakte de stroom zich in de huidige Oude Rijn en de Vecht. De Lek takte bij Wijk bij Duurstede van de Rijn af en werd in de vroege middeleeuwen steeds belangrijker.

In de laaggelegen komgebieden ontstonden moerassen en natte broekbossen. Een grote moerassige kom was te vinden tussen de flanken van de Utrechtse Heuvelrug en de oeverwallen van de Kromme Rijn: het Langbroek. Dit was een drassig gebied, waar veel kwelwater uit de Heuvelrug aan de oppervlakte kwam. Eeuwenlang was het gebied bedekt met moerasbos, waarin wilgen, elzen en op de drogere plekken berken groeiden. Een andere grote kom lag bij Schalkwijk tussen de oeverwal van de Lek en de Houtense stroomrug. Kleinere komgebieden zijn Lagemaat/Wijkerbroek ten westen van Wijk bij Duurstede en Vechter- en Oudwulverbreek ten noorden van Houten.

BEDIJKING

De hoogste plekken in het landschap waren de gunstigste woonplaatsen. De lagere delen overstromden regelmatig, maar doordat het rivierwater over een groot oppervlak kon uitstromen werden de woonplaatsen en de akkers op de stroomruggen en op de flanken van de Heuvelrug niet bedreigd. Toen men in de vroege middeleeuwen ook de lagere delen van het land ging ontginnen werden de jaarlijkse overstromingen een probleem. De bewoners gingen hun dorpsgebieden beschermen door zijdijken en achterdijken aan te leggen. Dit waren kleine, lokale dijkes aan de rand van een dorpsgebied of ontginningsblok. Achterdijken dienden om het dorpsgebied af te schermen van de komgebieden en lagen parallel aan de ontginningsas. De Zuwedijk bij Schalkwijk is waarschijnlijk de oude achterkade van de elfde-eeuwse ontginning Pothuizen. Later werd het tevens de zijkade van de Schalkwijkse ontginningen. De zij- of dwarsdijkjes, ook wel zijdwende of zuwe genoemd, dienden om het water van de stroomopwaarts gelegen ontginningen te keren. Deze zijdijkjes liggen loodrecht op de stroomruggen. Van oost naar

Ringdijk tussen Wijk bij Duurstede en Amerongen

west vinden we in het gebied: de Zuwe bij Amerongen, Hoekse Dijk, Nachtdijk/Tuurdijk, Ooststromsdijkje, Rijsbruggerdijk, Lobbendijk/Oud Wulfseweg/Marsdijk, Wayensedijk/Mereveldseweg en de Wiersedijk en Randdijk tussen Vreeswijk en Jutphaas.

De dijkjes konden vrij laag blijven omdat het water niet hoog opliep. De rivieren hadden destijds volop ruimte omdat bijvoorbeeld de grote kommen van Langbroek en Schalkwijk nog niet bedijkt waren en als overloop konden worden gebruikt. Wanneer deze dorpsdijkjes werden aangelegd is niet bekend, waarschijnlijk bestonden ze al omstreeks het jaar 1000. Veel van deze oude dijkjes liggen nauwelijks hoger dan de omgeving. Sinds de bedijking van de Nederrijn/Lek hebben ze geen functie meer als waterkering. Ze zijn tegenwoordig met moeite als dijk te herkennen, alleen de namen herinneren aan hun vroegere functie.

Later werden grootschalige werkzaamheden aan de rivieren uitgevoerd. De afdamming van de Kromme Rijn en de bedijking van de Nederrijn/Lek kwamen tot stand onder leiding van de bisschop van Utrecht. De afdamming van de Kromme Rijn in 1122 had ingrijpende gevolgen voor het landschap. We nemen aan dat de aanleg van de dam onderdeel was van de doorgaande bedijking van de Nederrijn en de Lek. Door de afdamming werden de Kromme Rijn en de Vecht dode rivieren waar alleen het overtollige regenwater uit de omgeving voor enige stroming zorgde. De waterstand daalde en bood de mogelijkheid het komgebied van Langbroek, de Stichtse Venen bij Westbroek en Maartensdijk en – indirect, door de aanleg van de Vaartsche Rijn – ook de Schalkwijkse kom te gaan ontginnen.

De Nederrijn/Lek werd opgesloten tussen twee parallel lopende banddijken. Bij Amerongen sluit de noordelijke banddijk aan op de hogere gronden van de Heuvelrug. Daardoor hoefde er tussen Rhenen en Amerongen geen dijk aangelegd te worden. De vrije speelruimte van de rivier werd beperkt tot enkele honderden meters waarin het zomerbed, de uiterwaarden en zijgeulen (strangen) lagen. De rivier liet zich echter niet zo gemakkelijk beteugelen. In het zomerbed ontstonden zandplaten en kleine eilandjes. In de buitenbochten vond uitschuring plaats, zoals bij Pothuizen, Honswijk en Tull, waardoor dijken verlegd moesten worden. In

Oude rivierloop was grens tussen Stichtse Amerongse Bovenpolder en Gelderse Waarden

Dijkdoorbraak bij 't Waal in 1664

de binnenbochten vond juist aanwas van land plaats. Door verleggingen van de bedding kwamen Utrechtse uiterwaarden aan de Gelderse kant te liggen en omgekeerd. Lange tijd vormde de oude rivierloop de grens tussen Gelre en het Sticht. Door de aanleg van kribben en het afsnijden van bochten trachtte men de rivier zo goed mogelijk te beheersen. De uiterwaarden werden 's zomers gebruikt als hooi- en weiland. De onregelmatige indeling van het land in percelen is aangepast aan het reliëf en vaak al van hoge ouderdom, zoals in de Amerongse Bovenpolder. Veel uiterwaarden werden voorzien van een zomerkade met sluisjes om het rivierwater in en uit te laten. Doordat de rivier een groot deel van zijn komberging was kwijtgeraakt konden de waterstanden in het winterbed tussen de beide bandijken hoog oplopen. Soms bezweken de dijken en overstroomde het achterland. Diverse wielen of walen (doorbraakkolken) herinneren

De rivier buiten de oevers bij Wijk bij Duurstede

Waterschaps dijkpaal

aan deze rampen, waarbij vaak mensen en vee om het leven kwamen. Het dorp 't Waal dankt zijn naam aan zo'n doorbraakkolk. De dijken langs de Nederrijn en Lek zijn in de loop der eeuwen meerdere malen verstevigd. Zo getuigen op diverse plaatsen rabatachtige stroken of reeksen kleiputten langs de dijk, bijvoorbeeld in de Steenwaard bij Honswijk, van kleiwinningen uit de negentiende eeuw om de dijken te verzwaren. Na de dreigende hoge waterstanden van 1993 en 1995 zijn opnieuw grootschalige projecten gestart om de veiligheid rond de rivieren te verbeteren. Behalve dijkversterking worden in het kader van 'Ruimte voor de Rivier' op diverse plekken rivierverruimende maatregelen uitgevoerd.

DIJKBEHEER: VERHOEFSLAGINGSPAALTJES, WAAKHUIZEN EN PEILSCHAALHUISJES

Vanaf de veertiende eeuw lag de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de dijken bij het Hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams, opgericht in 1323. Tweemaal per jaar werd de dijk geschoofd om te kijken waar zwakke plekken moesten worden verstevigd. Het onderhoud van de dijk moest vroeger worden uitgevoerd door de boeren. Om te bepalen wie welk deel van de dijk moest onderhouden werd deze verdeeld in een aantal stukken of 'slagen', waarbij elke hoeve verantwoordelijk was voor het onderhoud van zo'n slag. We noemen dit de 'verhoefslagingspaaltjes' van een dijk of kade. Vaak werden de verschillende slagen met paaltjes aangegeven. Op de dijk bij Wijk bij Duurstede zijn nog enkele verhoefslagingspaaltjes bewaard gebleven. Het waterschap had de bevoegdheid om een beroep te doen op persoonlijke dienstverlening – 'hand- en spandiensten' – van de ingezetenen. Dit was nodig als er dijkbewaking moest plaatsvinden of als er grote werkzaamheden moesten worden verricht, zoals het herstellen van de dijk na een doorbraak. De leden van zo'n dijkleger moesten ook materiaal als paard en wagen, kruiwagens en schoppen meenemen. In geval van nood had het waterschap het recht om over dit materiaal te beschikken. Als er voor een dreigende dijkdoorbraak grond nodig was kon men die weggraven zonder dat de eigenaar daartegen bezwaar kon maken. Wanneer een dijk was doorgebroken, mocht men bij de aanleg van een nieuw dijkgedeelte op die plek over de grond beschikken.

Voor een optimale dijkbewaking werden waakhuisen ingericht. Een waakhuis had de functie van dijkmagazijn. Hier werden de schoppen, zandzakken en kruiwagens opgeslagen. Tevens diende het als onderkomen voor het 'dijkleger'; de manschappen die bij hoogwater voor de dijkbewaking zorgden. Was het waakhuis bij hoogwater bemand, dan werd een uithangbord opgehangen. Vaak kreeg een bestaande boerderij er de functie van waakhuis bij. Soms werden speciale gebouwen ontworpen. Aan de Lekdijk ten oosten en westen van Wijk bij Duurstede staan twee waakhuisen die gebouwd zijn volgens het 'waakhuisontwerp nr. 5' uit 1875.

Eind negentiende eeuw werden peilschaalhuizen in de buurt van de waakhuisen gebouwd. In een peilschaalhuis kon de waterstand zeer nauwkeurig worden afgelezen, onafhankelijk van de golfslag. Onderin de hoge achterwand is een gat opengelaten, waardoor het water naar binnen stroomt. Tegen de achterwand is een peilschaal geplaatst. Bij het bereiken van de kritieke waterstand werd het dijkleger door klokgelui gewaarschuwd.

Vaartse Rijn anno nu

De Beatrixsluizen aan het Lekkanaal

DE VAARWEGEN

Door de verzanding en uiteindelijk door de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 verloor Utrecht haar verbinding met de Rijn. Kort na de afdamming werd de Vaartsche Rijn gegraven. Dit kanaal was een belangrijke vaarroute, die niet alleen de stad Utrecht maar ook Amsterdam met de Rijn verbond. De vaarweg is in de afgelopen eeuwen voortdurend aangepast, wat heeft geleid tot het unieke ensemble van sluizen in Vreeswijk: de Oude Sluis, de Rijkshulpschutsluis, de Koninginnensluis en de Prinses Beatrixsluizen. In het katern Groene Hart wordt hier nader op ingegaan.

Na de Vaartsche Rijn (ca. 1125) en het Merwedekanaal (1892) is de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal de volgende fase in de vaarverbindingen van Utrecht en Amsterdam met de Rijntakken. Vanaf 1915 is er door verschillende commissies gestudeerd op mogelijke oplossingen om de verbinding tussen Amsterdam en de Rijn te verbeteren. Er werden tal van varianten bedacht voor de nieuwe verbinding. Pas in 1931 is

de knoop doorgehakt. Grote delen van het Merwedekanaal tussen Amsterdam en Utrecht werden voor het nieuwe kanaal gebruikt, dat in de jaren vijftig de naam Amsterdam-Rijnkanaal kreeg. Bij Utrecht is het kanaal een stuk verder naar het westen gelegd en met een grote bocht doorgetrokken naar Wijk bij Duurstede. Het hele kanaalvak tussen de Prinses Irenesluizen bij Wijk bij Duurstede en het IJ kreeg één peil, naar een plan van waterstaatingenieur Anton Mussert. Dit betekende wel dat er schutsluizen moesten worden aangelegd in de kanalen die door het nieuwe Amsterdam-Rijnkanaal werden aangesneden, zoals de Leidsche Rijn en de Vaartsche Rijn. Bij Houten kwam een aftakking naar het zuiden, het Lekkanaal, met de Prinses Beatrixsluizen (1938). Ook in de Schalkwijkerwetering, die werd doorsneden door het Lekkanaal, werden schutsluizen gebouwd. Door de Tweede Wereldoorlog konden de kanaalgedeelten Jutphaas-Wijk bij Duurstede en Rijswijk-Tiel (de verbinding tussen de Lek en de Waal) pas in 1952 in gebruik worden genomen. Tussen 1965 en 1980 is het Amsterdam-Rijnkanaal verbreed.

Pont op de Lek bij Wijk bij Duurstede

Omdat er tussen Wijk bij Duurstede en Amsterdam één peil werd aangehouden, en er dus geen schutsluizen in het kanaal kwamen, moest de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal tussen Utrecht en Wijk bij Duurstede verdiept gebeuren. In het Kromme Rijngebied ligt het waterpeil van het kanaal daarom twee tot vier meter lager dan het maaiveld. Hierdoor heeft het kanaal een sterk drainerende invloed op de omliggende gronden. Er zijn dan ook verschillende maatregelen genomen om verdroging te voorkomen, zoals extra aanvoer van water via de Kromme Rijn en het oppompen van water vanuit het Amsterdam-Rijnkanaal.

De overige waterlopen in het gebied waren vooral van belang om het achterland met de stad Utrecht te verbinden. De Kromme Rijn moest regelmatig op diepte worden gehouden voor het vaarverkeer tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht. In het midden van de vijftiende eeuw werd een meander bij Werkhoven afgesneden. Omstreeks 1635 is een jaagpad voor de trekschuiten aangelegd. De frequentie van de trekschuiten was echter heel laag: een keer per week kon men vanuit Utrecht naar Wijk varen en omgekeerd. Via de Langbroekerwetering werden landbouwproducten en hout naar Utrecht vervoerd. Met het graven van de Cothergrift in 1635, tussen de Langbroekerwetering en de Kromme Rijn, werd de vaarroute tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht verbeterd. Door de verzanding en de bochten in de Kromme Rijn tussen Cothen en Odijk was de route over Langbroek sneller. Het lokale vaarwegennet werd verder uitgebreid met enkele vaarten naar dorpen en landgoederen langs de Heuvelrug, zoals de Biltse Grift, de Rijnwijksche Vaart, de

De Rietstoot bij Cothen, afgesneden en verzandde bocht van de Kromme Rijn

Schippersvaart en de Rodenbergsche Vaart. Tot aan het begin van de twintigste eeuw bleef het meeste transport binnen het gebied over water gaan. Daarna verschoof dit meer en meer naar de wegen.

DE BEVAARBAARHEID VAN NEDERRIJN EN LEK

De bevaarbaarheid van de Lek en Nederrijn was door de eeuwen heen een punt van zorg. De vele zandbanken zorgden bij laagwater voor problemen voor de scheepvaart. Bovendien ging de Waal een steeds groter deel van het Rijnwater afvoeren, wat ten koste ging van de Nederrijn en Lek. In de zomer werd hier de bedding te ondiep voor grote schepen. Omstreeks 1690 voerde de Waal negentig procent van al het Rijnwater af. Om de situatie te verbeteren is in 1707 het Pannerdens Kanaal aangelegd, gevolgd door werkzaamheden om de verdeling van het water tussen de Nederrijn en de Waal vast te leggen. Onder normale omstandigheden zou de

Nederrijn voor en na
kanalisatie van eind
19e eeuw

Waal twee derde en de Nederrijn een derde van het Rijnwater krijgen. In de negentiende eeuw vonden grote werken plaats aan de rivier zelf. Tussen 1865 en 1874 is een grote meander bij Wijk bij Duurstede afgesneden. Daarnaast werd de vaargeul versmald, verdiept en vastgelegd met kribben en strekdammen. Op sommige stukken is de rivier wel honderdvijftig meter versmald. Door deze maatregelen kreeg het hele rivierak stroomafwaarts van Pannerden

een vaardiepte van minimaal twee meter. Halverwege de twintigste eeuw volgde nog een serie grote werken. Om ervoor te zorgen dat ook in droge perioden voldoende water via de IJssel naar het IJsselmeer stroomt is bij Driel een stuw in de Nederrijn gebouwd. In extreme omstandigheden zou de Lek te weinig water kunnen krijgen. Daarom zijn stroomafwaarts nog twee sluiscomplexen gebouwd: tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede en bij Hagestein. Op deze manier ontstonden twee gekanaliseerde rivierpanden met spectaculaire sluiscomplexen bestaande uit fraaie vizerstuw en schutsluizen. Voor de aanleg van het sluis- en stuwcomplex bij Amerongen is een groot deel van de Nederrijn tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede vergraven. Aan de dijk werd een cluster huizen gebouwd om de arbeiders te huisvesten. Het stuwcomplex is opgeleverd in 1965. Later is er een vistrap aan toegevoegd en in 1988 bouwde NUON er een waterkrachtcentrale naast. Ook bij Hagestein is de bedding van de rivier verlegd bij de aanleg van de vizerstuw en de schutsluis in 1956.

Stuwcomplex tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede

3.2 ONTGINNING VAN HET LAND

De lange bewoningsgeschiedenis en de fasegewijze ontginning zijn duidelijk te herkennen in het landschap van nu. In de vroege middeleeuwen zijn eerst de hoogste delen van de oeverwallen en de flanken van de Heuvelrug door boeren in gebruik genomen. Daarna werden de randen van de oeverwallen ontgonnen en als laatste waren de grote komgebieden aan de beurt. Er ontstonden dorpen met aaneengesloten bouwlandcomplexen, die hier engen genoemd worden. Veel dorpen hebben een brink, ook de relatief jonge dorpen Schalkwijk en Nederlangbroek.

Hoogtepunten:

- *Vroegmiddeleeuwse brinkdorpen en wegen op de stroomruggen.*
- *Blokverkaveling met fruitteelt op de hogere delen langs de Kromme Rijn.*
- *Kamp/opstrekverkaveling met houtwallen tussen Doorn en Leersum.*
- *Copeverkaveling van Schalkwijk.*
- *Copeverkaveling van Langbroek met hakhout/landgoedbossen (coulissenlandschap).*
- *Klooster Oostbroek als bakermat voor vele cope-ontginningen in Utrecht.*

DE EERSTE BOEREN

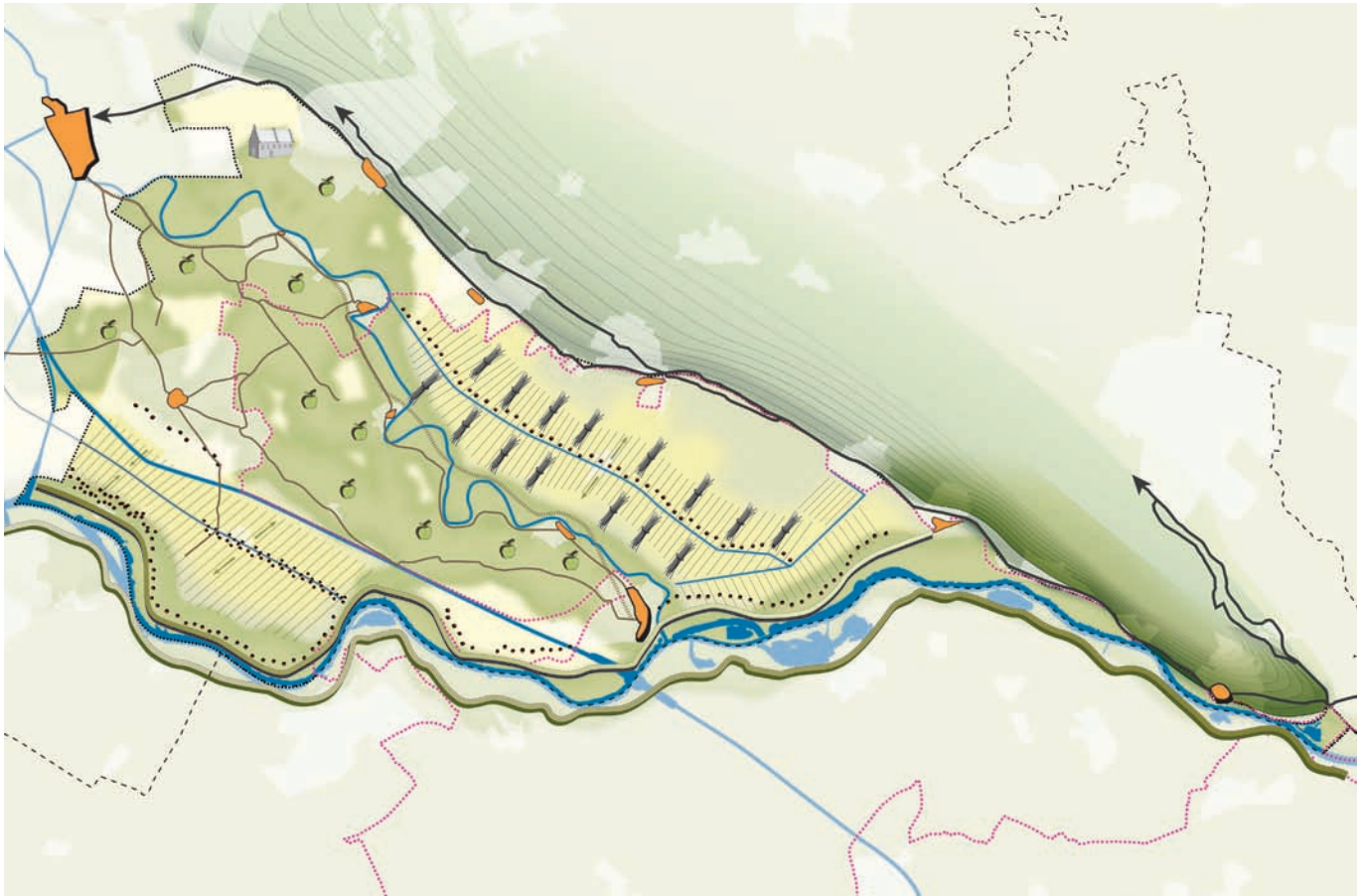
In de jonge steentijd was er volop bewoning op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug. Het is de periode dat de eerste boeren hun intrede deden in ons gebied. Ze hebben diverse nederzittings-terreinen achtergelaten, en we danken ook veel grafheuvels aan deze oude boeren. De vindplaatsen uit de verschillende perioden van de steentijd zijn allemaal beperkt tot de hogere zandgronden (zie gebiedskatern Utrechtse Heuvelrug). Dat wil niet zeggen dat men toen niet op andere plaatsen in het gebied heeft gewoond, maar de sporen die deze mensen hebben achtergelaten zijn bedekt door later ontstane veen- of kleilagen. In de latere archeologische perioden wordt dit beeld

anders. In de bronstijd zien we voor het eerst vindplaatsen in het rivierengebied, terwijl er in de ijzertijd volop gewoond werd op de oeverwallen van de rivieren.

Grasland en reliëf langs Kromme Rijn

- lint
- historische kern
- fruitgaarden
- hakhoutbossen
- abdij Oostbroek
- huidige provinciale weg
- oude weg

- boven- en benedenweg
- rivierdijk
- ontginningsrichting
- wetering
- Amsterdam Rijnkanaal
- rivier

- heuvelrug
- stroomrug
- cope-ontginning
- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens katern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

Deze ontwikkeling zette door in de Romeinse tijd. De archeologische verspreidingskaarten laten voor deze periode een grote concentratie aan vindplaatsen zien in het Kromme Rijngebied. Gezien het feit dat de Kromme Rijn deel uitmaakte van de Limes, de noordgrens van het Romeinse Rijk, is dat niet verwonderlijk. De oeverwallen van de Kromme Rijn en de oudere stroomruggen vormden in die tijd goed bewoonbare plekken waar de boeren vruchtbare en goed te bewerken grond vonden. Na de Romeinse tijd nam de bevolking in het gebied af en werden veel woonplaatsen verlaten, maar in de vroege middeleeuwen zijn de gunstigste gronden opnieuw ontgonnen. De bewoningsmogelijkheden waren toen beperkt tot de brede oeverwallen van de Kromme Rijn en de Nederrijn/Lek, de zandgronden op de flank van de Utrechtse Heuvelrug en de fossiele stroomruggen bij Houten en Werkhoven. Hier waren de dorpjes, boerderijen en akkers geconcentreerd. Hier lagen ook de belangrijke handelssteden Dorestad en Utrecht. Dorestad was een langgerekte nederzetting op de oostelijke oever van de Kromme Rijn. Utrecht lag bij de splitsing van de Rijn en Vecht. De

Brink van Cothen met de kerk op de voorgrond

Kerk van Cothen aan de Kromme Rijn

Molen te Werkhoven

kerken van Werkhoven en Houten worden al in de negende eeuw genoemd. Ook Zeist, Doorn, Cothen en Odijk dateren uit deze periode, net als inmiddels verdwenen of sterk verkleinde dorpjes als Tuur en Dwarsdijk. De boeren uit die tijd hebben hun sporen achtergelaten in de vorm van de onregelmatige percelering op de oeverwallen en stroomruggen. Dergelijke onregelmatige blokvormige percelen vinden we op meer plaatsen in het rivierengebied terug. De vorm duidt op een oorsprong in de Karolingische tijd. Uit deze tijd dateren ook de zogenaamde kromakkers. Dit zijn complexen langgerekte percelen, die licht gebogen C- of S-vormig zijn. Men vermoedt dat deze vorm te maken heeft met het gebruik van zware keerploegen, die in de Karolingische tijd in zwang kwamen. De komgebieden van Langbroek en Schalkwijk daarentegen bestonden uit moeras en onland, waar de boeren voorsnog niets te zoeken hadden.

DE ONTGINNING VAN BROEK- EN VEENGEBIEDEN

In 1122 liet de bisschop de Kromme Rijn afdammen bij Wijk bij Duurstede, de opvolger van Dorestad. De afdamming van de Kromme Rijn en de daarmee samenhangende lagere waterstanden op de Kromme Rijn en de Vecht leverde mogelijkheden op om de natte broekgebieden en de Stichtse venen te ontginnen. Dit laatste gebied is in cultuur gebracht door het klooster Oostbroek tussen Utrecht en Zeist.

De ontginning van de broekgebieden betekende dat er tal van voorzieningen op het gebied van de waterhuishouding moesten worden getroffen. Op de grens met de oudere dorpen, die vroeger hun overtollige water gewoon in de moerassige komgebieden lieten lopen, moesten weteringen worden aangelegd. De Houtensche Wetering en de Hoofdwetering langs de Landscheiding ten noorden van Wijk bij Duurstede zijn hier voorbeelden van. Dergelijke maatregelen moesten ook worden genomen bij de oude ontginningen langs de Neder-

Afgedamde Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede

Rijn, tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede. Door de dijk aanleg en de ontginningen vanaf de Langbroekerwetering moest de afwatering worden aangepast. Waarschijnlijk is toen de Amerongerwetering aangelegd, als achtersloot van de ontginning Hoeven. Deze wetering stroomde bij Wijk bij Duurstede uit in de Kromme Rijn. De wetering voerde veel kwelwater af, maar ook bij grote regenval moest er veel water verwerkt worden. Aan de noordkant van de wetering legde men een kade aan om te voorkomen dat het water het gebied van Overlangbroek inliep.

Middenin de moerassige kom van Langbroek werd omstreeks 1125 de twaalf kilometer lange Langbroekerwetering gegraven, vanuit de Kromme Rijn bij Odijk naar het zuidoosten tot aan de Amerongerwetering. Aan deze waterloop ontstonden de nieuwe dorpen Langbroek en Overlangbroek. Aan de noordkant vormde de Gooyerdijk de grens met de dorpen aan de flank van de Utrechtse Heuvelrug. In het zuiden had de Landscheiding die functie ten opzichte van de oudere cultuurgronden van Wijk bij Duurstede en Cothen.

Boerderij langs de noordzijde van de Langbroekerwetering

Na de aanleg van de Langbroekerwetering is het broekgebied in verschillende blokken ontgonnen. De bisschop van Utrecht had contracten (zogenoemde 'copen') met ontginners gesloten. Zo'n contract hield in dat de ontginners de grond in eigendom kregen, maar dat de hoge rechtspraak en de belasting aan de bisschop bleven. In 1126 bleek echter, dat de bisschop zich de woeste gronden van het Langbroek ten onrechte had toegeëigend. Deze behoorden in feite aan het Domkapittel toe. Het kapittel nam de copecontracten over en de ontginning, die vermoedelijk al begonnen was, werd onder leiding van de Domproost voortgezet.

Het gebied van de Langbroekerwetering is als cope-ontginning een planmatig opgezette ontginning met vaste lengte- en breedtematen. De standaardmaten van een hoeve of kavel in een cope-ontginning waren 1250 bij 110 meter. In het gebied van Langbroek is hiervan afgeweken vanwege de grote verschillen in bodemgesteldheid. De boeren kregen grond aan weerskanten van de wetering toegewezen, 55 meter breed en in totaal 2500 meter lang. Dit is ook de reden waarom er oorspronkelijk maar één boerderijstrook (aan de noordkant) van de Langbroekerwetering lag. Ook nu vinden we hier nog de meeste boerderijen. De ontginning vond plaats in enkele blokken die in hun naam het oorspronkelijke aantal boerderijen aangeven: Vijfentwintig-, Veertig en Vijftighoeven. De blokken zijn begrensd door zijkades die net als de oudere dwarsdijken ook zuwes worden genoemd. Hier en daar treffen we onregelmatigheden aan in de strakke inrichting van het land. Op sommige plaatsen moest namelijk rekening gehouden worden met oudere

Weidegronden afgewisseld met akkers en bossen in copenverkaveling bij Langbroek

ontginningen, zoals bij Odijk en Cothen. In het zuidelijke deel van Overlangbroek moest de aansluiting gemaakt worden met al bestaande tiende- of elfde-eeuwse ontginningen De Hoeven en Leuterveld langs de Rijndijk.

De Vaartsche Rijn kreeg een belangrijke functie voor de afwatering van het komgebied van Schalkwijk. Direct na de aanleg van het kanaal startte men met de grote Schalkwijkse ontginningen. Rond 1125 werd de Schalkwijkse

Weidegronden in een copenverkaveling in Schalkwijk

Wetering gegraven met parallel daaraan de Goyerwetering/Houtensche Wetering in het noorden en de Waalsche Wetering/Honswijksche Wetering in het zuiden. Deze waterden allemaal af op de Vaartsche Rijn. In drie fasen kwam hier de ontginning tot stand. Eerst de centrale blokken Bieshaar en Tetwijk, tussen de al bestaande Lange Uitweg en de nieuw aangelegde Zuwedijk als grenzen. Kort daarop de polders Vuylcop en het Waalseveld, en de ontginning van Kanenbroek en Goyerveld/Turlaak. Tot slot werden de restblokken Blokhoven, de Geer en Knoest ingericht. Opvallend is dat alleen het oostelijke deel van de Schalkwijksche Wetering, tussen de Lange Uitweg en de Zuwedijk, als ontginningsbasis diende. Hier werden aan beide kanten boerderijen gebouwd. Aan de zuidkant was de Achterdijk de grens van het ontginningsblok. Het westelijke deel werd vanuit de oudere dorpen Tull en 't Waal en Houten ontgonnen, met respectievelijk de Waalsche Wetering en de

Boerderij aan wetering in Tull en 't Waal

Uiterwaarden van de Amerongse Buitenpolder

Houtensche wetering als ontginningsbases. De Schalkwijksche Wetering diende dus enerzijds als ontginningsbasis, anderzijds als achtergrens.

DE UITERWAARDEN

De oeverwal langs de Nederrijn en Lek is in de vroege middeleeuwen ontgonnen. Wijk bij Duurstede is de enige grote nederzetting langs de rivier en ligt op een zandrug tussen restgeulen van de Kromme Rijn. De overige dorpen zijn klein gebleven of geheel of gedeeltelijk verdwenen doordat de rivier zijn bedding verlegde, zoals Honswijk en Pothuizen. Na de aanleg van de bandijk ontstonden de uiterwaarden tussen de dijk en het zomerbed van de rivier. Bij de jaarlijkse overstromingen werd een laagje slib afgezet, waardoor de uiterwaarden heel vruchtbaar waren. Door het overstromingsgevaar zijn de buitendijkse gronden vooral als grasland gebruikt. Slechts op enkele plaatsen lagen bouwlanden. De malse graslanden waren heel geschikt voor de vetweiderij en de paardenfokkerij. In de brede delen van de uiterwaarden werden dichtbij de rivier zomerkaden aangelegd, zodat hier kleine polders ontstonden die alleen bij hoogwater onderliepen. Bebouwing ontbrak grotendeels in

Oude steenfabriek in de uiterwaarden op een terp, Boscherwaard

de uiterwaarden, met uitzondering van enkele veerhuizen, boerderijen en steenbakkerijen. Met de sterke groei van de steden vanaf het midden van de negentiende eeuw steeg de vraag naar bakstenen. In de uiterwaarden zijn op diverse plekken steenfabrieken gebouwd. De benodigde klei werd in de uiterwaarden gewonnen en eenvoudig via de rivier getransporteerd. Steenfabrieken in de uiterwaarden van de Nederrijn en Lek waren te vinden bij Rhenen, Remmerden, Elst, bij Wijk bij Duurstede (De Roodvoet, Buitenwaard en Bossenwaard) en bij 't Waal (Ossenwaard). Bij de Kromme Rijn stonden steenfabrieken tussen Cothen en Werkhoven (Leemkolk en Kattenveld). Later is men ook zand gaan winnen in de uiterwaarden. Diverse diepe plassen getuigen hiervan. De grotere zandwinplassen hebben op hun beurt weer (watersport)recreatie aangetrokken, zoals de plas in de Waarden van Gravenbol, ten oosten van Wijk bij Duurstede.

BODEMGEBRUIK

De wijze waarop het land door de boeren werd gebruikt hing af van terreinomstandigheden zoals waterhuishouding en bodemvruchtbaarheid. De akkers en boomgaarden lagen bij de oude dorpen, op de oeverwallen van Nederrijn en Kromme Rijn en op de stroomruggen van oudere rivieren. De akkers lagen in complexen bij elkaar, hier engen genoemd. Niet alleen de dorpen langs de Heuvelrug hadden een eng, maar ook de riviernederzettingen als Wijk bij Duurstede, Cothen, Houten en Werkhoven. De lagere gronden in het gebied van de Langbroekerwetering werden vooral gebruikt als weiland of hooiland. Hier liggen ook tal van hakhoutpercelen. In het begin van de negentiende eeuw beschikte de gemeente Langbroek over een groot oppervlak hakhout. Dit had verschillende toepassingen. Eikenhakhout werd geteeld voor de eek: de schors die werd gemalen voor het leerlooien. Essenhakhout diende vooral om stelen van gereedschappen van te maken. De omgeving van Langbroek

Griend

leverde vroeger negentig procent van het essenhakhout. Onbruikbaar hout werd verkocht als brandhout, dat dagelijks met kleine schuiten naar de stad Utrecht werd vervoerd. De handel in hout was een belangrijke inkomstenbron van de bewoners van Langbroek. Tegen het eind van de negentiende eeuw nam de behoefte aan brandhout in de stad af en schakelden de boeren over op griend: wilgenhakhout. Inmiddels zijn tal van hakhoutbossen verdwenen of uitgegroeid tot opgaand bos.

De boeren uit de dorpen ten zuiden van de Heuvelrug gebruikten de heidevelden op de hogere zandgronden om hun schapen te weiden. Via veedriften werden de schapen naar de uitgestrekte heidevelden gedreven. 's Avonds kwamen de schapen terug naar de schaapskooi op de boerderij. De mest uit de kooien gebruikte men om de akkers vruchtbaarder te maken.

GRIENDEN

In de snijgrienden werden de wilgentenen jaarlijks geoogst. De tenen gebruikte men om manden te vlechten. Daarnaast waren er hakgrienden, waarvan het hout in een cyclus van drie tot vier jaar geoogst werd. Van de mooiste wilgenstokken maakte men hoepels voor houten tonnen, de mindere kwaliteit kon gebruikt worden als bonenstaken. Een griend bleef zo'n vijftien tot twintig jaar rendabel en werd daarna gerooid. Voordat een perceel met nieuwe bomen werd beplant moest het drie spaden diep worden omgespit. De Langbroeker landlieden golden als de beste griendspitters van ons land. In de tweede helft van de twintigste eeuw verdween de markt voor hakhoutproducten en liet men het meeste bomen doorgroeien tot opgaand bos.

Tabaksschuur

In de buurt van Leersum en Amerongen zijn verschillende schaapskooien bewaard gebleven. De bouwlanden lagen in complexen bij elkaar, zoals de Bruine Ing van Rhenen en de Hoge Eng, de Nedereng en de Nieuwe Eng van Amerongen. Aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug, in Elst, Amerongen en Rhenen, werd vanaf 1650 veel tabak verbouwd. In speciale schuren met veel ventilatie werden de bladeren gedroogd. Er vond rond 1850 nog uitbreiding van de teelt plaats. Rond 1900 nam de concurrentie van de buitenlandse tabak toe en was de teelt over zijn hoogtepunt heen. Boomgaarden zijn een historische karakteristiek van het rivierengebied. Eeuwenlang hebben er

Hoogstamboomgaard

hoogstamboomgaarden op de stroomruggen gestaan. Het rivierengebied ontwikkelde zich tot de nationale fruittuin voor de steden. In de tweede helft van de twintigste eeuw waren de hoogstambomen niet meer economisch rendabel. De meeste fruittelers zijn daarom de afgelopen decennia overgestapt op laagstamfruit. Op een paar plekken zijn nog kleine percelen hoogstamfruit bewaard gebleven.

Eind 1999 is een RAK (Ruilverkaveling met Administratief Karakter) in het Kromme Rijngebied gestart. Doel is om knelpunten in de verkaveling weg te nemen en een duurzaam toekomstperspectief voor de landbouw bieden. Daarnaast worden nieuwe natuurgebieden aangelegd en wordt het wandelpad langs de Kromme Rijn uitgebreid.

LANDWEGEN

In de Romeinse tijd lag op de zuidelijke oeverwal van de Kromme Rijn een weg die de verschillende forten langs de Limes verbond met Nijmegen en Keulen. Waar de weg precies gelegen heeft is nog niet bekend. We kunnen deze Limesweg, onderdeel van het Europese hoofdwegenstelsel van de Romeinen, beschouwen als de verre voorganger van de A12. In de middeleeuwen was de belangrijkste verbinding tussen Utrecht en Arnhem de Via Regia aan de voet van de Heuvelrug. Deze oude heerbaan is eeuwenlang de belangrijkste landverbinding tussen Utrecht en het Duitse achterland geweest. Op een lijst met 'routes en heerbanen' uit 1736 wordt het deel van de weg tussen Utrecht en Amerongen als winterverbinding en de weg over Bunnik, Cothen en Wijk bij Duurstede als zomerweg

BOVENWEGEN EN BENEDENWEGEN

Veel doorgaande middeleeuwse wegen of weggedeelten hadden een zomer- en een wintertracé. Dat was ook het geval bij de weg Utrecht-Rhenen. De zomer- of benedenweg liep door de dorpen aan de voet van de Heuvelrug. De bovenweg, zoals de Arnhemse Bovenweg in Driebergen, lag hoger op de helling en werd gebruikt als de benedenweg 's winters moeilijk begaanbaar was. Grote delen van de boven- en benedenwegen bestaan nog steeds. De huidige provinciale weg ligt van Zeist tot Doorn op de benedenweg. Ten oosten van Doorn volgt ze juist de bovenweg.

aangegeven. In de zomer was de kleiweg over de oeverwal van de Kromme Rijn kennelijk beter berijdbaar dan de zandweg langs de Heuvelrug. Beide routes zijn ook nu nog belangrijke wegen: respectievelijk de N225 en de N229, de Graaf van Lynden van Sandenburgweg. Deze laatste is in de vorige eeuw rechtgetrokken en zoveel mogelijk om de dorpen heen geleid. Een andere oude heerbaan was de route van Utrecht over Houten en Schalkwijk naar het Beusichemse Veer, waar vandaan men verder kon reizen naar Buren, Tiel en Zaltbommel. Interlokale betekenis hadden ook de dijk van Lek en Nederrijn, de Wijkerweg tussen Wijk bij Duurstede en Darthuizen en de weg tussen Cothen en Doorn. De overige landwegen waren vooral voor lokaal verkeer bedoeld.

3.3 STRIJD OM DE MACHT

De geschiedenis van het Rivierenland is erg rumoerig geweest. Eeuwenlang hebben partijen om de macht gestreden. In de eerste eeuwen van onze jaartelling liep de noordelijke grens van het Romeinse Rijk dwars door het gebied. Later was de Kromme Rijn de grens tussen de Franken en de Friezen. Dorestad en Utrecht waren in de vroege middeleeuwen de belangrijkste handelssteden van ons land. Maar die welvaart trok ook de Vikingen aan, die hier meerdere malen kwamen plunderen. Aansluitend kent het gebied een lange geschiedenis van conflicten; van burenruzies met Holland en Gelre tot internationale confrontaties. Toen David van Bourgondië het bisschoppelijke hof naar Wijk bij Duurstede verplaatste was de stad een tijdlang een Bourgondisch machtscentrum. De laatste strijd die in het gebied is uitgevochten vond plaats in de meidagen van 1940.

DE KROMME RIJN ALS GREN

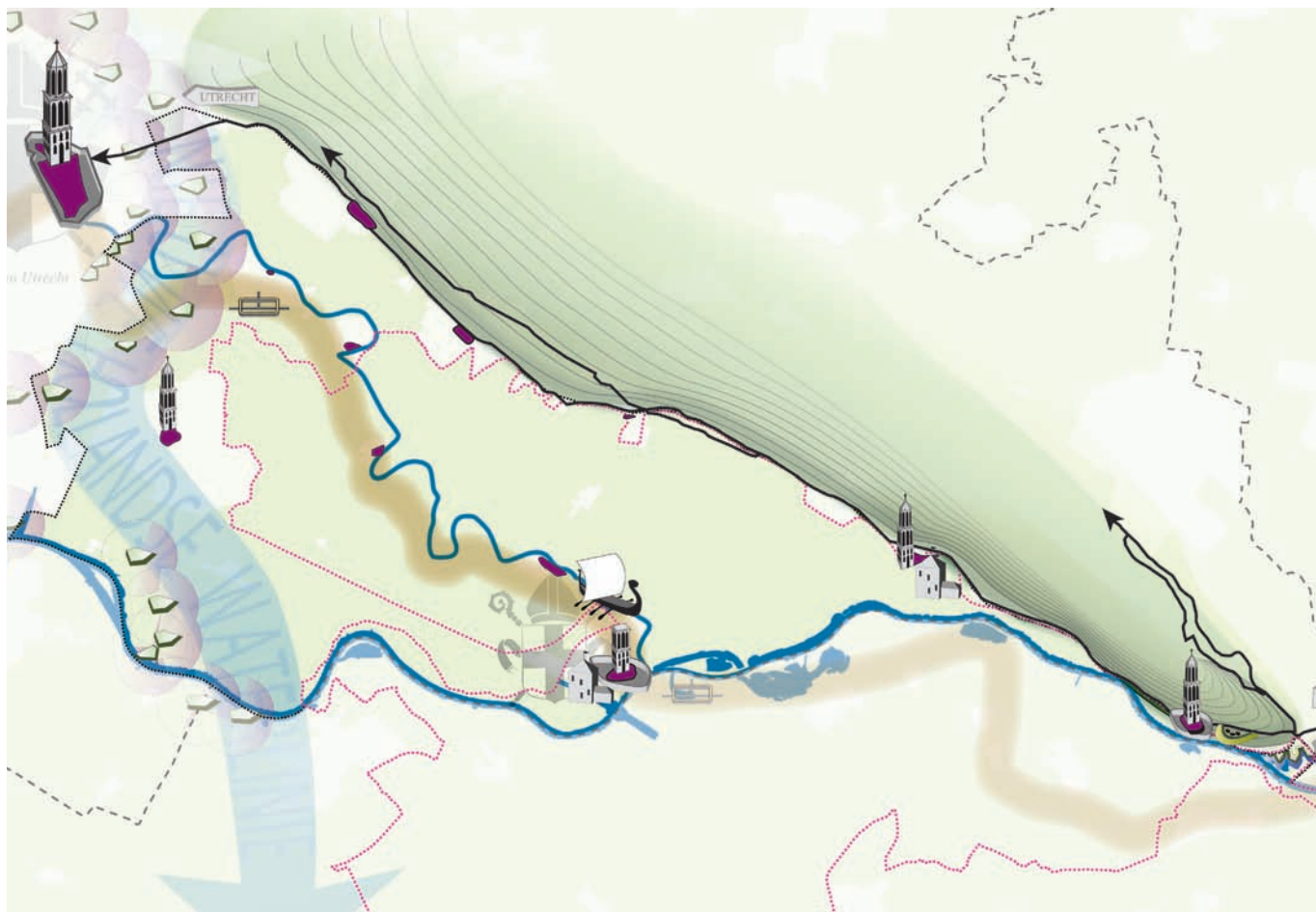
Enkele eeuwen lang liep de Limes, de grens van het Romeinse Rijk, langs de Kromme Rijn. De Limes was een versterkte grens met wachttorens en forten, castella geheten. Een grensweg verbond de forten en maakte een snelle verplaatsing van troepen mogelijk. Bij het castellum Fectio bevond zich een haven voor Romeinse oorlogsschepen. Veel van de sporen uit deze tijd zijn verdwenen door rivierverleggingen, zoals het castellum Levefanum bij Wijk bij Duurstede, of zijn bedekt met kleilagen. De grens wordt sinds kort gemarkeerd door enkele mijlpalen. Bij fort Vechten is een Romeinse wachttoren gereconstrueerd. In Leidsche Rijn zijn de

Hoogtepunten:

- *De limes en het rijke Romeinse verleden van het Kromme Rijngebied.*
- *Vroegmiddeleeuwse handelsplaats Dorestad.*
- *Bourgondische bisschopsstad Wijk bij Duurstede met vestingwerken.*
- *Bedevaartsstad Rhenen.*
- *Strategische Grebbeberg.*
- *Middeleeuwse kastelen(resten) en kerktorens.*
- *Nieuwe Hollandse Waterlinie (zie ook katern Waterlinies).*

Welkomstbord bij Vechchio

	Historische kern		kerk van Wijk bij Duurstede		grens Nationaal Landschap Rivierengebied
	bisdom Utrecht		Domkerk en Domkerk geïnspireerde kerken		grens katern Rivierengebied
	strategisch kasteel		boven- en benedenweg		grens provincie Utrecht
	aanval van Vikingen		Nieuwe Hollandse Waterlinie		
	Romeins castellum		Kromme Rijn		
	Limeszone		Nederrijn/Lek		
	Fort NHW				
	ringwalburg				

afgelopen jaren diverse tot de verbeelding sprekende opgravingen gedaan, zoals van een Romeins schip dat voor het onderhoud van de Limes werd gebruikt. Naar verwachting liggen ook in het Kromme Rijngebied nog veel elementen op ontdekking te wachten.

In de vierde eeuw trokken de Romeinen weg en viel het gebied ten prooi aan binnenvallende stammen. De Kromme Rijn was lange tijd de grens tussen het Frankische rijk in het zuiden en het Friese rijk in het noorden. Eeuwenlang werd hier strijd gevoerd, vaak met de inzet van de oude Romeinse versterkingen.

Rhenen was in de vroege middeleeuwen een plaats van betekenis, zoals is gebleken uit een grafveld van meer dan duizend graven uit de vierde tot de achtste eeuw. Door de landschappelijke situatie was Rhenen van groot strategische belang. De oostelijke uitloper van de Heuvelrug, de Grebbeberg, torent hoog uit boven de omgeving en biedt een geweldig uitzicht over het rivierengebied. Omstreeks 700

Zicht op kerktoeren van Rhenen

CUNERA

Rhenen wordt gedomineerd door de Cunerakerk. Cunera is een koningsdochter uit Engeland die – in de vierde eeuw – op terugreis van een bedevaart naar Rome door de Hunnen wordt bedreigd. Ze wordt gered door een koning, Heimo of Radbod geheten, die haar meeneemt naar zijn versterking in Rhenen. Cunera verricht goede daden in Rhenen maar wekt de ergernis op van koningin Aldegonde, die haar tenslotte met een halsdoek wurgt. Bij haar graf voltrekken zich allerlei wonderen, reden voor bisschop Willibrord om haar driehonderd jaar na haar dood heilig te verklaren. De Cunerakerk is vanaf die tijd een druk bezochte bedevaartplaats.

is hier een walburg aangelegd.

Later kreeg Rhenen strategische betekenis omdat het op de grens van het bisdom Utrecht en het graafschap Gelre lag. Ook de ligging aan belangrijke verbindingen was van belang.

Al in de vroege middeleeuwen liep de heerweg, de verbinding tussen Utrecht en Keulen, door Rhenen. Door een verlegging van de Nederrijn, omstreeks 1200, kwam Rhenen pal aan de rivier te liggen. De bisschoppelijke tol werd hier gevestigd en Rhenen ontwikkelde zich tot een handelsnederzetting, die in de dertiende eeuw stadsrechten kreeg. In 1346 is de stad ommuurd en werden er stadspoorten gebouwd.

De betekenis van Rhenen liep terug toen bisschop David van Bourgondië de riviertol in 1457 verplaatste naar Wijk bij Duurstede. Enkele decennia later bracht Karel V zowel Utrecht als Gelre onder zijn gezag en was Rhenen als grenspositie van Utrecht niet meer van belang.

Stadsmuur van Wijk bij Duurstede

In de vroege middeleeuwen waren Utrecht en vooral Dorestad belangrijke handelssteden. Beide steden waren regelmatig inzet van de strijd tussen de Franken en Friezen. Dorestad groeide uit tot één van de belangrijkste doorvoerhavens van Noord-Europa. Dit succes ging niet onopgemerkt voorbij aan de Vikingen. Zij voerden regelmatig aanvallen en plunderingen uit, wat bijdroeg aan de uiteindelijke ondergang van de stad. De handel verschoof naar Utrecht, Tiel, Zaltbommel en de IJsselsteden. Dorestad veranderde in een agrarische nederzetting, die later Wijk werd genoemd. In de dertiende eeuw is hier kasteel Duurstede gebouwd. Het dorp Wijk bij kasteel Duurstede kreeg hierdoor nieuwe impulsen en ontving stadsrechten in 1300. Haar grootste bloei beleefde de stad in de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. De Bourgondische bisschoppen David en Philips namen hun intrek in het kasteel en de tol en de munt uit Rhenen werden naar Wijk verplaatst. De stadspoorten en het grootste deel van de stadsmuur werden in de negentiende eeuw afgebroken, behalve de 'beermuur' aan de Lek.

BISSCHOPPEN IN CONFLICT MET HOLLAND EN GELRE

Willibrord werd aan het eind van de zevende eeuw door de Paus tot bisschop van de Friezen benoemd. Met toestemming van de Frankische koning vestigde hij zich binnen de oude Romeinse verdedigingsmuren van Utrecht. De opvolgers van Willibrord waren vaak via familiebanden nauw verbonden met het Karolingische hof. Latere bisschoppen waren weer familie van de Friese koningen. De bisschoppen hadden niet alleen geestelijke, maar ook wereldlijke macht.

Overblijfselen van kasteel Duurstede

Na het uiteenvallen van het Frankische Rijk van Karel de Grote werd het huidige Nederland onderdeel van het Duitse rijk. Binnen dit grote rijk waren leenmannen aangesteld, zoals de graven van Holland en Gelre en de bisschop van Utrecht, die over grote regio's heersten. De Duitse keizer was eigenaar van alle niet-ontgonnen gronden. Halverwege de tiende eeuw schonk hij dit eigendom aan zijn leenmannen, volgens het zogenoemde 'wildernisregaal'. Hierdoor werden de leenmannen geprikkeld de woeste gronden te ontginnen om daarmee hun inkomsten te vergroten. De ontginning van de grote komgebieden van Langbroek en Schalkwijk werd dan ook geleid door de bisschop en kerkelijke instellingen in Utrecht.

Doordat het centrale gezag afbrokkelde gingen de regio's zich steeds autonomer gedragen. Er ontstonden diverse conflicten tussen Utrecht, Holland en Gelre. Op strategische plekken werden kastelen gebouwd en grenssteden versterkt. Als tegenwicht tegen de machtige adellijke families steunde de bisschop steeds meer op zijn ministerialen. Deze lieden waren in dienst van de bisschop en kregen belangrijke functies in het bisschoppelijke leger of als beheerder van goederen. Het bisdom Utrecht strekte zich op het hoogtepunt in de twaalfde eeuw uit van Culemborg tot Groningen. Vanaf 1122 had de keizer geen directe zeggenschap meer over de bisschopsbenoeringen.

Nieuwe bisschoppen werden gekozen door de kanunniken van de belangrijke kapittels. Om stemmen te verwerven moest een kandidaat-bisschop vaak vergaande beloften doen, wat zijn positie ernstig verzwakte en waardoor er de nodige spanning ontstond tussen de bisschop, de kloosters en de kapittels.

Kasteel Amerongen

Mede hierdoor was de wereldlijke macht van de Utrechtse bisschop aan steeds grotere erosie onderhevig. Door financieel wanbeheer en een falende politiek van de bisschop, wist graaf Floris V van Holland in de dertiende eeuw zelfs een tijd het hele Nedersticht aan hem verpand te krijgen. Dit gaf hem de kans om

TWEE PAUSEN, TWEE BISSCHOPPEN

Kasteel Ten Goye werd in 1380 opnieuw belegerd, toen de schade van 1355 nog maar net hersteld was. In die tijd waren er twee pausen: paus Urbanus VI in Rome en tegenpaus Clemens VII in Avignon. Urbanus had Floris van Wevelinckhoven tot bisschop van Utrecht benoemd, Clemens had de voorkeur gegeven aan Reynout van Vianen, broer van de kasteelheer. Kasteel Ten Goye werd ingenomen, Reynout moest zijn aanspraken op de bisschopszetel intrekken en Urbanus als paus erkennen. In de zestiende eeuw verviel het kasteel tot ruïne en werd geleidelijk afgebroken.

bijvoorbeeld de gebroeders Borre en Diederick van Amerongen toestemming te geven een versterkt huis te bouwen, dat later uitgroeide tot kasteel Amerongen. De graven trachtten voortdurend politieke invloed op het bisdom uit te oefenen. Zo verwoestte graaf Willem III in 1322 Huis Doorn, het kasteel van de Domproost, als gevolg van een ruzie over de benoeming van een bisschop. De graaf had verschillende steunpunten in het Sticht, zoals de kastelen Schonauen bij Houten, Rhijnestein bij Cothen en Ten Goye in 't Goy. Dit laatste kasteel werd door bisschop Guy van Avesnes in 1317 belegerd. Tussen 1353 en 1355 raakte het kasteel betrokken bij gevechten tussen bisschop Jan van Arkel en de door Holland gesteunde heren van Vianen en Culemborg.

De molen van Wijk bij Duurstede, door Ruisdael

Ook de graaf van Gelre breidde zijn machtsgebied uit ten koste van de bisschop. Na een lange reeks gevechten moest de bisschop de Veluwe aan Gelre afstaan. Hierdoor viel het grondgebied uiteen in het Nedersticht (de huidige provincie Utrecht) en het Oversticht (Groningen, Drenthe en Overijssel). Halverwege de twaalfde eeuw verkocht de abdijs van Deutz, bij Keulen, haar hof te Wijk aan de graaf van Gelre. De graaf kreeg daarmee vaste voet in het Sticht. Zweder van Abcoude bouwde er de stenen woontoren van het kasteel Duurstede. Hij was een machtig man die gezag uitoefende in Wijk en Rhenen en rechtsmacht had in Cothen, Amerongen, Leersum en Overlangbroek. Zijn zoon Gijsbert van Abcoude gaf Wijk bij Duurstede in 1301 stadsrechten. Zo'n honderdvijftig jaar later werd het geslacht Abcoude gedwongen het bezit aan bisschop David van Bourgondië te verkopen. Zijn benoeming tot bisschop in 1456 was niet zonder slag of stoot verlopen omdat de Utrechtse kapittels de voorkeur gaven aan een andere kandidaat. Kort daarna ontstond een burgeroorlog in het Nedersticht en vluchtte de bisschop uit Utrecht. Hij vestigde zijn hof in het kasteel Duurstede. Geleidelijk herwon hij het vertrouwen zodat zijn hof kon uitgroeien tot een centrum van macht en cultuur onder zijn bewind en dat van zijn opvolgers Frederik van Baden en Philips van Bourgondië. Onder David van Bourgondië werd begonnen aan de bouw van de kerktoren, waarvoor de Domtoren model stond. In het begin van de zestiende eeuw is de bouw gestaakt. Andere kerktorens die geïnspireerd zijn op de Domtoren zijn die van Houten en Amerongen uit de zestiende eeuw.

Kerk van Amerongen

In 1528 kwam een eind aan de wereldlijke macht van de bisschoppen. Twee jaar eerder hadden de burgers van Utrecht de macht in de stad gegrepen en weigerden bisschop Hendrik van Beieren de stad binnen te laten. Karel V kwam de bisschop te hulp maar eiste dat hij van zijn wereldlijke macht in het Nedersticht en het Oversticht zou afzien. Veertig jaar later brak de opstand tegen Karels opvolger Philips II uit en werd het Sticht een tijdlang het toneel van oorlogshandelingen. Bij Amerongen werd in 1585 slag geleverd tussen Spaanse en Staatse troepen.

VERDEDIGINGSLINIËS

Door de toepassing van buskruit en het steeds zwaardere geschut verloren de kastelen en stadsmuren hun militaire functie. De defensie onderging een schaalvergroting door de inrichting van uitgestrekte verdedigingslinies, bestaande uit forten, schansen en inundatiegebieden. Strategisch gelegen steden werden versterkt door de aanleg van bastions,

zoals Wijk bij Duurstede in 1577. Het idee om de belangrijkste delen van ons land te beschermen door waterlinies stamt uit de zestiende eeuw. Toen zijn de eerste plannen gemaakt voor een grote verdedigingslinie van de Zuiderzee tot de Biesbosch en voor een linie in de Gelderse Vallei. Het principe is voor het eerst toegepast in 1624. Vanwege de plotselinge dreiging van Spaanse troepen vanuit de Veluwe en de verovering van Amersfoort werd Utrecht voorzien van extra versterkingen. Tevens kwam de eerste in de haast aangelegde waterlinie tussen Muiden en Vreeswijk tot stand. Oude versterkingen, zoals in Vreeswijk, werden opgeknapt en grote gebieden zijn onder water gezet. Deze linie wordt wel de Utrechtse Waterlinie genoemd. Later in de zeventiende eeuw is de Oude Hollandse Waterlinie aangelegd tussen Muiden en de Biesbosch. De stad Utrecht lag echter ten oosten van deze verdedigingslinie.

De Grebbelinie was in de achttiende eeuw klaar voor gebruik en vormde een verdedigingsgordel tussen de vroegere Zuiderzee en de Rijn. Het bestaat uit aardwerken in de vorm van schansen, liniewallen en inundatiekommen. Inlaatsluizen bij Rhenen en bij Spakenburg werden aangelegd om het water van de Nederrijn en (desnoods) van de Zuiderzee binnen te laten om het gebied onder water te zetten. Door middel van sluizen kon men het water van de ene kom in de andere laten lopen. De linie is vlak voor de Tweede Wereldoorlog versterkt met kazematten, groepsschuilplaatsen en loopgraven. Hevige gevechten vonden plaats in de meidagen van 1940. In 1940 en 1944 zijn delen van het inundatiegebied onder water gezet. In 1951 is de Grebbelinie als verdedigingswerk opgeheven.

Fort Honswijk

Koning Willem I besloot in 1815 tot de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, op advies van C.R.T. Krayenhoff, inspecteur-generaal der fortificatiën en van het Corps Ingenieurs. Hierbij kwam de stad Utrecht ook binnen de linie te liggen. Dit werd het startsein van een uitgebreide campagne van werkzaamheden. Gedurende ruim een eeuw lang werden tal van forten en batterijen gebouwd. Net zo belangrijk waren de maatregelen die getroffen werden om de inundatiegebieden tussen de forten onder water te kunnen zetten. Rond 1885 deed de brisantgranaat zijn intrede, met een veel grotere explosieve kracht dan de oude, met buskruit gevulde granaten. Vroegere, maar ook meer recente verdedigingswerken waren hierdoor op slag verouderd. Vanaf die tijd werd er minder geïnvesteerd in de fortificaties, maar des te meer in het optimaliseren van de

inundatiegebieden. Er moesten kaden worden opgeworpen om het water vast te houden. Inlaatsluizen en gegraven inundatiekanalen zouden de landerijen in geval van nood tijdig onder water kunnen zetten. In het zuiden werden de Lekdijk en de zone met hooggelegen gronden op de oeverwal van de Lek beschermd door het fort bij Vreeswijk. In de loop van de negentiende eeuw vond men die situatie te onveilig en werd verder naar het oosten fort Honswijk gebouwd. Aan de oostkant van Utrecht verrees een serie forten en andere verdedigingswerken ter bescherming van de hooggelegen stroomruggen, bekend als de 'Houtense Vlakte'. Het tussengelegen gebied was inundatiegebied. Aanvankelijk was een eventuele inundatie gedacht door Lekwater via de sluis in Vreeswijk in te laten in de Vaartsche Rijn. Dit water zou over de oostelijke kade van het kanaal stromen en zo de inundatiekom ten noorden van de Lek onder water zetten. In de loop van de tijd zijn in dit inundatiesysteem de nodige verbeteringen aangebracht. Als

Inundatiekanaal bij Honswijk

eerste stap is een extra inlaat gemaakt bij fort Honswijk. Er werd een inlaatsluis gebouwd en een inundatiekanaal gegraven om het water naar de Waalse wetering en de Schalkwijkse Wetering te brengen. Vanuit deze weteringen zou het water de laaggelegen komgebieden van de polders Schalkwijk, de Wiers, de Hoon en Klein Vuylcop overstroomden. Bij berekeningen in 1859 bleek echter dat er minstens 26 dagen zou duren voordat de gebieden werkelijk onder water zouden staan. Om deze tijd te bekorten werd besloten de hoofdlaat te verleggen naar Wijk bij Duurstede en het inundatiewater via de Kromme Rijn aan te voeren. Hiervoor werd de inlaatsluis (1866) in Wijk bij Duurstede gebouwd en plaatste men sluisen in de Kromme Rijn bij Cothen en Werkhoven. Een grote meander tussen deze dorpen werd afgesneden.

Plofsluis in het Amsterdam-Rijnkanaal

DE PLOFSLUIS

Een laatste aanpassing vond plaats in de jaren dertig van de vorige eeuw. Dit hing samen met de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal. De oostelijke kade van het Lekkanaal werd ingericht als inundatiekade. Het inundatiewater zou uit het Amsterdam-Rijnkanaal moeten komen. Door de sluisen bij Wijk bij Duurstede open te zetten en het Amsterdam-Rijnkanaal af te dammen met behulp van de Plofsluis zou het hele gebied ten zuidoosten van Utrecht binnen de kortste keren onder water gezet kunnen worden. De Plofsluis was pas eind 1940 klaar, dus kon het systeem niet worden getest toen de Duitsers ons land in mei van dat jaar binnenvielen.

3.4 STATUS EN GELD

Het toch al fraaie landschap van het rivierengebied wordt opgeluisterd door vele ridderhofsteden en buitenplaatsen. Macht, aanzien, status, maar ook schoonheidszin leidden tot prachtige gebouwen en parken, met zichtlijnen die soms kilometers ver reikten. Sommige van deze buitens gaan terug op kastelen en kloosters uit de middeleeuwen. De omgeving van de kastelen en landhuizen werd verfraaid door de aanleg van parken en tuinen. In eerste instantie hadden de tuinen een geometrische inrichting, maar vanaf het eind van de achttiende eeuw zijn veel tuinen en parken omgevormd in landschapsstijl. In de negentiende eeuw kwam op de flanken van de Heuvelrug de reeks buitenplaatsen van

de Stichtse Lustwarande tot ontwikkeling, mede door verbetering van de wegen en aanleg van een tramlijn. Veel buitenplaatsen zijn inmiddels niet meer privaat bewoond. Maar welke functie ze ook hebben, ze blijven een statussymbool voor eigenaar en gebruiker.

Hoogtepunten:

- *Ridderhofsteden aan de Langbroekerwetering en de Kromme Rijn.*
- *Tot buitenplaatsen omgebouwde kastelen en kloosters in natte kleizone zuidflank Heuvelrug.*
- *Stichtse Lustwarande in droge zandzone zuidflank Heuvelrug.*
- *Kasteel Heemstede en Slot Zeist.*

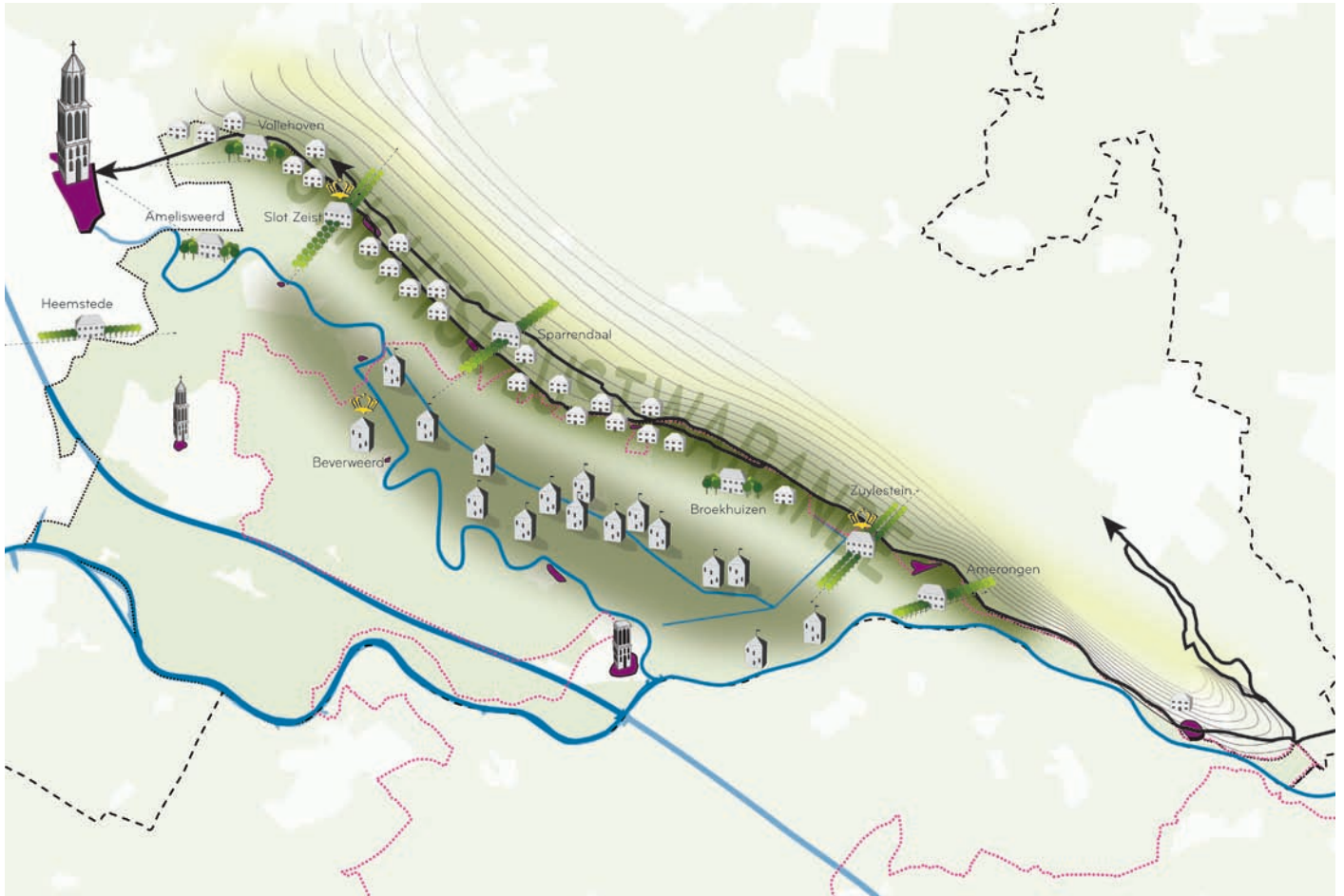
MINISTERIALEN EN KAPITTELS

Om zijn wereldlijke macht beter te kunnen uitoefenen en de invloed van grote adellijke families in te perken ging de bisschop steeds meer steunen op ministerialen. Dat waren aanvankelijk onvrije dienstlieden, die door de bisschop voor speciale taken geselecteerd waren. Zij dienden bijvoorbeeld als huisbediende of als gewapend begeleider, getraind in het strijden te paard, met zwaard en lange lansen. Veel ministerialen waren beheerders van bisschoppelijke bezittingen. In de loop van de twaalfde eeuw gingen de ministerialen zich steeds zelfstandiger gedragen. Ze verwierven belangrijke functies en bouwden huizen en kastelen.

Sommige kastelen hadden een duidelijke verdedigingsfunctie, bij andere zal vooral

Domkapittel achter de Dom

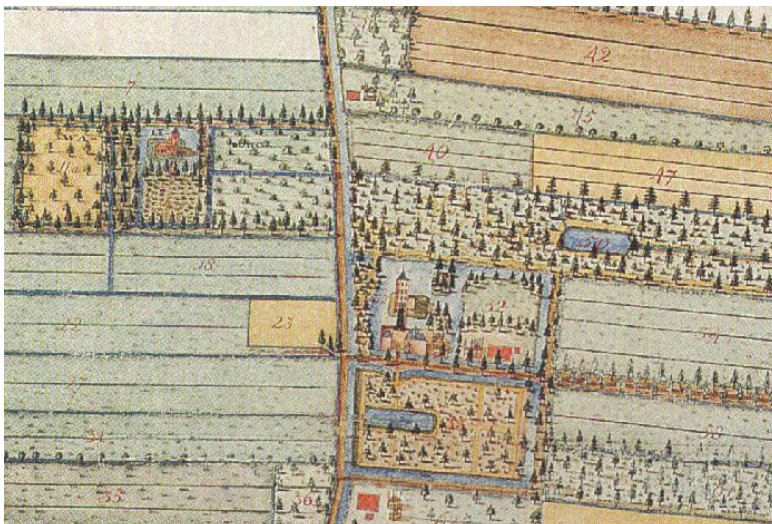
- barok landgoed met as
- natuurlijk landgoed
- buitenhuis
- donjon
- kerk van Wijk
- Domkerk
- koninklijk goed
- historische kern

- boven- en benedenweg
- wetering
- Amsterdam Rijnkanaal
- rivier
- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens kern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

Poort en donjon van Weerdeatein

de status hebben gespeeld. Een zichzelf respecterende ridder-edelman in de middeleeuwen had een woontoren (donjon), omgeven door een gracht en toegankelijk via poort en ophaalbrug. Later werd zo'n huis voorwaarde om toegelaten te worden tot de Utrechtse ridderschap. Tegen 1400 stonden er zo'n veertig woontorens in Langbroek en langs de Kromme Rijn. Ze hadden een beperkte verdedigingsfunctie, de status zal vaak de belangrijkste reden zijn geweest voor de bouw. Het gebouw en het bijbehorende grondbezit waren meestal bescheiden, maar goed te onderscheiden van de rest van de bebouwing.

RIDDERHOFSTEDEN

Het verkrijgen van de riddertitel was een prestigieuze zaak. Bovendien gaf de titel toegang tot de invloedrijke Staten van Utrecht. De Staten waren aanvankelijk het adviescollege van de bisschop, de wereldlijke machthebber. Met het ontstaan van de onafhankelijke Verenigde Nederlanden werden de Staten het hoogste bestuursorgaan in Utrecht. Om tot de ridderschap toegelaten te worden en op basis daarvan zitting te kunnen nemen in de Staten, werd in Utrecht in 1587 uitdrukkelijk de voorwaarde gesteld dat men in het bezit diende te zijn van een 'ridderhofstad'. Tevens moest men man zijn, van riddermatige afkomst, Nederlands hervormd, minimaal 24 jaar oud en tenminste 25.000 gulden bezitten. Het begrip ridderhofstad komt voor het eerst voor in een akte uit 1512. In 1536 verscheen de eerste lijst van erkende ridderhofsteden.

Ridderhofstad Sandenburg met gracht en ophaalbrug

De oude cultuurgronden in het gebied stonden in de elfde eeuw grotendeels onder direct beheer van drie kerkelijke machthebbers: de bisschop van Utrecht, het Domkapittel en de abdij van Deutz (bij Keulen). Zij bestuurden de landbouwgronden en bijbehorende dorpen vanuit vronnhoven. Alleen Driebergen en Leersum waren niet direct aan een vronnhof verbonden. Sommige geestelijken, die de macht voerden over een vronnhof, lieten in de nabijheid eveneens een riddermatig huis bouwen zodat ook zij zich ridder mochten noemen. Zo werd Huis Doorn eind dertiende eeuw door de proost van het Domkapittel gesticht.

RIDDERS EN PATRICIËRS

In de late middeleeuwen ging geld een steeds belangrijkere rol spelen. Sommige adellijke families verarmden, andere werden zeer

welarend en hadden meerdere kastelen in bezit. Zo bezat het geslacht Proeis begin veertiende eeuw de kastelen Lunenburg, Weerdestein en Natewissh. En de kastelen Beverweerd, Zuylenstein, Duurstede en Abcoude kwamen alle voort uit het geslacht Van Zuylen.

In de steden ontstond in de zestiende en zeventiende eeuw een nieuwe stedelijke elite. Rijke kooplieden wilden net als de adel en hoge geestelijken de stad in de zomer ontvluchten. Sommigen kochten boerderijen en lieten een herenkamer bouwen. Anderen verwierven een kasteel en daarmee soms tevens de begeerde riddertitel.

Omdat de kastelen hun (soms beperkte) verdedigingsfunctie hadden verloren vonden ingrijpende verbouwingen plaats om het wooncomfort te verhogen. Stedelijke woonvleugels met trapgevels werden bijgebouwd en de kastelen kregen een opknappbeurt volgens de laatste architectuurmode. Gracht, poort en ophaalbrug bleven vanwege de felbegeerde riddermatigheid. De eigenaar van een erkende ridderhofstad mocht zich 'heer' noemen en verwierf tal van 'heerlijke' rechten, zoals het recht om een poortgebouw te bouwen of het recht duiven te houden. Duiventorens en poortgebouwen zijn dus ook symbolen van de status van de eigenaar.

De luiken van de boerderijen op een landgoed droegen de wapenkleuren van de adellijke eigenaar. Zo kon de kasteelheer direct zijn bezit overzien en gasten tonen wat hen allemaal toebehoorde. Veel boerderijen hebben ook nu nog wapenkleuren.

Bij de Reformatie in 1580 zijn de kerkelijke goederen in beslag genomen door de Staten

Niet afgebouwde
kerktoren van Wijk bij
Duurstede

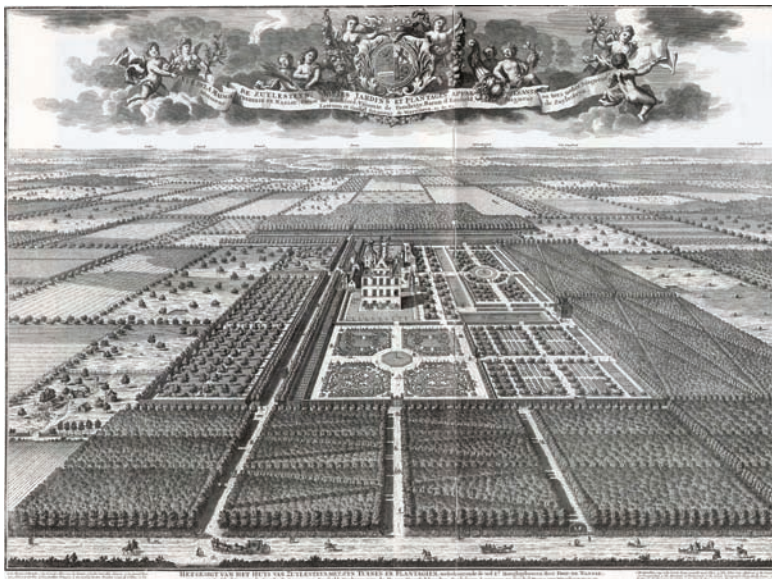
van Utrecht. Veel van deze bezittingen – kloosters, uithoven en landerijen – zijn later verkocht aan particulieren, die er landgoederen en buitenplaatsen stichtten. Landgoed Vollenhove bijvoorbeeld is gesticht op de plek van een vroegere uithof.

EDELEN ROND ORANJE

Na de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) brak een periode van grote welvaart aan. In de Hollandse steden werden enorme bedragen verdiend. Rijke handelaren lieten buitenplaatsen aanleggen langs de Vecht. In het riviereengebied was vooral een kleine groep van edelen actief die gelieerd was aan de familie Oranje-Nassau. Zij verwierven veel grond en ontwikkelden zich tot grootgrondbezitters. De bijbehorende kastelen lieten ze op grootse wijze moderniseren. Beverweerd kwam in handen van Prins Maurits en Zuylenstein bij Leersum werd in 1630 eigendom van Frederik Hendrik. Hij liet het ombouwen tot een jachtslot met grootse parkaanleg in renaissancestijl. Anders dan de Hollandse kooplieden, haalden deze edelen hun inkomsten uit hun grondbezittingen. Kasteel Amerongen werd na de verwoesting door de Fransen in 1673 herbouwd in classicistische

Het herbouwde kasteel Amerongen

Parkaanleg van Zuylenstein

stijl en kreeg een groot park. Van Nassau-Odijk maakte in 1677 van Slot Zeist een barok huis omgeven door een park vol sterrenbossen, doolhoven, loofgangen, hagen, beelden en fontein. De lijnen van het park werden doorgezet in het landschap om de aanleg eindeloos te laten lijken. Samen met 't Loo werd dit het grote voorbeeld van buitenplaatsaanleg in Nederland. Monumentaal was ook de tuinaanleg van Heemstede bij Houten. De kooplieden en regenten konden niet achterblijven en volgden het voorbeeld. Een heel scala aan ridderhofsteden werd opgeknapt en van een barokke aanleg voorzien. De structuur van de barokke parken sloot aan op het landschap met zijn cope-verkaveling en (rechtgetrokken) schaapsdriften.

Aan het eind van de achttiende eeuw kwam een nieuwe tuinstijl in zwang: de landschapsstijl. Tal

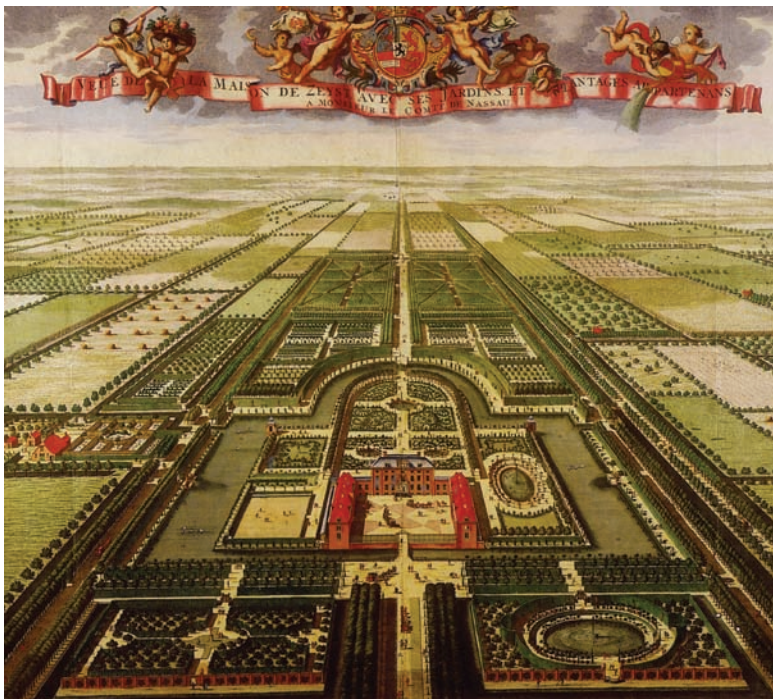

van geometrische tuinen zijn omgevormd tot landschappelijke parken. De rijke Amsterdamse koopman Van Nellesteyn liet bijvoorbeeld rond 1800 zijn ridderhofstad Broekhuizen groots en geheel in landschappelijke stijl omvormen. Een fraai buitenplaatsenlandschap wordt gevormd door Rhijnauwen, Oud- en Nieuw-Amelisweerd tussen Utrecht en Bunnik, met een totale oppervlakte van bijna driehonderd hectare. De statige landhuizen, bossen, lanen en landbouwpercelen trekken jaarlijks meer dan anderhalf miljoen bezoekers. In de negentiende eeuw groeide opnieuw de aandacht voor de kastelen van Langbroek. Veel ridderhofsteden werden verbouwd om ze beter of opnieuw bewoonbaar te maken. Opmerkelijk

Restanten van de parkaanleg van Heemstede

Slot Zeist, kijkend naar het zuiden

is dat veel gebouwen in neogotische stijl zijn verbouwd. De Engelse neogotiek is in Nederland weinig toegepast behalve in Langbroek. Hindersteyn was in 1847 het eerste huis dat grondig werd opgeknapt. Sandenburg kreeg zijn huidige neogotische uiterlijk in 1860. Meerdere volgden. De kastelen van Langbroek vormen een unieke cluster van gebouwen in de decoratieve neogotische stijl.

STICHTSE LUSTWARANDE

Aan de voet van de Heuvelrug, op de grens van zand en klei, liggen enkele oude kastelen die in de zeventiende en achttiende eeuw zijn verbouwd tot buitenplaats. In de loop van de negentiende eeuw werden de gemeenschappelijke heidegronden op de flanken van de Heuvelrug verdeeld. Er kwam veel goedkope grond beschikbaar en de regering verleende tal van faciliteiten voor mensen die deze gronden wilden ontginnen.

Landschappelijke aanleg van Broekhuizen

Nieuwe rijken uit de stad belegden hun geld in grond, ontgonnen delen en stichtten nieuwe buitenplaatsen. Door de bestrating van de weg Utrecht-Rhemen waren de dorpen langs de Heuvelrug goed bereikbaar geworden. De ontwikkeling van de reeks buitenplaatsen van de Stichte Lustwarande kwam op gang. Aanvankelijk werd de Stichtse Lustwarande vooral bevolkt door rijke Amsterdammers en Utrechtse. Maar na de aanleg van het spoor Rotterdam - Utrecht - Arnhem (1845 - 1855)

kwamen ook veel Rotterdammers en Hagenaren naar dit gebied. Voor 1850 lag de grootste concentratie nieuwe buitenplaatsen rond Zeist. Na aanleg van het spoor en van station Driebergen verschoof dit naar Driebergen. Met de aanleg van de tram over de Utrechtse straatweg breidde de Lustwarande zich nog verder naar het oosten uit.

Een nieuwe suburbanisatiegolf trok vanaf het eind van de negentiende eeuw naar de Stichtse Lustwarande. Dit keer waren het niet de heel rijken, maar de welgestelde burgers die in het aantrekkelijke landschap op de grens van zand en klei neerstreken. Buitenplaatsen werden vrijwel niet meer gesticht: de nieuwe chique woonvorm was de villa. Vaak werden villa's op een oud landgoed of een oude buitenplaats gebouwd, soms werd een nieuw park aangelegd.

Neogotisch
Sandbergen

Huis Doorn

Een van de laatste illustere bewoners die zijn toevluchtsoord zocht in de Stichtse Lustwarande, is de laatste Duitse keizer Wilhelm II. In 1918 vluchtte hij uit Duitsland en vanaf 1919 tot zijn dood in 1941 heeft hij in Huis Doorn gewoond.

Tegenwoordig zijn veel van de buitenplaatsen eigendom van bedrijven, die er een kantoor gevestigd hebben. Ook is er een aantal in verval geraakt of zelfs gesloopt. Voor de meeste particulieren is het zeer moeilijk om de hoge onderhoudskosten op te brengen. Ook de landgoederen in Langbroek en langs de Kromme Rijn maken een zware tijd door.

DORPEN

De toename van het aantal buitenplaatsen bracht een nieuwe dynamiek in de dorpen langs de Heuvelrug. Het agrarische bestaan van de dorpen werd uitgebreid met ambachten en toeleverende diensten voor de buitenplaatsen. De dorpen zijn na de Tweede Wereldoorlog sterk gegroeid, sterker dan de dorpen langs de Kromme Rijn. Uitzondering is Houten, dat is aangewezen als groeikern en de afgelopen decennia een spectaculaire groei kent.

Nieuwbouwwijken van groeikern Houten

4

DYNAMIEK

Het Nationaal Landschap Rivierengebied staat volop in de maatschappij. Het landschap heeft te maken met een veelheid aan ontwikkelingen. Zoals onze maatschappij verandert, zo verandert ook het landschap.

Sommige ontwikkelingen worden ingezet vanuit de overheid of grote maatschappelijke of commerciële organisaties. Ze zijn beleidsmatig ingebed en hun betekenis kan de lokale of regionale schaal ver overschrijden. Andere zijn autonoom, worden van onderaf geïnitieerd, vanuit particulieren of lokale organisaties. Ze komen voort uit persoonlijke betrokkenheid met het landschap of het economisch gebruik ervan. Sommige ontwikkelingen voltrekken zich geleidelijk. De afzonderlijke ingrepen zijn vaak klein van schaal, maar gezamenlijk kunnen ze een grote impact op het landschap hebben. Andere ingrepen betreffen grootschalige interventies, die in één keer een grote, sprongsgewijze verandering in het landschap teweeg brengen. Sommige ontwikkelingen zijn al concreet gaande. Andere bestaan alleen nog op papier. Of het zijn ideeën die al jaren 'in de lucht hangen' en steeds weer de kop opsteken. Al deze ontwikkelingen samen geven dynamiek aan het landschap van het Rivierengebied.

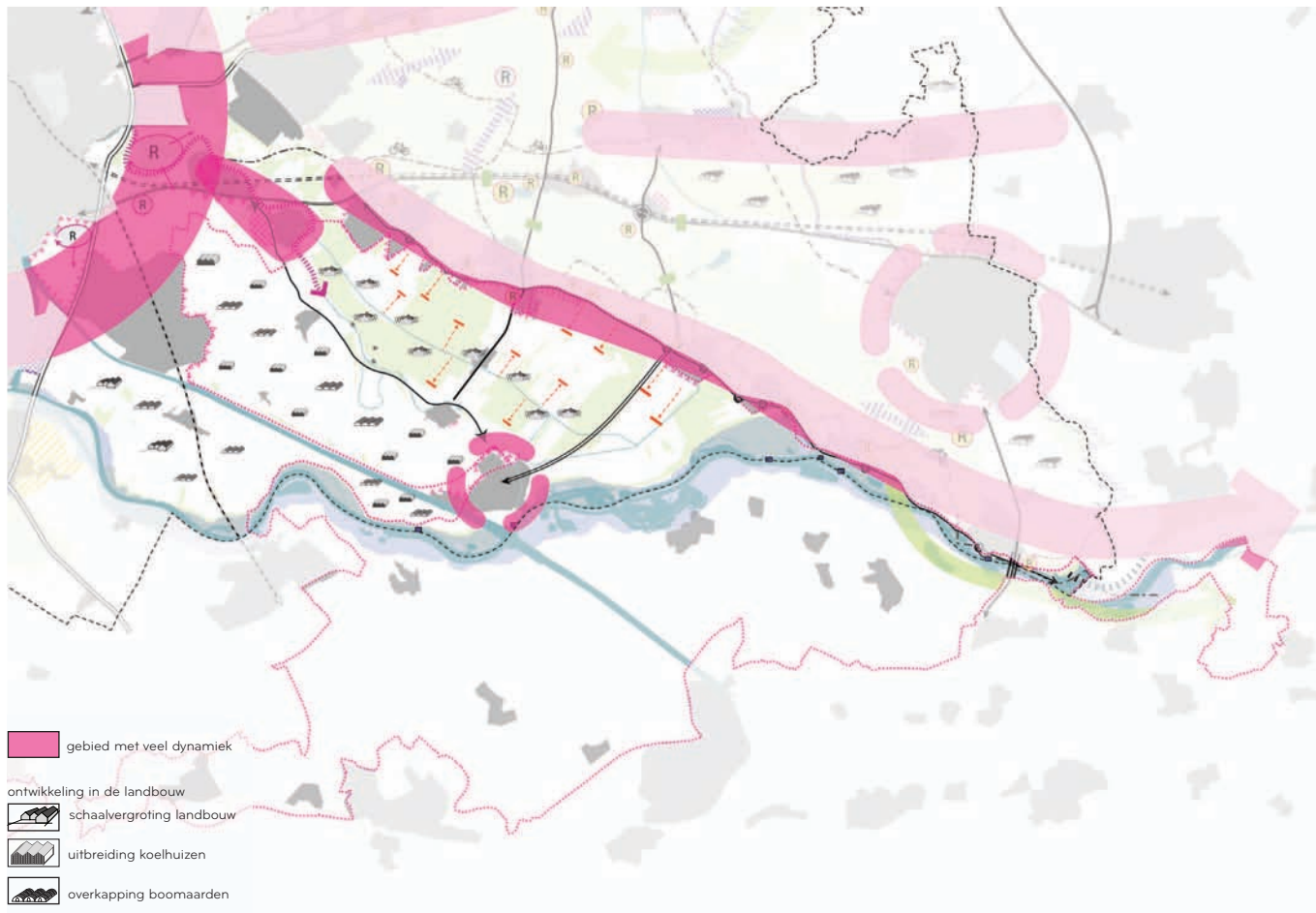
De ontwikkelingen die in dit hoofdstuk worden aangegeven, betreffen een momentopname.

Ze geven een globaal overzicht van wat er in 2010 in het Rivierengebied en haar directe omgeving zoal speelt. De beschreven dynamiek is zeker niet sluitend en zal met de jaren veranderen. Doel van de beschrijving is grip te krijgen op veranderingen waar dit landschap mee te maken heeft. Daarmee ontstaat inzicht in mogelijke bedreigingen voor het behoud van de kernkwaliteiten of juist kansen voor de versterking en ontwikkeling hiervan.

Dit hoofdstuk is bedoeld als een verkenning en heeft daarmee geen formele status. Dat komt omdat elk landschap in ontwikkeling is. Dit is altijd zo geweest en zal altijd zo blijven. De kunst is hoe met deze ontwikkelingen om te gaan. Dit hoofdstuk geeft de dynamiek weer die we op dit gedeelte van Utrecht zien afkomen en die van invloed kan zijn op de kernkwaliteiten van het landschap. Het is daarmee nadrukkelijk geen weergave van provinciale plannen of visies. Niet alle genoemde ontwikkelingen zijn immers wenselijk. Door met de huidige beschrijving te onderkennen wat er gaande is, kunnen we toekomstige ontwikkelingen goed sturen of afwenden. Daarmee is het een weergave van de gebiedsopgaven voor dit deel van het Utrechtse landschap.

Hieronder wordt per functie in het kort de dynamiek beschreven voor het Rivierengebied.

DYNAMIEK

- natuurontwikkeling
- bestaande en nieuwe natuur
  - robuuste verbindingzone

- recreatieve groei
- recreatief knooppunt
  - recreatief uitloopgebied
  - doorgaande fietsverbinding
  - nieuwe ontwikkelingen rond steenfabriek/veerhuis

- infrastructurale groei
- hoofdontsluiting
  - verbreding snelweg
  - wegverbreding/aanleg nieuwe weg
  - rotonde
  - spoorlijn
  - ontwikkeling langs spoor (HSL)

- bebouwing voor wonen en werken
- bebouwde kom
  - uitbreiding bedrijvigheid
  - stedelijke uitbreiding
  - stedelijke druk
  - aan elkaar groeien dorpen
  - nieuwe landgoederen
  - blokering zichtlijnen

- water en energie
- water
  - ruimte voor de rivier
  - zandvang zoekgebied
  - dijkverzwaring
- overig
- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
  - grens provincie Utrecht

Overkapping van fruitteelt

Rotonde beïnvloedt beeld van de doorgaande lijn

ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

De grootste dynamiek in de landbouw zit in het Kromme Rijn gebied. Op de flank van de stuwwal speelt de landbouw nog slechts een beperkte rol. De landbouw heeft te maken met dezelfde veranderingen als in de rest van Nederland, zoals schaalvergroting, functieverandering, verbreding en bedrijfsbeëindiging. Vergroting en veranderende bedrijfsvoering vragen vaak om een groter erf met meer bebouwing en voorzieningen. Bij bedrijfsbeëindiging speelt juist de vraag wat er moet gebeuren met het erf. Sloten worden gedempt om kavels groter te maken en efficiënter te kunnen bewerken. Hierdoor verdwijnt het oorspronkelijke verkavelingspatroon. In het gemengd bedrijf kan gras worden omgezet in maïs. Dit geeft in een deel van het jaar een meer besloten beeld. Koeien komen minder buiten. Specifiek voor de ontwikkelingen in de fruitteelt zijn de steeds

groter wordende koelhuizen en het toenemend aantal waterbassins. Ook neemt de behoefte toe boomgaarden (vooral kersenbomen) te overkappen, onder meer om schade bij noodweer te beperken.

Veel ontwikkelingen leiden daarmee tot meer en grotere gebouwen en voorzieningen.

NATUURONTWIKKELING

In Nederland wordt gestaag gewerkt aan het verstevigen van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Grootschalige omvorming in het Rivierengebied speelt vooral in de uiterwaarden van Nederrijn en Lek. Inrichting als natuurgebied kan betekenen dat graslanden worden omgevormd tot meer gevarieerde, natuurlijke beplantingstypen, waardoor verdichting van de uiterwaarden plaatsvindt. Ook in het Langbroekerweteringgebied wordt een versteviging van de EHS nagestreefd. En door het totale gebied lopen ecologische

Natuurontwikkeling in de uiterwaarden

Grote schuren en koelhuizen voor de fruitteelt

verbindingszones (evz's). Daarnaast kan het toepassen van natuurlijk beheer van sloten, wegbermen, kavelbeplantingen en bossen het beeld van het landschap veranderen.

RECREATIEVE GROEI

De ontwikkelingen in de recreatie spitsen zich in Rivierengebied vooral toe op het verbeteren van het recreatief netwerk en het aanbieden van rust- en pauzevoorzieningen, zowel openbaar als privaat. De aangrenzende Heuvelrug is een recreatief druk gebruikt gebied. Enige overloop naar Langbroek en verder het Rivierengebied in wordt nagestreefd. Er is aandacht voor de oversteekbaarheid van de Nederrijn/Lek. In de uiterwaarden zijn er ideeën om van ten minste één steenfabriek een recreatief centrum te maken. De watersportrecreatie op en rond de Nederrijn/Lek neemt toe. Het aantal maneges in Langbroek en het Kromme Rijngebied groeit.

In de gebieden dichtbij Utrecht (omgeving Fort Vechten, Laagraven en Eiland van Schalkwijk) wordt gekeken hoe de recreatieve druk uit de stad opgevangen kan worden. De Nieuwe Hollandse Waterlinie (ook een Nationaal Landschap) wordt hierbij vaak als aanleiding gebruikt. De recreatie is vooral gericht op de beleving van het gebied. Soms zijn (gebouwde) voorzieningen gewenst.

Recreatieve ontwikkelingen rond Kasteel Heemstede

Natuurontwikkeling met grote grazers in de uiterwaarden

INFRASTRUCTURELE GROEI

De hoeveelheid autoverkeer neemt ook in Rivierengebied toe. Wegen worden drukker. De aanleg van rotondes beïnvloedt het beeld van de doorgaande wegen. Er wordt gediscussieerd over nieuwe ontsluitingswegen van en naar Houten en Wijk bij Duurstede. De geluidsbelasting op de omgeving neemt toe. Bij de dorpen langs de Kromme Rijn komen geluidsschermen mogelijk aan de orde.

De rijkswegen A12, A27 en A28 in en om het gebied worden verbreed en knooppunten worden aangepast. Dit heeft impact op het omliggende landschap. Ook wordt gesproken over een spoorverbinding tussen Utrecht en Breda. Dit plan lijkt voorlopig echter nog niet aan de orde.

BEBOUWING VOOR WONEN EN WERKEN

Alle kernen langs de Kromme Rijn groeien in meerdere of mindere mate. De halfbebouwde tot nog min of meer onbebouwde delen tussen de kernen op de flank van de stuwwal hebben de neiging dicht te slibben met nieuw rood. De dwarsrelaties de helling af, met name de zichtlijnen en vista's zijn langzaam aan het verdwijnen. Het Langbroekerweteringgebied blijkt interessante locaties te bieden voor nieuwe landgoederen. Veel bestaande private landgoederen verkeren in moeilijke tijden en zoeken naar ontwikkelingsmogelijkheden om te overleven; soms in de vorm van bebouwing. Ook de ontwikkeling en uitbreiding van bedrijven gaat door. Dit vraagt vaak ruimte aan de rand van het dorp en is daardoor vanuit het landschap goed zichtbaar.

Natuurontwikkeling en waterberging in de uiterwaarden

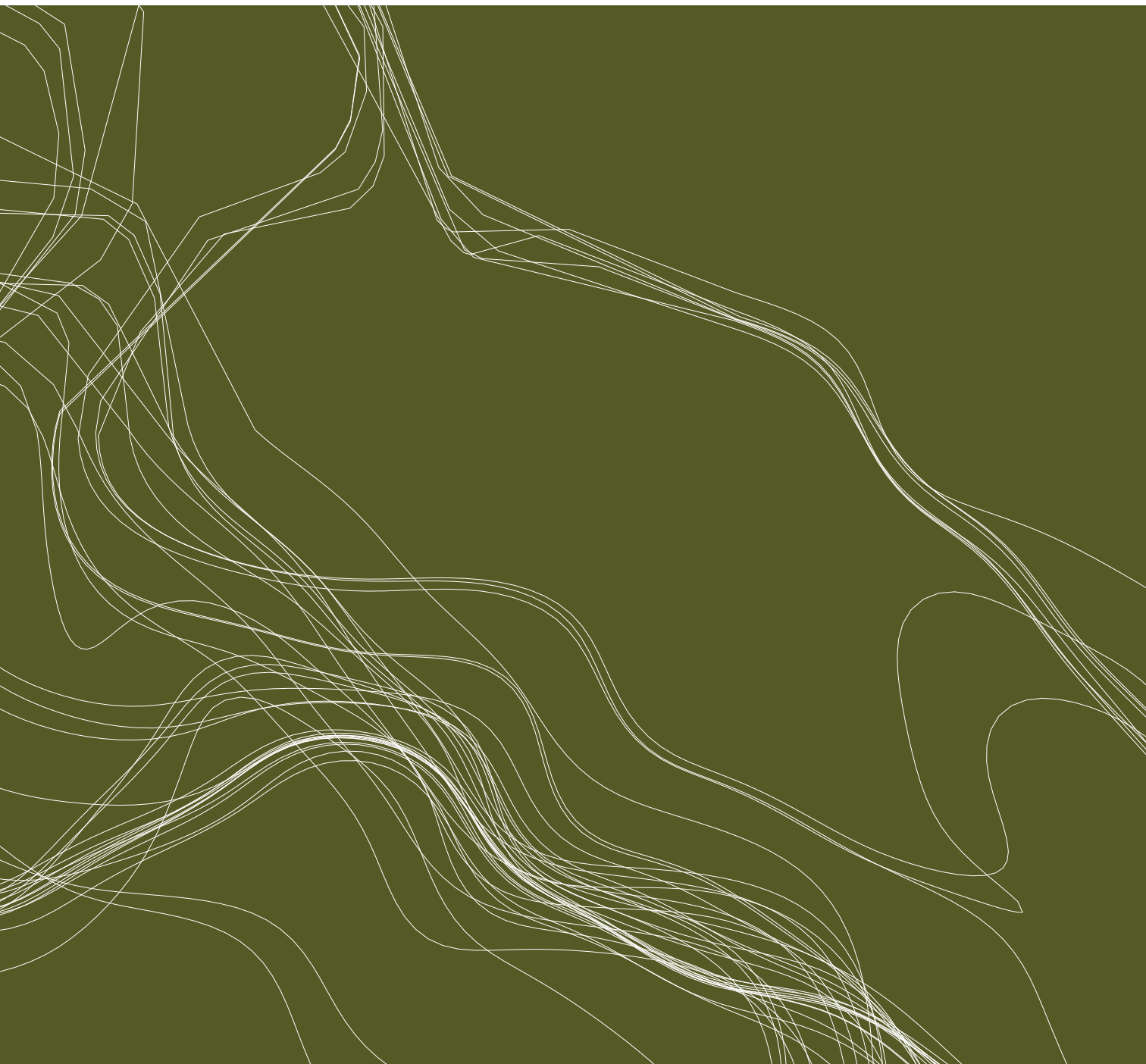
Ontwikkelen van de oversteekbaarheid van de Nederrijn/Lek

WATER EN ENERGIE

De buitendijkse gebieden rond Nederrijn en Lek maken onderdeel uit van het 'Ruimte voor de rivier' programma. Het verzanden van de Kromme Rijn vraagt om maatregelen. Al tijden wordt gesproken over windmolens langs het Amsterdam-Rijnkanaal. Het opwekken van energie met zonnecellen doet langzaam zijn intrede. Dit kan een massale verandering van de daken tot gevolg hebben.

DONKERTE

In nachtelijke uren bepaalt verlichting, of juist de afwezigheid daarvan het landschap. Hier kan positief gebruik van worden gemaakt door markante gebouwen zoals bijvoorbeeld kerktorens en molens in dorpen bewust te verlichten. Maar er is ook steeds meer aandacht voor de negatieve kanten van verlichting, zoals horizonvervuiling (zichtbaarheid van lichtbronnen in de verte) en de verminderde zichtbaarheid van de sterrenhemel. Eerste winsten kunnen worden behaald door wegverlichting dimbaar te maken, of te zoeken naar andere vormen van aanlichting van het wegdek met een minimale uitstraling naar de omgeving.

DEEL II

WAARDERING WAT WILLEN WE?

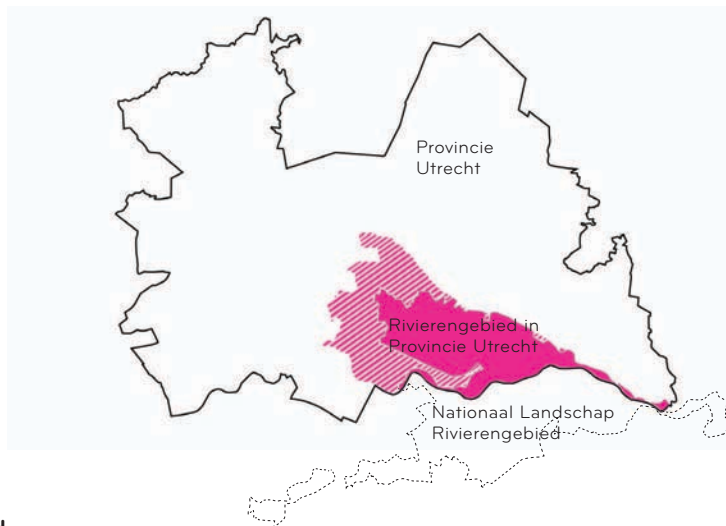
5 KERNKWALITEITEN IN HOOFDLIJNEN

In de Nota Ruimte van het ministerie van VROM zijn de kernkwaliteiten voor de verschillende Nationale Landschappen benoemd. Elke provincie heeft de opdracht gekregen deze kernkwaliteiten voor haar Nationale Landschappen nader uit te werken. De provincie Utrecht heeft in haar Streekplanuitwerking (2008) de kernkwaliteiten voor het Nationaal Landschap Rivierengebied uitgebreid tot de onderstaande vier kernkwaliteiten. Deze worden in de huidige kwaliteitsgids uitgewerkt.

De Nota Ruimte benoemt drie kernkwaliteiten voor het Rivierengebied:

- 1. Schaalcontrast van zeer open naar besloten.**
- 2. Samenhangend stelsel van rivier - uiterwaard - oeverwal - kom.**
- 3. Samenhangend stelsel van hoge stuwwal - flank - kwelzone - oeverwal - rivier.**

Daarbij wordt de volgende toelichting gegeven: "Het rivierenlandschap heeft heel herkenbare oeverwallen, die besloten zijn door de onregelmatige structuur van dorpen en beplantingen. Zij vormen een contrast met de open rationale verkaveling van de kommen. Langs de rivieren is het aaneengesloten karakter van uiterwaarden en buitendijkse nevenstromen van belang. Tussen de Rijn en de Utrechtse Heuvelrug ligt een opeenvolging van landschappen van laag naar hoog. Samenhangend met de gradiënt zijn verschillende grondsoorten aanwezig, elk met zijn eigen ontginningstype, variërend van

flankesdorpen, cope-ontginningen en een reeks van buitenplaatsen. Een fijnmazig stelsel van bosschages, laanbomen, struiken gekoppeld aan de waterlopen en wegen geeft dit gebied een karakteristiek halfopen groen karakter."

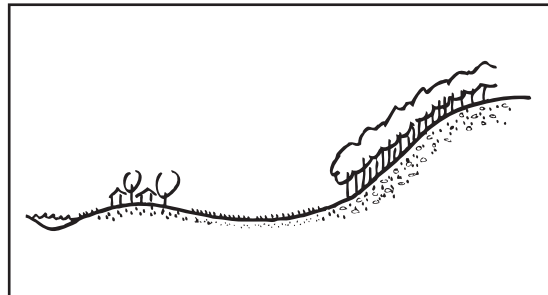
De Streekplanuitwerking stelt dat dit belangrijke kwaliteiten van het Nationaal Landschap zijn, maar dat voorbij wordt gegaan aan de bijzondere historische ligging van het gebied. Daarom wordt in de Streekplanuitwerking een vierde kernkwaliteit toegevoegd:

- 4. De Kromme Rijn als vesting en vestiging.**

De Streekplanuitwerking geeft de volgende verduidelijking van de vier afzonderlijke kernkwaliteiten.

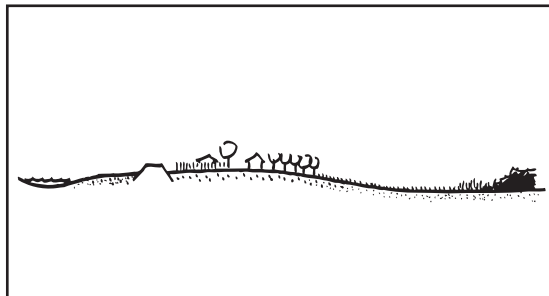

1. SCHAALCONTRAST VAN ZEER OPEN NAAR BESLOTEN
Het gebied kent een relatief ongestoorde opeenvolging van vier verschillende, lineaire landschappen met elk een duidelijke identiteit. Ze verschillen onderling sterk in de mate van openheid.

2. SAMENHANGEND STELSEL VAN RIVIER - UITERWAARD - OEVERWAL - KOM

De dynamische geschiedenis van de Rijn is af te lezen aan de vele (oude) rivierlopen in het gebied, de oeverwallen en de kommen. Het verschil tussen oeverwal en kom is zichtbaar aan de hoogteligging, het grondgebruik en de bebouwing van dorpen en linten.

3. SAMENHANGEND STELSEL VAN HOGE STUWWAL - FLANK - KWELZONE - OEVERWAL - RIVIER
De gebiedsopbouw is ontstaan door de ijstijd en de inwerking van de Rijn. Oostelijk heeft dit geleid tot een scherpe rand tussen stuwwal en rivierloop. Ter hoogte van Langbroek en westelijk daarvan is de overgang meer geleidelijk.

4. DE KROMME RIJN ALS VESTING EN VESTIGING
De stroomruggen van de Kromme Rijn zijn al eeuwenlang door de mens gebruikt voor vestiging, transport en verdediging. De Romeinse Limes lag hier. In de middeleeuwen was het een belangrijke vaarroute, met Dorestad en dorpen langs de rivier. Later speelde de Rijn een grote rol in het watersysteem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

1. SCHAALCONTRAST VAN ZEER OPEN NAAR BESLOTEN;

Het gebied kent een opeenvolging van verschillende langgerekte parallelle landschappen, zogenoemde lineaire landschappen. Deze verschillen onderling sterk in de mate van openheid. De kommen en de uiterwaarden zijn (relatief) open. De flanken van de Utrechtse Heuvelrug, de Langbroekerwetering en het Kromme Rijngebied vormen halfopen landschappen. De beboste Utrechtse Heuvelrug is het meest besloten landschapstype. Het is vooral van belang om deze verschillende vormen te behouden en te versterken.

2. SAMENHANGEND STELSEL VAN RIVIER - UITERWAARD - OEVERWAL - KOM;

De dynamische geschiedenis van de Rijn is af te lezen door de huidige loop van Nederrijn, Lek en Kromme Rijn, door de oeverwallen ter plaatse van oude rivierlopen en door de kommen, die zijn ontstaan in oude overstromingsvlakten. De zichtbaarheid wordt versterkt door de onderling variërende hoogteligging en het bijbehorende grondgebruik: akkerbouw, fruitteelt, dorpen en lintbebouwing op de hoger gelegen oeverwallen en stroomruggen en veeteelt ter plaatse van de lager gelegen kommen. De Langbroekerwetering met bospercelen en landgoederen vormt hierop een uitzondering.

3. SAMENHANGEND STELSEL VAN HOGE STUWWAL - FLANK - KWELZONE - OEVERWAL - RIVIER.

De gebiedsopbouw is ontstaan in de ijstijd en na die tijd door de inwerking van de Rijn. Bij Rhenen is hierdoor een scherp contrast ontstaan tussen de stuwwal en de laaggelegen, open rivierloop. Meer naar het westen bestaat de overgang uit een steilrand en een kampengebied op de flank van de Utrechtse Heuvelrug. Tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Kromme Rijn is een kwelrijk kommengebied ontstaan, waarin bij de gebiedsontginning de Langbroekerwetering is gegraven.

4. DE KROMME RIJN ALS VESTING EN VESTIGING.

De Kromme Rijn is al eeuwen een gebied van verdedigen en vestigen. In de Romeinse tijd als onderdeel van de Limes en in de middeleeuwen als transportroute tussen Utrecht en Dorestad, waarlangs de dorpen zijn ontstaan. Het gebied kenmerkt zich door zeer hoge archeologische waarden. Belangrijk is hierbij de samenhang tussen de verschillende cultuurhistorische elementen en structuren. De rivier had ook een plaats in het defensiemechanisme van de nabijgelegen Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hierbij werden de laaggelegen gebieden voor inundatie benut en werden op de hogere delen de extra versterkingen (forten) gebouwd.

6 ZICHTBAAR LANDSCHAP

Dit hoofdstuk geeft een uitwerking van de ruimtelijke aspecten van de kernkwaliteiten. Wat zijn de principes uit de cultuurhistorische ontwikkeling die dit landschap zo uniek maken? Hoe zijn de kernkwaliteiten in het hedendaagse landschap zichtbaar? Als je in het veld bent, waaraan kun je dan concreet zien dat je in een specifiek landschap bent? Deze uitwerking gaat over beeld en structuur van het huidige landschap, gekeken door de bril van de kernkwaliteiten. Dit is nadrukkelijk een subjectieve analyse, alleen kijkend naar datgene waaraan je de kernkwaliteiten kunt beleven. Wat niet bij de kernkwaliteiten past, wordt bewust weggelaten.

In een kort overzicht worden de belangrijkste systemen en mechanismen op een rij gezet die tot de vorming van dit landschap hebben geleid. Dit zijn wat betreft de kernkwaliteiten de essenties uit de verhalen van hoofdstuk 3.

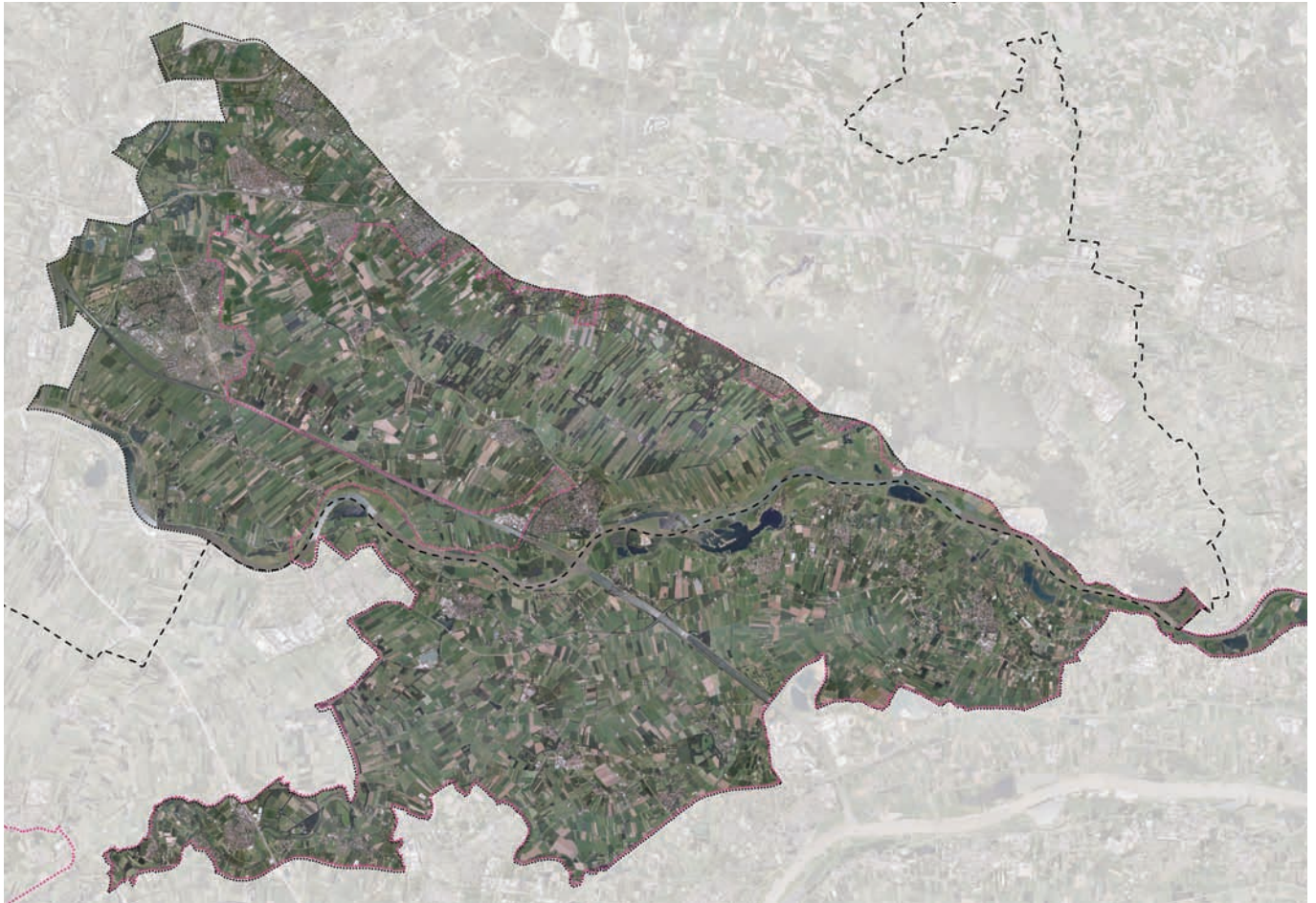
Om de ruimtelijke essentie van het Rivierengebied scherp neer te zetten, wordt deze aan de hand van één karakteristieke foto benoemd. Een set van vijf grafische weergaven ofwel 'iconen', verbeeldt vervolgens deze essentie. In elk landschap waarvoor de kwaliteitsgids wordt opgesteld zijn deelgebieden

te onderscheiden. Het Rivierengebied is op basis van ruimtelijke karakteristieken in vijf deelgebieden onderverdeeld: Flank, Langbroek, Kromme Rijn, Schalkwijk en Nederrijn/Lek.

Na de duiding van deelgebieden wordt kort ingegaan op de samenhang daartussen. Vervolgens worden per deelgebied de vijf ruimtelijke essenties uitgewerkt. Een korte tekst beschrijft hun relatie met de kernkwaliteiten. Daarna worden de vijf thema's in meerdere iconen verder uitgediept.

LUCHTFOTO

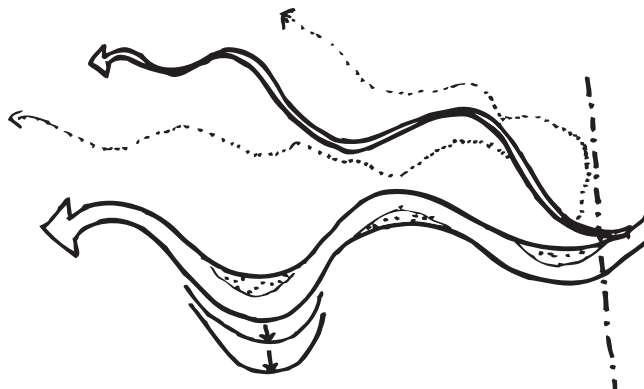
- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens katern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

6.1 ESSENTIES UIT DE VERHALEN

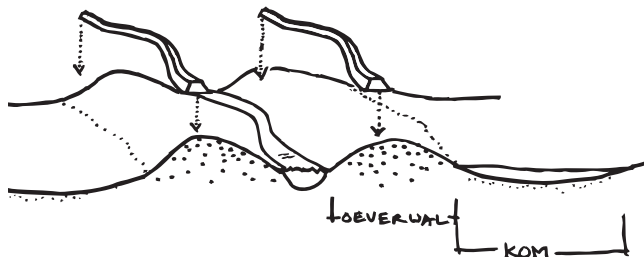
In het eerste deel zijn vier karakteristieke verhalen van het Rivierengebied verteld. Ze geven een indruk van de ontwikkelingen die dit landschap heeft doorgemaakt en hoe het Rivierengebied is geworden tot het landschap dat wij nu zo waarderen. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren die de verhalen van het landschap beleefbaar maken.

Achter het ontstaan van de kenmerkende elementen en structuren in het landschap van het Rivierengebied gaan karakteristieke ruimtelijke mechanismen schuil. Dit hoofdstuk laat de belangrijkste van deze mechanismen zien, die bepalend zijn geweest voor de vorming van de huidige landschappelijke kwaliteiten van het Rivierengebied.

DYNAMIEK VAN DE RIVIER

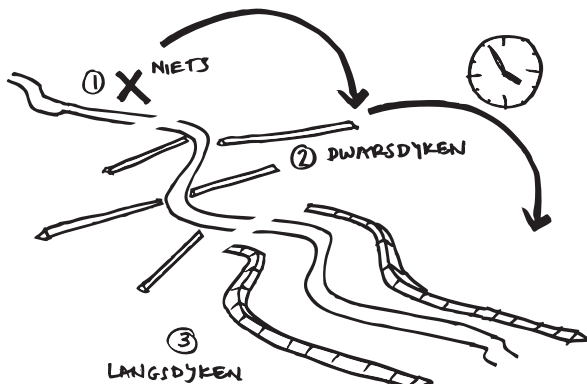

Verleggingen van de rivier door eroderende meandering en door stroomgordel verlegging

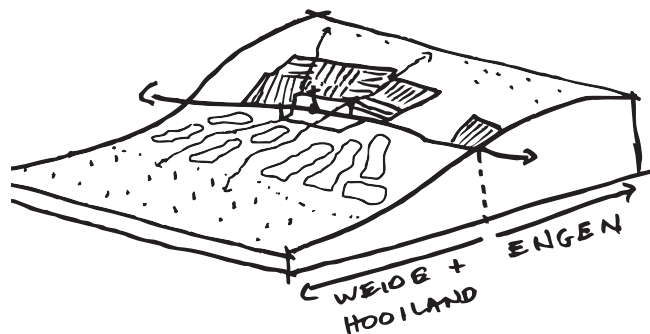

Overstromende rivier veroorzaakt hoger gelegen, zanderige stroomrug en lagere, natte kleikommen op enige afstand

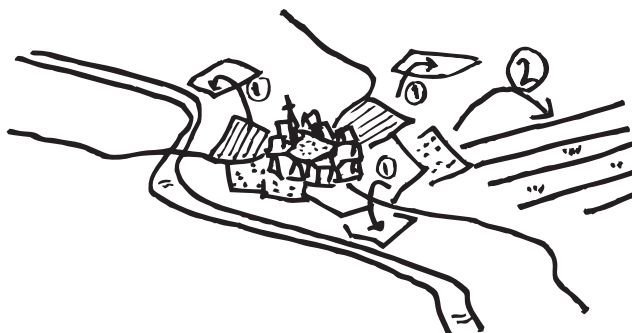
ONTGINNING VAN HET LAND

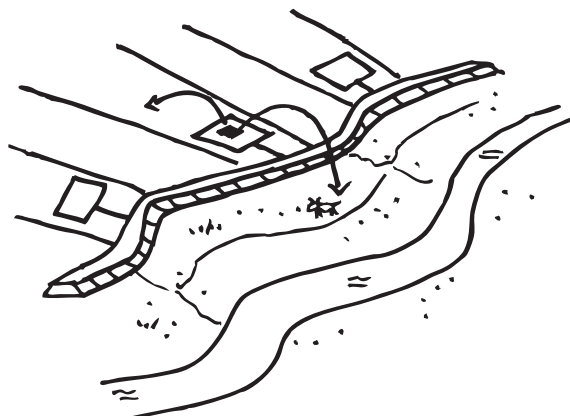
Ontwikkeling in de menselijke beheersing van de rivier: 1. Onbedijkte rivier-rudimenten, 2. Verzande oude stroom met dwarsdijken, 3. Nieuwe hoofdstroom met parallelle banddijken

Ontginning van de stuwwal-flank vanuit flankesdorpen: een lint-achtig dorp met brink en kerk aan een doorlopende weg, akkercomplexen of enges aan de hoge zijde, weide en hooilanden aan de lage zijde en veedriften haaks op de helling die het dorp verbinden met de weiden en de heide op de Heuvelrug

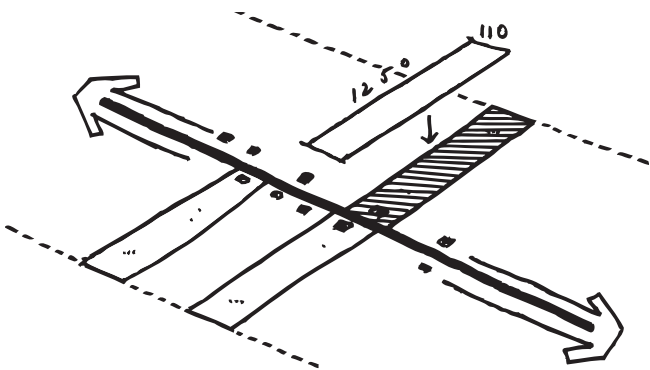

Ontginning van oude stroomruggen vanuit brinkdorpen: een brink met kerk en boerderijen in de kern van het dorp, dorp ligt veilig voor erosie op de stroomrug in de buitenbocht van de rivier, daaromheen een mozaïek van akkers, boomgaarden en weiden in onregelmatige blokverkeveling, op enige afstand nattere weide- en hooilanden in strokenverkeveling

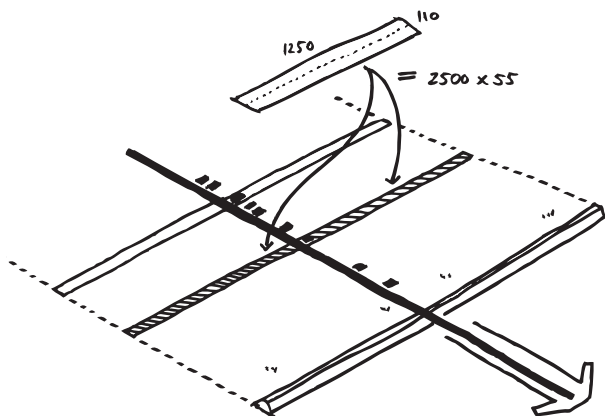

Ontginning vanuit dijklijnen: opstreckende ontginning vanaf de banddijk langs Nederrijn/Lek, en lint van boerderijen onderaan de dijk, gebruik van de uiterwaarden vanuit de binnendijkse boerderijen

ONTGINNING VAN HET LAND

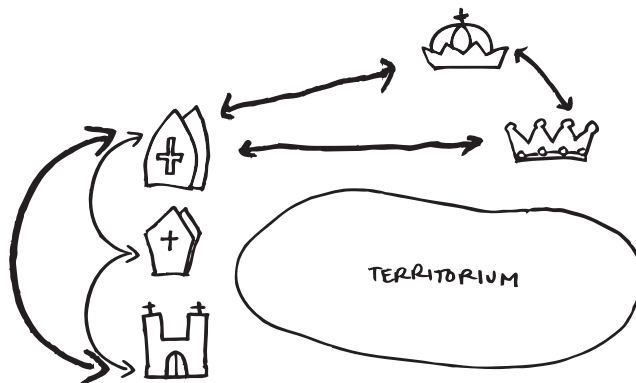

Cope-ontginning van Schalkwijk: een centrale wetering met aan weerszijde een lint van boerderijen en kavels gebaseerd op de cope-maatvoering (1250 x 110m), aan de achterzijde afgerond met een wetering

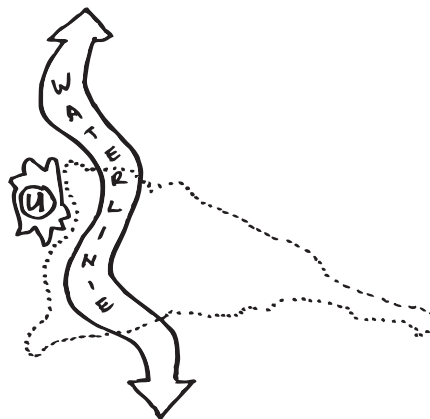

Cope-ontginning van Langbroek: een centrale wetering met aan een zijde een lint van boerderijen en een aangepaste cope-verkaveling; 1250 x 110m wordt 2500 x 55m in 2 kavels aan elke zijde van de wetering

STRIJD OM DE MACHT

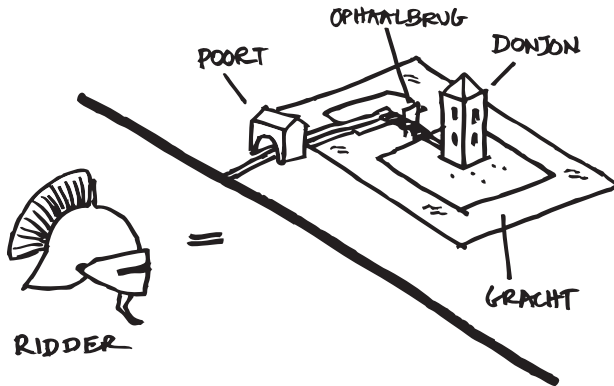

Gebied wordt meer gevormd door politieke strijd dan door militaire strijd. Strijd tussen belangen geeft verbanden en brandhaarden overal in het gebied. Strijd wordt enerzijds gevoerd tussen de bisschop, kapittels en kloosters, anderzijds tussen bisschop, graaf van Gelre en graaf van Holland

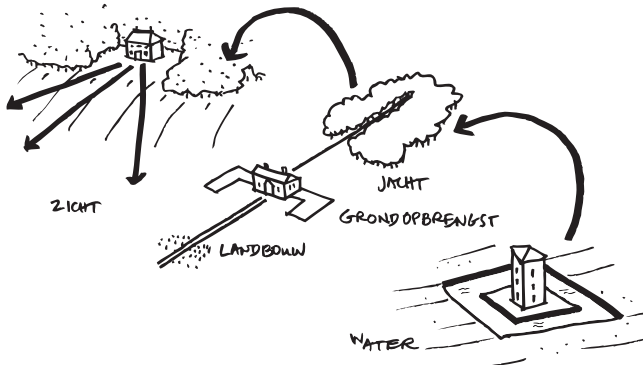

Nieuwe Hollandse Waterlinie door het westen van het gebied. Zie ook katern Waterlinies

STATUS & GELD

Ridderhofstedes Langbroek: de aanleg van een donjon met gracht, ophaalbrug en poortgebouw gaf de eigenaar toegang tot de titel 'ridder'

Verschuivende voorkeurslocatie van landgoederen: 1. in de natte gebieden (langs Kromme Rijn, Langbroek en onderaan de Heuvelrug) voor water in de gracht, 2. op de vruchtbare rand van de Heuvelrug, schakel tussen vruchtbare landbouwgronden (inkomsten) en goede jachtgronden, 3. hoger op de Heuvelrug, droog, gezonder en met mooie uitzichten

6.2 RUIMTELIJKE ESSENTIES

Het Rivierengebied in Utrecht bestaat uit vijf duidelijk verschillende deelgebieden: Flank, Langbroek, Kromme Rijn, Schalkwijk en Nederrijn/Lek. De verschillen tussen de gebieden lijken in eerste instantie opvallender dan de overeenkomsten. Toch zit er een opvallende overeenkomst in de structuur van de vijf deelgebieden. Rivier en stuwwalflank hebben het landschap bepaald. Als gevolg daarvan hebben alle deelgebieden een lineaire opzet. Een weg, watergang of combinatie van die twee, vormt de hartlijn van elk deelgebied. Het is de ruggengraat van de ontginning, ondersteund

door een gebiedskarakteristieke bebouwing van reguliere en bijzondere bouwwerken. Elk deelgebied heeft een karakteristiek landgebruik, bepaald door de ondergrond en de unieke geschiedenis. De verkaveling, verbindingen en zichtlijnen liggen min of meer haaks op de ruggengraat en vormen dwarsrelaties tussen de deelgebieden. De overgangen zijn geleidelijk. Scherpe grenzen zijn slechts op sommige delen aan te wijzen. Zelfs dan lopen karakteristieken door in het aangrenzende deelgebied.

5 THEMA'S

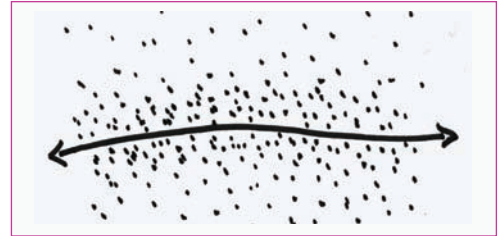
RUGGENGRAAT

elk gebied heeft een centrale doorgaande lijn, een ruggengraat, waar de karakteristieke sfeer van het deelgebied het sterkste is

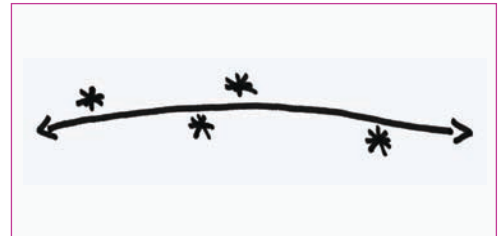
LANDGEBRUIK

de ruggengraat wordt omgeven door karakteristiek landgebruik voor dat deelgebied

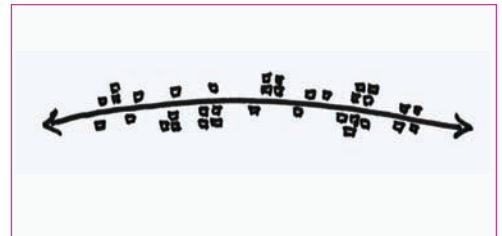
BIJZONDERE BEBOUWING

bijzondere gebouwen zorgen voor accenten en herkenningspunten langs de ruggengraat

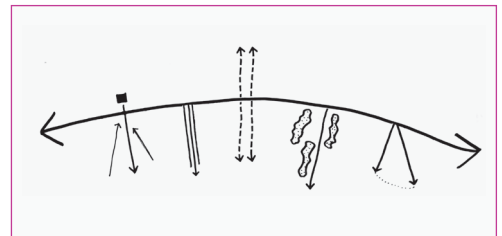
REGULIERE BEBOUWING

de ruggengraat wordt begeleid door een kenmerkend type reguliere bebouwing

DWARSRELATIES

vijf typen dwarsverbindingen leggen relaties tussen de ruggengraten en deelgebieden: vista, dwarsweg, verkaveling, coulissen, panorama; elk deelgebied heeft kenmerkende typen dwarsrelaties

6.3 VIJF DEELGEBIEDEN

FLANK

In essentie een bosrijk gebied rond de oude weg van Utrecht naar Keulen, met statige landhuizen, tabaksschuren, een kralensnoer van dorpen en talrijke lanen en zichtrelaties de helling af (de Utrechtse Heuvelrug wordt als zelfstandig landschap in een apart gebiedskatern uitgewerkt).

LANGBROEK

In essentie een nat, vlak gebied rond een weg en wetering in een asymmetrisch profiel, met een lint van ridderhofsteden en boerderijen en aan weerszijden een opstreckende verkaveling met een ritmische afwisseling van bosjes, kavelbeplanting en velden.

KROMME RIJN

In essentie een slingerend landschap met de

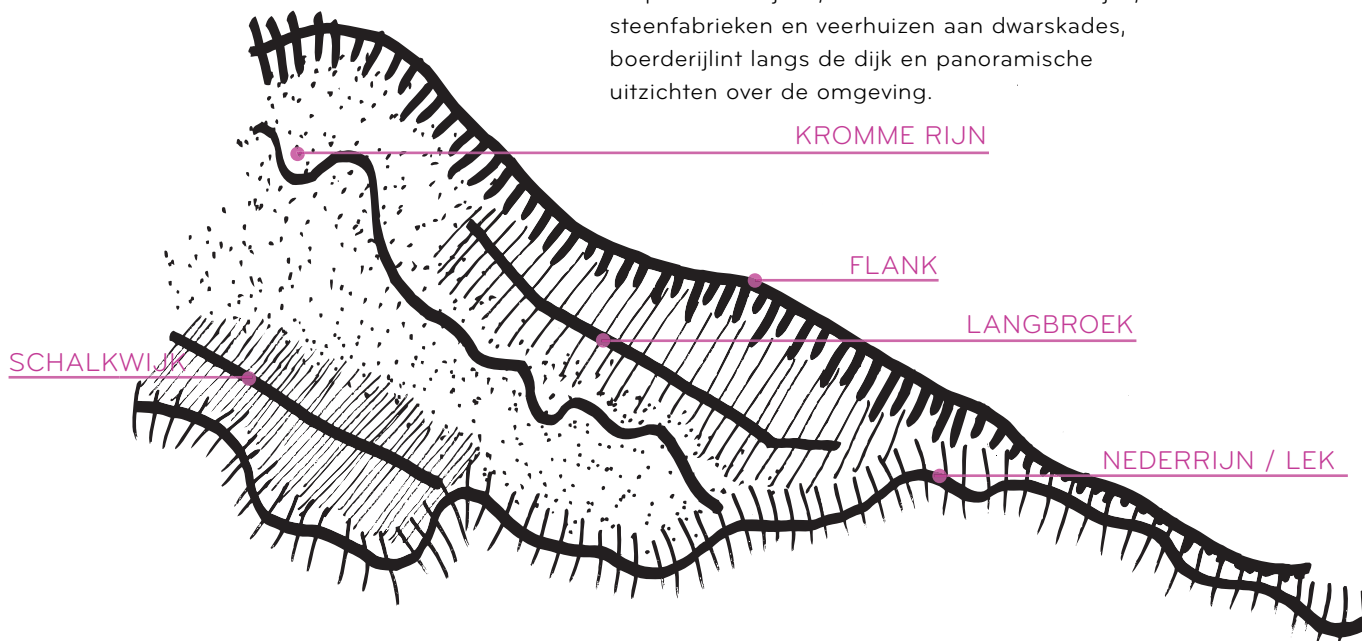
Kromme Rijn en provinciale weg als belangrijkste hedendaagse lijnen, voerend langs dorpen, boomgaarden, weilanden en akkers, met een grote variatie aan dwarsrelaties. Bijzonder is dat de rivier en de belangrijkste weg zich in de loop der eeuwen diverse malen verlegd hebben, wat herkenbaar is aan diverse oude rivierlopen en oude wegen met bebouwingslinten.

SCHALKWIJK

In essentie een open weidegebied rond een wetering met vele dwarssloten. Oostelijk wordt de wetering begeleid door een weg en lintbebouwing, westelijk splitsen weg en lintbebouwing zich van de wetering af.

NEDERRIJN/LEK

In essentie een open landschap rond de rivier en parallelle dijken, met weiden en vloedbosjes, steenfabrieken en veerhuizen aan dwarskades, boerderijlint langs de dijk en panoramische uitzichten over de omgeving.

FLANK

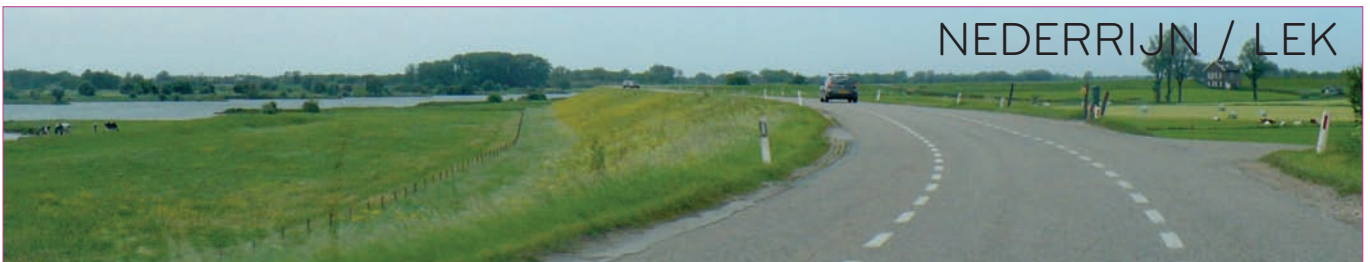
LANGBROEK

KROMME RIJN

SCHALKWIJK

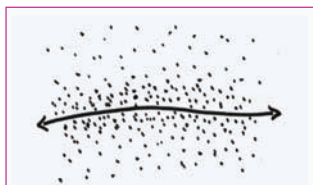
NEDERRIJN / LEK

5 THEMA'S

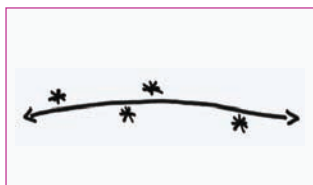
RIVIERENGEBIED

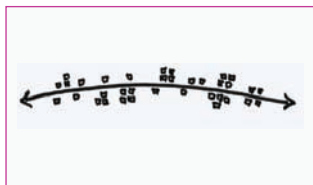
centrale doorgaande lijn, waar de karakteristieke sfeer van het deelgebied het sterkste is

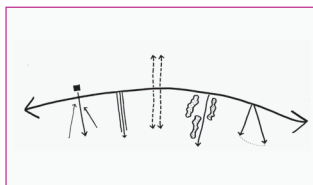
de ruggengraat wordt omgeven door karakteristiek landgebruik voor dat deelgebied

een type bijzonder gebouw geeft accenten en herkenningspunten langs de ruggengraat

de ruggengraat wordt begeleid door een kenmerkend type reguliere bebouwing

verschillende typen dwarsverbindingen leggen relaties tussen de ruggengraten en deelgebieden

RUGGENGRAAT

LANDGEBRUIK

BIJZONDERE BEBOUWING

REGULIERE BEBOUWING

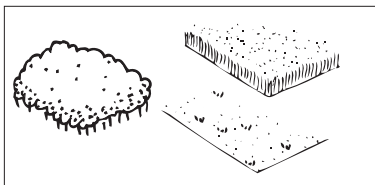
DWARSRELATIES

TOEGEPAST OP DE DEELGEBIEDEN

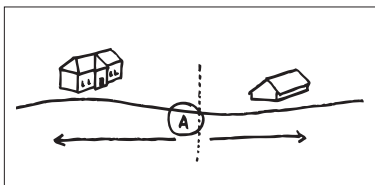
FLANK

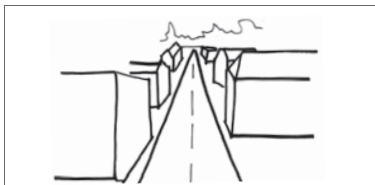
een stevig beplante weg door dorpen en bossen

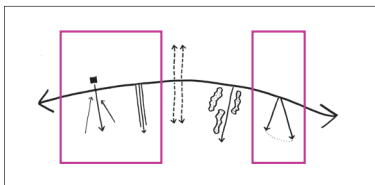
naast bos zowel akkers als weidegrond

landhuizen vooral ten westen van Amerongen, tabaksschuren ten oosten

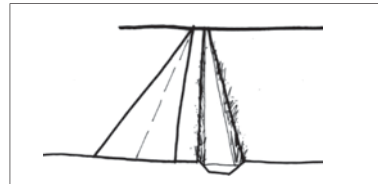

dorpsbebouwing, geclusterd in kernen langs de ruggengraat

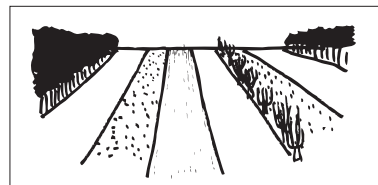

vooral vista's, wegen de helling af en panorama's

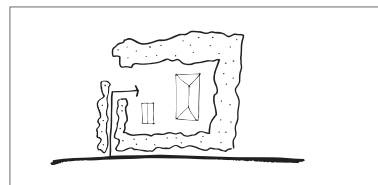
LANGBROEK

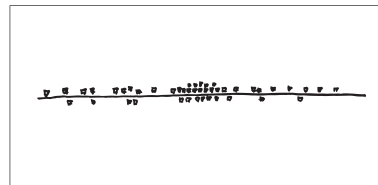
ruggengraat bestaat uit een weg en weterring met groene tussenberm

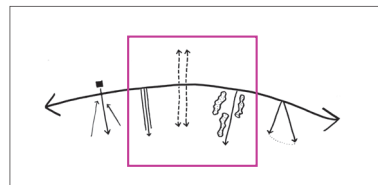
een afwisseling van weiden, bospercelen en griendun met af en toe een akker en knotbomen

ridderhofsteden gekoppeld aan de ruggengraat

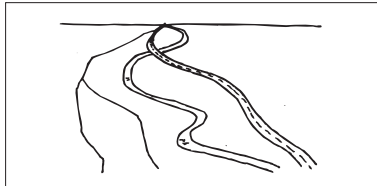

verdichtend en verdunnende lintbebouwing langs de hele ruggengraat als parallelle lijn

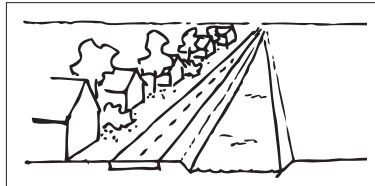
verkavelingspatroon, coulissen en straten

KROMME RIJN

ruggengraat is een vlechtend systeem van wegen en Kromme Rijn

SCHALKWIJK

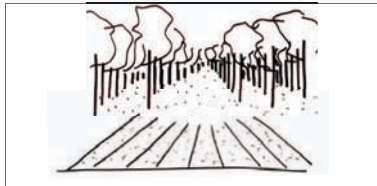

ruggengraat bestaat uit wetering, weg en huizen met verdichting en verdunning

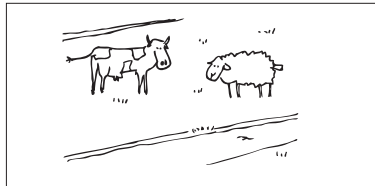
NEDERRIJN / LEK

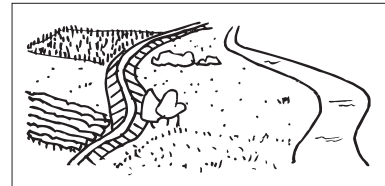
brede meanderende rivier met op afstand parallel lopende hoge grasdijken

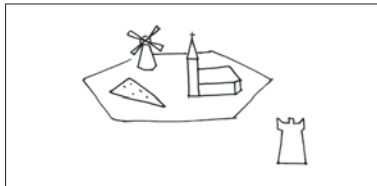
een mozaïek van fruitboomgaarden, weiden en akkers

grasland met grazend vee

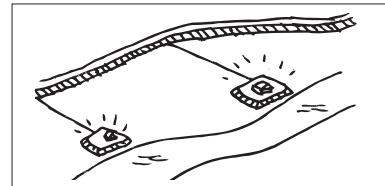
buitendijks een combinatie van grasland en natuurontwikkeling, binnendijks grasland, akkers en boomgaarden

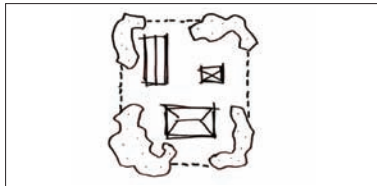
dorpen met een kerk, molen en brink, vaak met een kasteel in de nabijheid

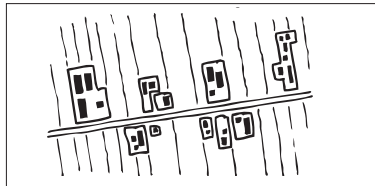
kerktorens steken boven het lint uit

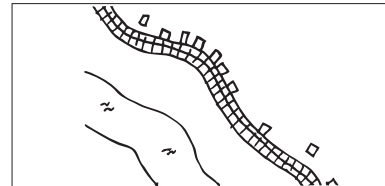
veerhuizen en steenfabrieken op terpen langs de rivier

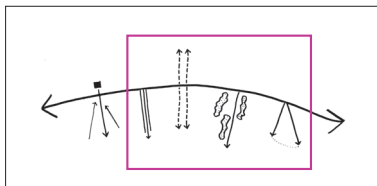
buiten de dorpen staat de meeste bebouwing op boerenerven, veelal in linten langs oude wegen

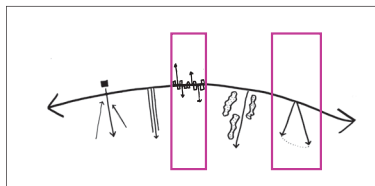
erven zijn zeer gevarieerd in opbouw en indeling

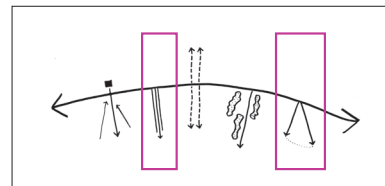
open lint van boerderijen aan de binnenzijde onder aan de dijk en langs de stuwwal-rand

een combinatie van panorama's, verkaveling, coulissen en dwarswegen

een combinatie van panorama's en doorzichten tussen de bebouwing

dwarswegen en panorama's vanaf de dijk

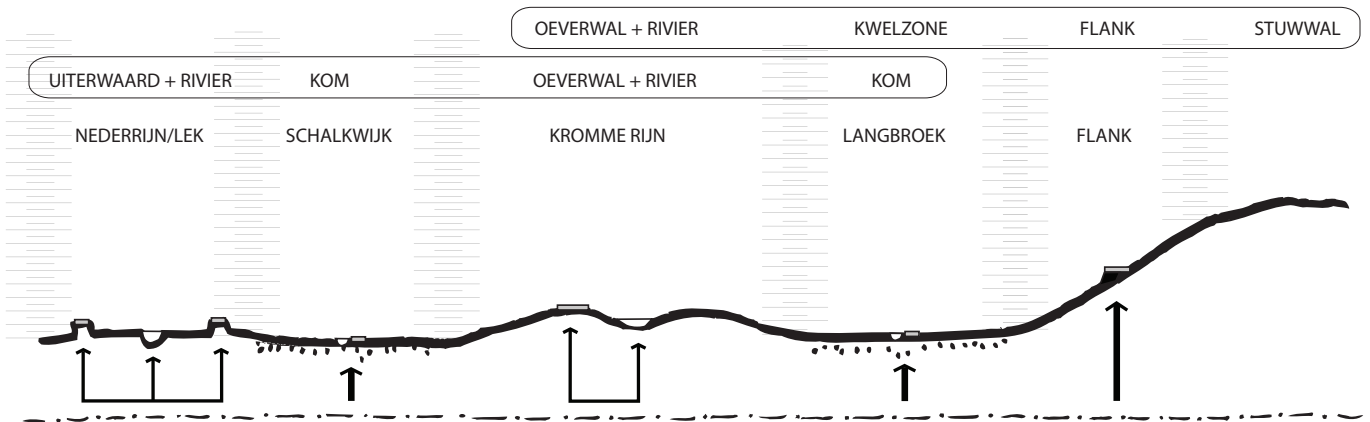
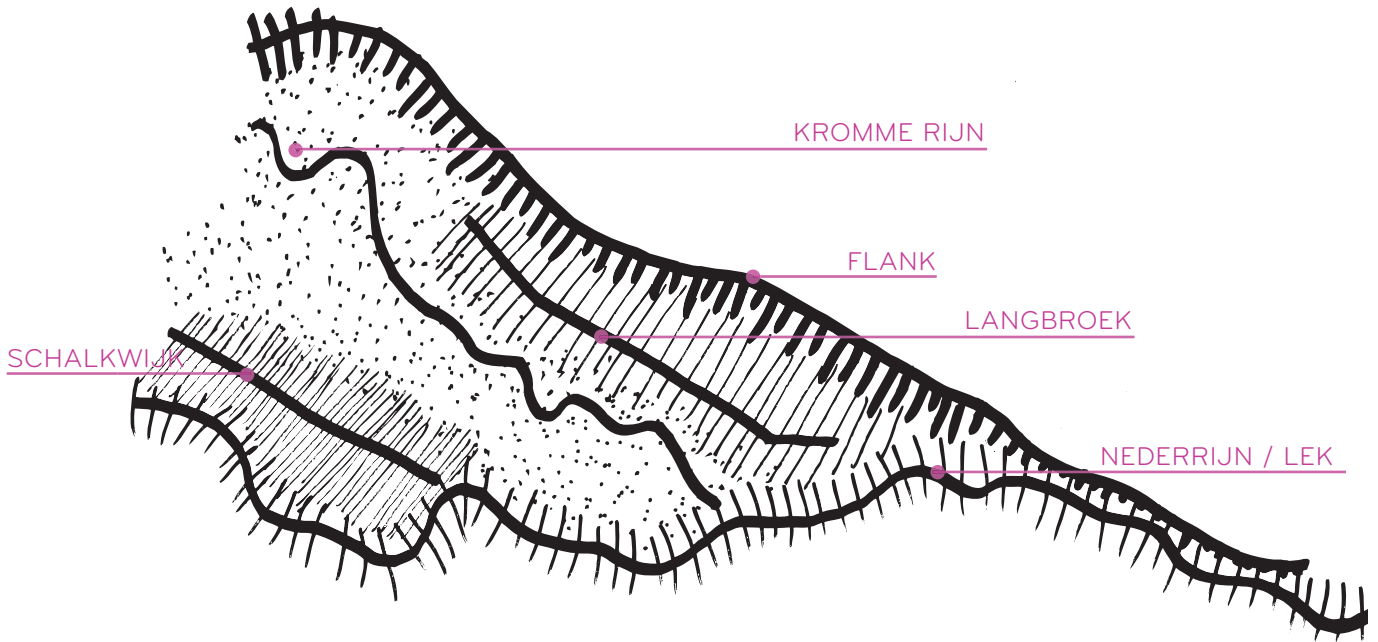
6.4 SAMENHANG

De vijf deelgebieden hebben elk een eigen sfeer en identiteit. Deze zijn zodanig verschillend dat de deelgebieden los van elkaar lijken te staan. Toch hebben ze ook een duidelijke samenhang. Ze hebben allemaal een lengtegerichte opbouw, met een duidelijke ruggengraat, specifiek grondgebruik, kenmerkende bebouwing en gebiedseigen dwarsverbanden. Deze opbouw is vooral karakteristiek voor het Utrechtse deel van het Rivierengebied. Het Rivierengebied is in basis een lineair landschap. Deze gemeenschappelijke opbouw zit verankerd in de ondergrond, ontstaan door de in één richting voorstromende rivier en de langgerekte flank van de stuwwal. Het verleggen van de rivier heeft verscheidene zones veroorzaakt, terwijl het meanderen van de rivier de zones breedte en richting heeft gegeven. De verschillen in de ondergrond zijn aanleiding geweest voor verschillen in het menselijk ingrijpen en gebruik. Dit heeft de eigen verschijningsvorm per zone alleen maar versterkt.

De identiteit van elk deelgebied is het sterkst rond de ruggengraat. De ruggengraat is de belangrijkste as van waaruit de mens het deelgebied heeft vormgegeven. Voor het natuurlijk rivierenlandschap is de rivierstroom de ruggengraat. Voor de mens kan zowel een waterweg als een landweg de drager zijn. In de deelgebieden van het Rivierengebied is het veelal een combinatie.

De randen van een deelgebied zijn meestal vaag. Ook dit is typerend voor alle deelgebieden. De deelgebieden hebben elk een eigen geschiedenis, maar met volop dwarsverbanden in verhalen, gebeurtenissen

en beïnvloeding. Dit heeft zijn fysieke neerslag. Gebiedskarakteristieken lopen in elkaar over en raken vermengd. Dwarsrelaties, die karakteristiek zijn voor het ene deelgebied, kunnen doorlopen tot aan de ruggengraat van een ander deelgebied. Bijzondere gebouwen in het ene deelgebied zijn oriëntatiepunten in het andere. Landgebruik en verkavelingsvormen vermengen zich aan de randen. Elk deelgebied gaat via een gradiënt over in het andere. De scherpe grens tussen stuwwal en rivier van Rhenen tot Amerongen is hierop een uitzondering, hoewel ook daar dwarsrelaties doorlopen.

6.5 RELATIE MET DE KERKNWALITEITEN

In het voorgaande is een verhalende en ruimtelijke analyse van het landschap gemaakt. Dit levert een veelheid aan karakteristieke kenmerken op. Hieronder worden de kenmerken teruggekoppeld naar de eerder gedefinieerde kernkwaliteiten van het Rivierengebied (hoofdstuk 5).

1. SCHAALCONTRAST VAN ZEER OPEN NAAR BESLOTEN

Tussen de verschillende deelgebieden is een groot schaalcontrast in openheid aanwezig, met de flank als meest besloten en Schalkwijk en Nederrijn/Lek als meest open gebieden. Langbroek en Kromme Rijn vormen opeenvolgende overgangen tussen deze twee uitersten. De bossen van Langbroek sluiten aan op de beslotenheid van de flank. De laagstamboomgaarden van de Kromme Rijn maken dit gebied minder besloten. Schalkwijk heeft een openheid die vooral bepaald wordt door weidse panorama's over grasland in een strokenverkaveling. Meest karakteristiek voor de openheid van de Nederrijn/Lek zijn juist de lange vergezichten over de brede, meanderende rivier die tot in het oneindige lijkt door te lopen. Binnen elk deelgebied is een kleinschalig contrast tussen open en besloten aanwezig, die het grote contrast nuanceert. De enges en landgoedparken met weilanden en oertuinen geven open ruimten en uitzichten binnen de beslotenheid van de flank. De fijnschalig ritmische afwisseling van velden, langgerekte bossen en kavelrandbeplantingen geven het halfopen landschap van Langbroek een heel ander karakter dan de Kromme Rijn, met zijn mozaïek van boomgaarden, akkers en weilanden

in een blokverkaveling. Het deelgebied van de Kromme Rijn is echter niet alleen een halfopen mozaïek, maar omsluit ook meer open stukken van weilanden in een grove strokenverkaveling. Schalkwijk is daarentegen niet alleen maar open. Het dichtbebouwde lint geeft beschutting in de openheid, terwijl laagstamboomgaarden tussen de weilanden de grote open ruimte nuanceren. Bosjes in de uiterwaarden en opgaande beplanting binnendijks maken dat de Nederrijn/Lek lang niet overal even open is. Dit Nationaal Landschap heeft net als overdag, ook 's nachts meerdere gezichten. De afwisseling tussen de donkere beslotenheid van de beboste Heuvelrug en de vaak lichtere kernen is herkenbaar op de flank. In enkele kommen (een deel van Langerbroekerwetering en van het Kromme Rijngebied) is de donkere openheid herkenbaar, terwijl de kom van Schalkwijk juist relatief licht is. Zo vertoont de gradiënt tussen rivier en Utrechtse Heuvelrug een variatie in donkerte.

2. SAMENHANGEND STELSEL VAN RIVIER - UITERWAARD - OEVERWAL - KOM

Deze kernkwaliteit gaat over de 'zuivere' opbouw van de door de mens ingedamde rivier. In optima forma is dit te vinden in het Gelderse deel van het Nationaal Landschap Rivierengebied. De Kromme Rijn is nooit met bandijken bedwongen. Langs de Kromme Rijn zijn geen uiterwaarden als continue banden van buitendijkse gronden aanwezig. Toch is in het Utrechtse deel langs de Lek bij Schalkwijk het systeem van buitendijkse uiterwaarden en binnendijkse oeverwal te herkennen. Ook de kommen van Utrecht zijn afwijkend van het

'zuivere' stelsel. Binnen het deelgebied van de Kromme Rijn zijn enkele open gebieden aanwezig die als kommen aangeduid kunnen worden en net zoals in het Gelderse vanuit de hogere zones ontgonnen zijn. De grote kommen buiten de oeverwallen, Schalkwijk en Langbroek, zijn echter rationeel georganiseerd middels een cope-systeem ontgonnen. Dit geeft een ander landschap dan de Gelderse rivierkommen. Een ander aspect van deze kernkwaliteit is de lineaire opbouw van het stelsel. De langgerekte zones verbreden en versmallen continu. Ze volgen min of meer de bochtige loop van de rivier. Deze lineaire opbouw komt terug in de ruggengraten als drager van alle deelgebieden. Zoals de rivier de drager is van het stelsel, zo is de ruggengraat de drager van de ruimtelijke opbouw van elk deelgebied.

3. SAMENHANGEND STELSEL VAN HOGE STUWWAL - FLANK - KWELZONE - OEVERWAL - RIVIER

De derde kernkwaliteit gaat in belangrijke mate over de samenkomst van twee grote landschapsvormende systemen: stuwwal en rivier. Deze kernkwaliteit speelt zich geheel in het Utrechtse deel van het Rivierengebied af. Ook hier is de lineaire opbouw karakteristiek. De hoogteverschillen haaks op de lengterichting geeft een bijzondere dimensie. Bij de flank is het de basis voor de panorama's en vistas de helling af, dwarsrelaties die karakteristiek zijn voor dit deelgebied. Vanuit de Nederrijn/Lek, met name vanaf de bandijken, geeft het zicht op de hoge Heuvelrug oriëntatie. Alleen waar de Rijn direct langs de Heuvelrug loopt en de stuwwal heeft afgeslepen, is een expliciet hoogteverschil

ontstaan, met bijzondere dwarsrelaties als de panoramische uitzichten en haakse wegen de helling af naar veer en uiterwaarden. Een ander aspect van de hoogteverschillen is dat ze veelal geleidelijk zijn. Deze geleidelijke overgangen in het reliëf zijn in de ontwikkeling van het landschap bestendig. De lineairgerichte deelgebieden lopen in de dwarsrichting geleidelijk in elkaar over. De kom van Langbroek, gelegen tussen stuwwal en Kromme Rijn, heeft in ontginning en grondgebruik een andere ontwikkeling doorgemaakt dan alle andere kommen in het Rivierengebied en cope-ontginningen in Utrecht. De asymmetrie in de cope-ontginning is direct gekoppeld aan het verschil tussen de stuwwal-kant (droger, lintbebouwing, meer akkerbouw) en de Kromme Rijn-kant. Het is niet zeker of de ontwikkeling van ridderhofsteden in de middeleeuwen en hakhoutbossen in de negentiende eeuw ook aan deze situatie te danken is.

4. DE KROMME RIJN ALS VESTING EN VESTIGING

Deze vierde kernkwaliteit licht de bijzonderheid van één van de vijf deelgebieden uit. Elk deelgebied heeft zijn verhaal rond vesting en vestiging. De Kromme Rijn gaat in dit verhaal echter het verste terug, met de Limes. Ook verbindt het de twee meest tot de verbeelding sprekende punten in de Utrechtse geschiedenis. Aan de ene kant Utrecht als centrale stad van de macht. En aan de andere kant de machtige middeleeuwse stad Dorestad, opgevolgd door Wijk bij Duurstede dat ook tijdelijk bisschopsstad is geweest.

7 AMBITIES

Net als het Rijk heeft de provincie Utrecht de ambitie om de kernkwaliteiten van het Rivierengebied te waarborgen en te ontwikkelen. Met dit gebiedskatern wil de provincie inspiratie en houvast bieden voor het omgaan met ontwikkelingen en zo de landschappelijke kwaliteiten veiligstellen. In essentie komt dit neer op het beleefbaar houden van de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van het Rivierengebied, zoals die in hoofdstuk 6 zijn aangegeven en in hoofdstuk 8 worden uitgewerkt. Maar dat wil niet zeggen dat overal even veel aandacht voor nodig is. Sommige kenmerken zijn belangrijker voor het unieke karakter van het gebied dan andere. En sommige aspecten van de kernkwaliteiten zijn sterker aanwezig en beleefbaar dan andere. Het onderscheiden van de ruimtelijke en de verhalende aspecten van het landschap is een goed middel om de kernkwaliteiten uit te werken en praktisch hanteerbaar te maken. Maar uiteindelijk zijn ze niet los van elkaar te zien. De beleving van het Nationaal Landschap bestaat uit de ruimte én het verhaal. In de ambitie worden de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van het landschap in hun onderlinge samenhang bekeken. De ambitie wordt verbeeld met een integrale kaart, waarin beide kwaliteiten bijeen zijn gebracht. De provincie Utrecht geeft de volgende uitwerking aan de landschappelijke kernkwaliteiten van het Rivierengebied.

Het Rivierengebied is een landschap met een langgerekte opbouw. Door de fysieke ondergrond en het menselijk gebruik daarvan, zijn duidelijk verschillende deelgebieden ontstaan. Elk deelgebied heeft zich ontwikkeld

rondom een centrale ruggengraat. Rond deze ruggengraat is de eigen identiteit van elk deelgebied het sterkste te ervaren. De overgangen tussen deelgebieden zijn vrijwel overal geleidelijk, zonder scherpe grenzen. De verschillen tussen de deelgebieden zijn goed te beleven door routes dwars op de ruggengraat en kenmerkende vergezichten. De plekken waar ruggengraten beginnen, eindigen of elkaar ontmoeten verdienen extra aandacht. Hier komen ruimtelijke kenmerken en verhalen bij elkaar. Dit zijn de focuspunten van het Rivierengebied. Enkele zijn als aandachtsgebied aangewezen, omdat er veel dynamiek is of omdat behoud extra inzet vraagt. De kernkwaliteiten staan hier onder druk.

Het Nationaal Landschap Rivierengebied en het aanvullend gebied vragen:

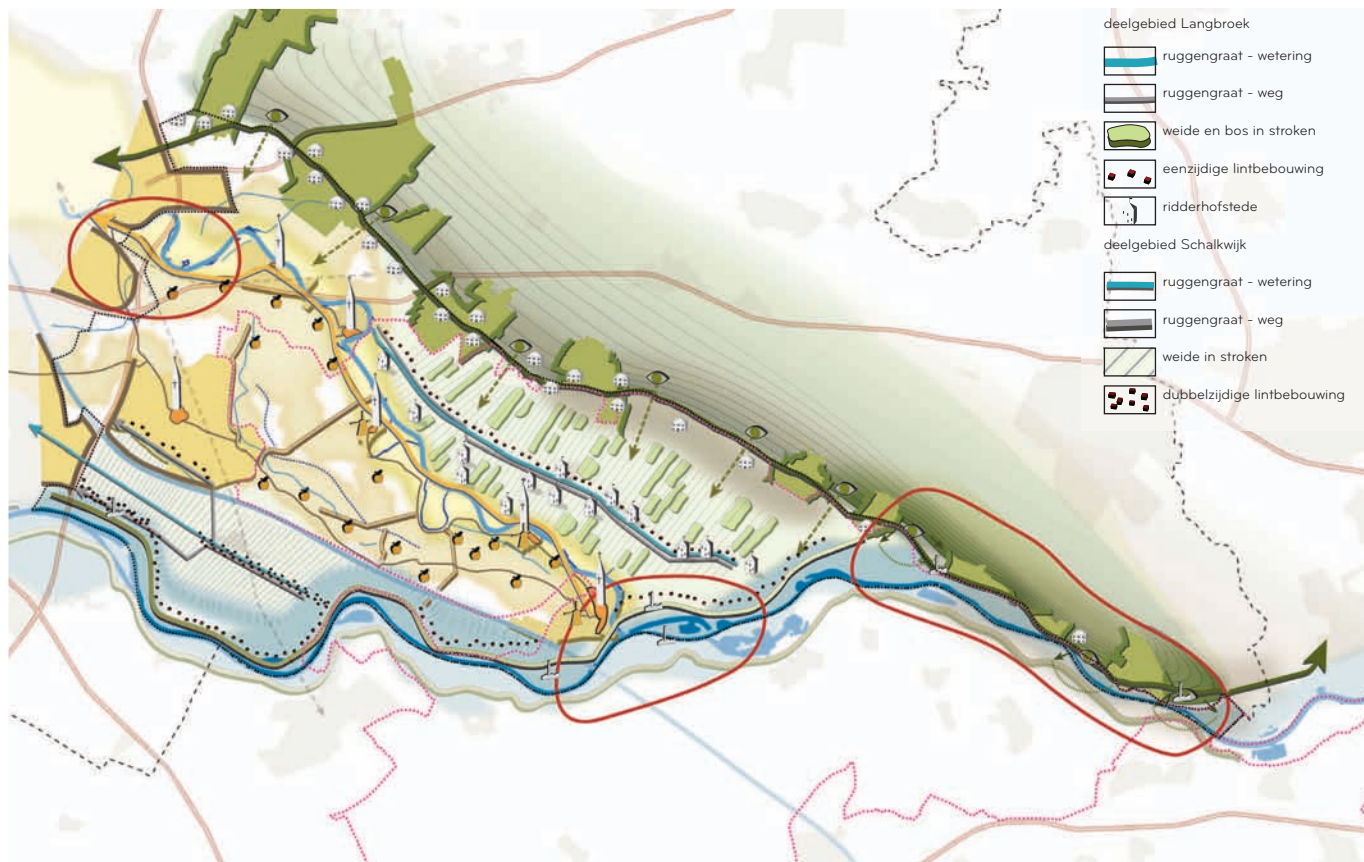
Het waarborgen, versterken en ontwikkelen van de eigen identiteiten van de vijf deelgebieden: Flank, Langbroek, Kromme Rijn, Schalkwijk en Nederrijn/Lek. Waarbij de karakteristieke kenmerken langs de centrale ruggengraat het best tot uiting komen en de deelgebieden aan de randen geleidelijk overgaan in andere deelgebieden.

De provincie ondersteunt het unieke karakter van het gebied door de ambities te richten op de meest onderscheidende kenmerken ten opzichte van de andere Utrechtse landschappen. Dit betekent dat de provincie haar ambitie met betrekking tot de kernkwaliteiten van het Rivierengebied toespitst op twee zaken:

- 1. Versterken van de gebiedsidentiteit rond de vijf ruggengraten**
- 2. Bijzondere aandacht voor begin, eind en ontmoeting van ruggengraten**

AMBITIEKAART De ambitiekaart kan alleen geïnterpreteerd worden met de tekst van dit hoofdstuk

deelgebied Kromme Rijn

- ruggengraat - rivier
- ruggengraat - provinciale weg
- oude rivierstroom
- oude verbindingsweg
- fruitteelt
- dorp
- dorpskerk
- dorpsmolen
- dwarskade

deelgebied Nederrijn/Lek

- ruggengraat - rivier
- ruggengraat - bandijk
- boerderijlint aan de dijk
- steenfabriek

deelgebied Flank

- ruggengraat - provinciale weg
- bos
- dorp
- afstoppen verstedelijking
- buitenplaats
- gebied met zichtrelaties
- gebied met panoramas

overig

- groene rand stedelijk gebied
- snelweg
- spoorlijn
- Amsterdam Rijnkanaal
- aandachtsgebieden
- grens Nationaal Landschap Rivierengebied
- grens katern Rivierengebied
- grens provincie Utrecht

7.1 VERSTERKEN GEBIEDSIDENTITEIT ROND DE RUGGENGRATEN

Om de samenhangende stelsels 'hoge stuwwal - flank - kwelzone - oeverwal - rivier' en 'rivier - uiterwaard - oeverwal - kom' te kunnen ervaren, moeten als eerste de verschillen tussen de onderdelen van de stelsels, de deelgebieden, te beleven zijn. In die verschillen komen ook de schaalcontrasten naar voren. De karakteristieken per deelgebied zijn het sterkste te beleven rond elke ruggengraat. Het versterken van de onderlinge verschillen maakt het beter mogelijk het onderscheid tussen de onderdelen van de stelsels te beleven.

Onderdeel van de gebiedsidentiteit zijn ook de specifieke dwarsverbanden, de relaties die vanuit de ruggengraat naar de andere deelgebieden worden gelegd. Deze maken integraal onderdeel uit van de identiteit rond de ruggengraat.

Flank

De provinciale weg, voorheen de Via Regia of heerweg, vormt de ruggengraat van dit deelgebied. Hierlangs liggen veel buitenplaatsen en kastelen. De Stichtse Lustwarande loopt door tot in Utrecht; ook hier liggen nog enkele buitenplaatsen. Het doorgaande groene karakter van de weg en vooral de relaties met de gebieden die helling af gelegen zijn staan onder druk.

Het Nationaal Landschap vraagt om:

- **het beschermen en actief ontwikkelen van zichtlijnen en vergezichten vanuit de ruggengraat richting de rivier. Het aantal**

vista's is de afgelopen decennia enorm afgenomen. Door de hoge gebruiksdruk op het gebied rond de ruggengraat, zal actief ontwikkelen nodig zijn om de zichtrelaties vanaf de stuwwal te versterken. Dit geldt voor het totale Rivierengebied (dus ook voor gebieden die buiten het Nationaal Landschap vallen);

- **het versterken van het beplante profiel en doorgaande zicht over de provinciale weg. De kenmerkende bomen in het profiel dreigen (met name in de dorpen) steeds meer te verdwijnen en de doorgaande lijn wordt onderbroken door een toenemend aantal rotondes. Bomen langs de weg en zorgvuldig ingerichte rotondes versterken de ruggengraat. Vooral ook daar waar de ruggengraat de stuwwal verlaat en de stad Utrecht in gaat, is versterking van het profiel (laan met bomen) noodzakelijk;**
- **een duidelijke afwisseling van losse kernen en ruime groengebieden rond de ruggengraat.**

Langbroek

De ruggengraat van wetering en weg in een asymmetrisch profiel, met een open lint van boerderijen en ridderhofsteden in het karakteristieke coulisselandschap, is in zijn huidige vorm een sterk landschap.

Het Nationaal Landschap vraagt om:

- **het behoud van het karakteristieke profiel van de Langbroekerwetering. De ridderhofsteden**

zouden beter beleefbaar mogen zijn langs de ruggengraat, bijvoorbeeld door herkenbare poorten en herstel van vensters (doorkijkjes van en naar ridderhofsteden);

- **het behoud van de karakteristieke copeverkaveling met de kleinschalige afwisseling van open smalle, langgerekte ruimten en opstreckende boskavels, grienden, houtsingels en lanen. Dit cope-coulistielandschap is uniek voor Nederland. Veranderingen moeten zorgvuldig worden ingepast, met oog voor het kleinschalig ritme;**
- **meer routes voor verschillende soorten verkeer en andere gebruikers dwars door Langbroek, aansluitend op de Kromme Rijn en de stuwwal, zodat de dwarsdoorsnede door de verschillende deelgebieden beter beleefbaar wordt.**

Kromme Rijn

In het verleden heeft de Kromme Rijn haar loop regelmatig verlegd. Deze stroomgordels vormen samen met historische wegen de oude ruggengraten. De huidige ruggengraat wordt gevormd door de Kromme Rijn en provinciale weg. De provinciale weg is een belangrijke as, omdat veel mensen vanaf deze weg het gebied ervaren. Weg en rivier zijn samen de belangrijkste ruimtelijke dragers van dit deelgebied. Maar op dit moment zijn de specifieke gebiedskenmerken hier nauwelijks zichtbaar. De Kromme Rijn onderscheidt zich nauwelijks van een brede sloot en de weg is

vooral een asfaltbaan die door het landschap snijdt.

Nabij Utrecht ligt de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) als het ware over het landschap heen, gebruikmakend van de fysieke kwaliteiten van het gebied. Dit gebied was lastig te inunderen, waardoor een uitgebreid stelsel van forten en andere verdedigingswerken is aangelegd.

Het Nationaal Landschap vraagt om:

- **het (opnieuw) herkenbaar maken van de Kromme Rijn als rivier, ook vanaf de provinciale weg;**
- **vergroten van de beleving van fruitteelt langs provinciale weg en Kromme Rijn. Fruitteelt is hét onderscheidend landgebruik van dit deelgebied, maar nu langs weg en rivier nauwelijks beleefbaar. Concrete zichtbaarheid van fruitteelt speelt hierbij een rol, evenals educatie;**
- **een visuele relatie tussen de dorpen, rivier en weg. De dorpen liggen aan de zuidkant van de Kromme Rijn. Ze zijn onderdeel van het landschap en moeten een relatie hebben met de Kromme Rijn. Hun kerktorens en molens zijn bijzondere elementen, die van ver zichtbaar dienen te zijn. Vanaf de provinciale weg moeten de dorpen herkenbaar zijn.**

Schalkwijk

Het 'eiland van Schalkwijk' vormt de grootste en meest herkenbare kom in het Utrechtse deel van het Rivierengebied. In het Groene Hart wordt overigens de term 'waard' gebruikt in plaats van 'kom'. De ruggengraat bestaat uit een enkele lijn aan de oostkant en splitst in drie lijnen aan de westkant van de Lange en Korte Uitweg. In de open kom is deze ruggengraat goed zichtbaar. Alleen de oude lintbebouwing langs de Houtensewetering is onzichtbaar geworden door de geïsoleerde ligging na het graven van het Amsterdam-Rijnkanaal en uitbreidingen van Houten. De Schalkwijksewetering wordt slechts deels begeleid door een boerderijlint (alleen het oostelijke deel).

De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) ligt als het ware over het landschap heen en heeft gebruik gemaakt van fysieke kwaliteiten van het gebied. De kom was een uitstekend inundatiegebied.

Het Nationaal Landschap vraagt om:

- **het behoud van de karakteristieke cope-verkaveling in de open kom. Infrastructuur is te gast in het landschap en dus onbeplant. Uitzondering vormt het Amsterdam-Rijnkanaal en de A27; beide structuren vormen (steeds meer) de begrenzing van het gebied. Enige verdichting in de vorm van een zachte rand (bijvoorbeeld een bomerij) langs het kanaal en landschappelijke beplanting langs de snelweg zijn gewenst. Behoud van de relatie met de omgeving en dus zicht op en vanuit het 'eiland' is hierbij van belang;**

- **het behoud van lintstructuren in combinatie met de weteringen;**
- **ehet stimuleren van de beleving van het gebied. Routestructuren aansluitend op andere deelgebieden en het Gelderse deel van het Rivierengebied verbeteren de toegankelijkheid en beleefbaarheid. De Nieuwe Hollandse Waterlinie kan dienen als aanleiding voor andere vormen van recreatie, mits dit de kernkwaliteiten van de NHW niet aantast.**

Nederrijn/Lek

Rivier en bandijk vormen samen de ruggengraat van dit deelgebied. Maar doordat er steeds meer begroeiing in de uiterwaarden komt en de uiterwaarden worden vergraven, wordt de visuele relatie tussen dijk en rivier aangetast.

Het landschap vraagt om:

- **het zichtbaar blijven van de Nederrijn/Lek vanaf de dijk als doorgaande stroomdraad. Aaneengesloten oibossen zijn niet hier op hun plaats;**
- **het erfahrbaar houden van de dijk tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede. Dit markante dijklichaam vormt de ontginningsbasis van de binnen- én de buitendijkse gronden. Het agrarische grondgebruik buitendijks en de vanuit de dijk opstreckende verkaveling binnendijks, zorgen voor een geleidelijke overgang naar Langbroek. Bij het veranderende landgebruik**

- in de uiterwaarden moet voorkomen worden dat de dijk een scherpe grens wordt en de karakteristieke geleidelijke overgang verloren gaat. Dit geldt ook voor het deel van de Lekdijk dat buiten het Nationaal Landschap valt;**
- **een betere beleefbaarheid van kenmerkende elementen van de beheersing van de rivier, zoals dijken, vergravingen en grootse civiele werken.**

7.2 BIJZONDERE AANDACHT VOOR BEGIN, EIND EN ONTMOETING VAN RUGGENGRATEN

De relaties in de samenhangende stelsels zijn bijzonder beleefbaar op plekken waar de ruggengraten als dragers van de deelgebieden beginnen, eindigen of elkaar raken. Dit zijn de bijzondere gebieden in het Nationaal Landschap, waar extra aandacht voor nodig is.

Stuwwalpanorama, waar rivier en stuwwal elkaar raken

Tussen Amerongen en Rhenen liggen de ruggengraten van twee deelgebieden heel dicht bij elkaar. De Nederrijn stroomt langs de voet van de stuwwal; dit is uniek in Nederland. De rol van de dijk, onderdeel van de ruggengraat Nederrijn/Lek, is hier overgenomen door de steilrand van de stuwwal. De provinciale weg, ruggengraat van de stuwwal, ligt direct boven die steilrand. Dit levert een uniek panorama: de rivier in de vlakke, open uiterwaarden stromend langs de steile, beboste rand van de stuwwal. Het behoud van dit scherpe contrast, het zicht hierop vanuit de weide omgeving en het uitzicht vanaf de stuwwal, verdient grote oplettendheid.

Het Nationaal Landschap vraagt in dit gebied extra aandacht voor:

- **het zichtbaar houden van het extreme schaalcontrast tussen vlakke, open uiterwaarden en steile, beboste stuwwal, van dichtbij en van grote afstand.**

Wijk bij Duurstede, waar Kromme Rijn afsplitst van de Nederrijn/Lek

Bij Wijk bij Duurstede komt heel veel bij elkaar. Niet alleen raken hier de ruggengraten van twee deelgebieden elkaar (Kromme Rijn en Nederrijn/Lek). Ook komen hier veel verhalen van Rivierengebied bij elkaar.

Het Nationaal Landschap vraagt in dit gebied extra aandacht voor:

- **de natuurlijke dynamiek van het rivierensysteem met haar splitsende stroomgordels. Bij Wijk bij Duurstede ligt het punt waar de rivier zich meerdere malen verlegd heeft. Ook is hier de Kromme Rijn afgedamd in 1122. Dit was een historisch moment met verstrekkende gevolgen voor Utrecht. De plek waar Kromme Rijn en Lek splitsen is nu nauwelijks beleefbaar en vraagt om ruimtelijke uitwerking en educatieve en communicatieve aandacht;**
- **Wijk bij Duurstede als stad aan de rivier. Het, voor Utrechtse begrippen, unieke rivierfront biedt veel kansen om de geschiedenis van Dorestad als machtige handelsstad aan de Kromme Rijn, haar ondergang en opvolging door Wijk bij Duurstede te tonen. Deze mogelijkheden moeten worden benut, zowel bij ontwerpogaven als in educatie en communicatie;**

- **het eeuwenlange beheersen van de rivier door de mens met dijken, vergraven rivierstromen en grootschalige civiele werken als resultaat. Deze 'werken' moeten in stand worden gehouden en getoond worden. De kruising van Lek en Amsterdam-Rijnkanaal is hierbij een voorbeeld van de hedendaagse handel over het water.**

Omgeving Fort Vechten, waar de Kromme Rijn de Limes, de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de stad Utrecht en enkele rijkswegen ontmoet

Nabij fort Vechten lopen de Kromme Rijn en provinciale weg (N411) door een bijzonder gebied. De ruggengraat slingert eerst langs Odijk en Bunnik en gaat vervolgens langs enkele landgoederen voordat hij verdwijnt in de stad. Daarbij doorkruist hij de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Limes en enkele snelwegen. Dit gebied is bovendien erg dynamisch.

Het landschap vraagt in dit gebied extra aandacht voor:

- **de opvang van recreatieve druk vanuit Utrecht en omliggende kleine kernen. Hier liggen unieke kansen om de recreatieve uitloop vanuit de stad op te vangen door het stimuleren van recreatieve ontwikkelingen in relatie met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Limes en de landgoederen. Tevens kan**
- dit de toegangspoort tot het Rivierengebied worden;**
- **herstel van de relatie stad-land door in de ontwerp- en uitvoeringsfase van wegenprojecten uitdrukkelijk het omliggende landschap mee te nemen. Dit betekent inzetten op: herstel van ecologische relaties, verbetering van (fysieke) bereikbaarheid en het geven van impulsen aan de beleefbaarheid van het landschap. De snelwegen zijn hier te gast in het landschap en worden dus niet benadrukt;**
- **uitbreiding van dorpen met respect voor het landschap. Bestaande barrières opheffen en geen nieuwe barrières creëren. Dorpsranden worden ingepast en (rond)wegen geïntegreerd.**

8 VERDIEPING DEELGEBIEDEN

Hoofdstuk 6 geeft een overzicht van de kwaliteiten van het Rivierengebied, gevat in vijf thematische iconen per deelgebied. Er wordt een beschrijving gegeven van de landschappelijke essentie, gerelateerd aan de kernkwaliteiten van het Rivierengebied. Eén karakteristieke foto per deelgebied illustreert de ruimtelijke essentie ervan. Een isometrie toont de ruimtelijke samenhang tussen de thema's van de deelgebieden. Vervolgens worden de thema's verder uitgediept met series aanvullende iconen.

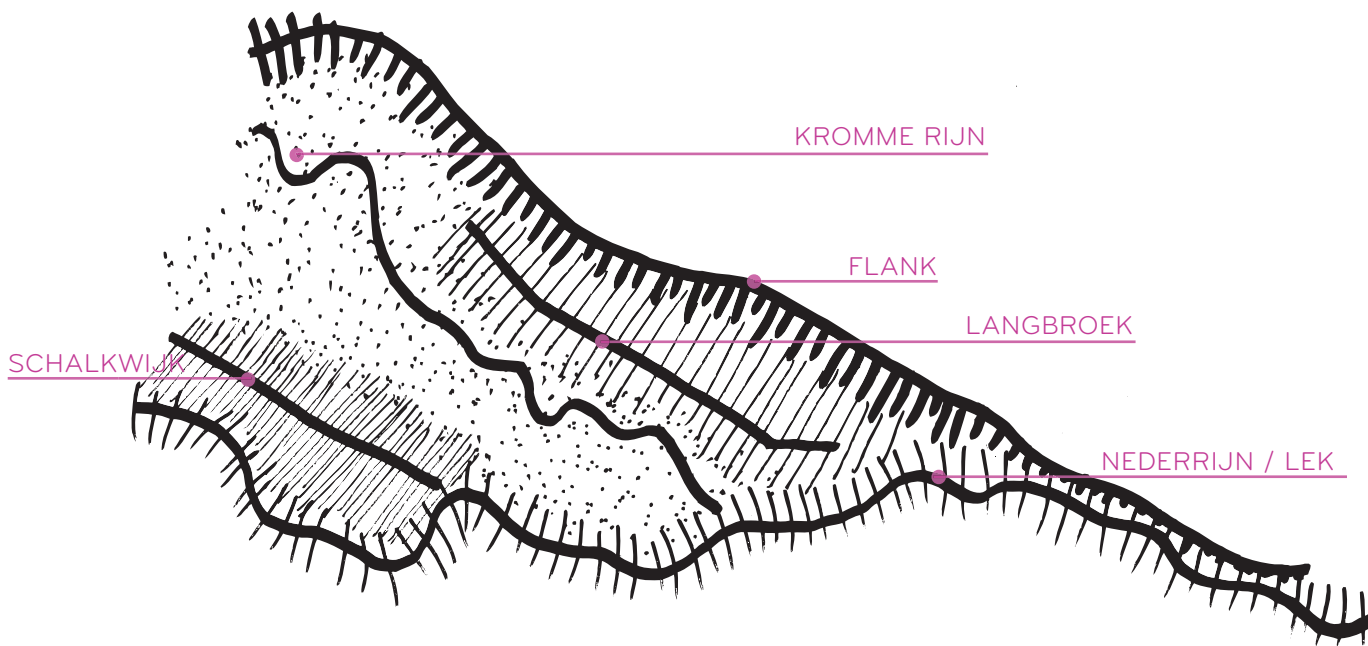
De vijf thematische iconen en hun uitwerking (verdieping) tonen de ruimtelijke principes van het betreffende deelgebied die bepalend zijn voor de kernkwaliteiten van het huidige landschap. Ruimtelijke ontwikkelingen uit het verleden zijn grotendeels via deze principes vormgegeven en ingepast en hebben zo bijgedragen aan de huidige kwaliteiten van dit deelgebied.

Ook nu staat het landschap niet stil. Hoofdstuk 4 beschrijft welke ontwikkelingen er zoal op het landschap van het Rivierengebied afkomen. Bij veel van deze ontwikkelingen is het niet de vraag òf ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral hoé dit gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze zullen gaan bijdragen aan de kernkwaliteiten van het Rivierengebied,

of daar juist afbreuk aan doen. De beste garantie om nieuwe ontwikkelingen positief te laten bijdragen aan de kernkwaliteiten van het Rivierengebied is deze volgens de gedefinieerde ruimtelijke principes in te passen en vorm te geven.

Bij sommige ontwikkelingen bieden deze principes echter onvoldoende houvast. Voor die gevallen worden per deelgebied aanvullende ontwikkelprincipes gegeven. Zij borduren voort op de kwaliteiten en karakteristieken van het deelgebied, zijn een aanvulling op de verdieping en dienen als inspiratie. Net als bij de behandeling van de dynamiek in hoofdstuk 4, zijn de principes gegroepeerd naar functies, zonder hierbij volledig te willen of kunnen zijn. Bij het optreden van onvoorziene ontwikkelingen of in het geval dat de ontwikkelprincipes onvoldoende houvast bieden, kunnen op grond van de thematische iconen en hun verdieping aanvullende principes worden ontworpen.

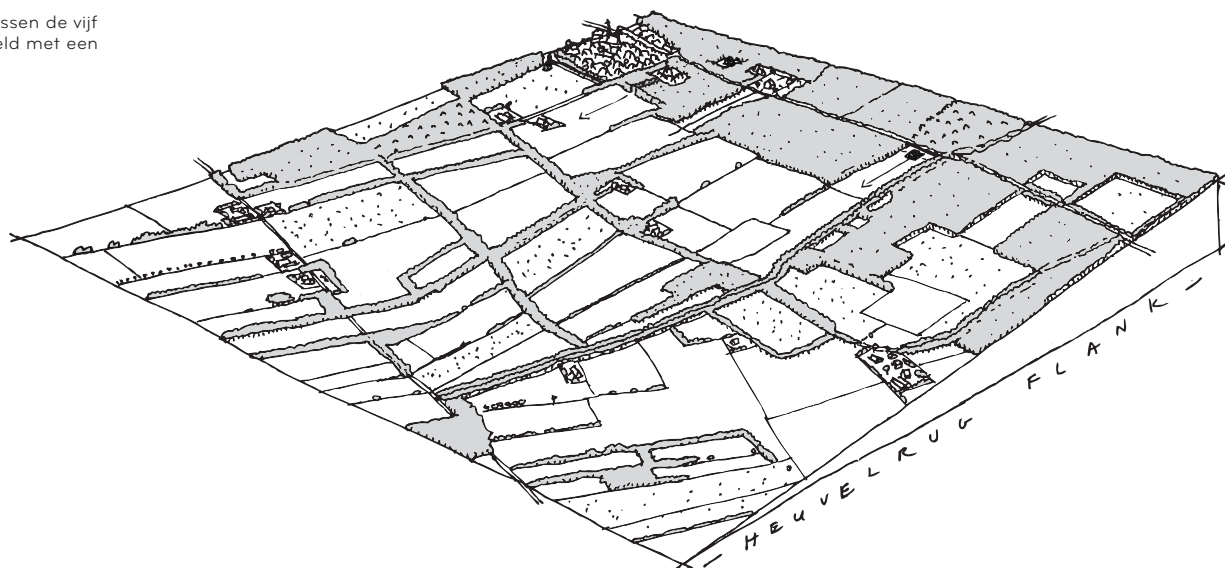

8.1 FLANK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

De beplante, doorgaande weg over de lengte van de stuwwalflank, met een hoge en een lage zijde en een afwisseling van dorpen en bossen, vormt de kern van dit lineaire landschap. De bossen geven de flank een besloten karakter. Open ruimten van de engen en landgoedparken zorgen voor afwisseling. Lanen, haakse zijstraten, zichtlijnen en panorama's de helling af geven de flank een visuele relatie met de lager gelegen deelgebieden. De overgang naar Langbroek en de stroomrug van de Kromme Rijn is geleidelijk, die naar de Nederrijn is veel directer.

RUGGENGRAAT

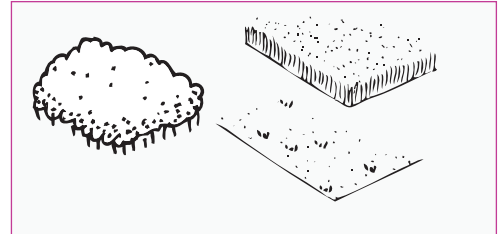
een stevig beplante weg door dorpen en bossen

5 THEMA'S

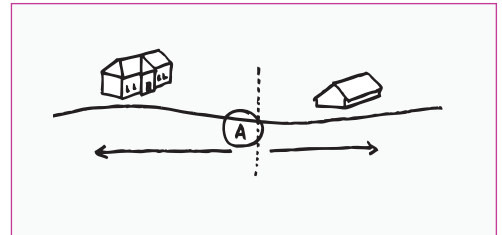
LANDGEBRUIK

naast bos zowel akkers als weidegrond

BIJZONDERE BEBOUWING

landhuizen vooral ten westen van Amerongen, tabaksschuren ten oosten

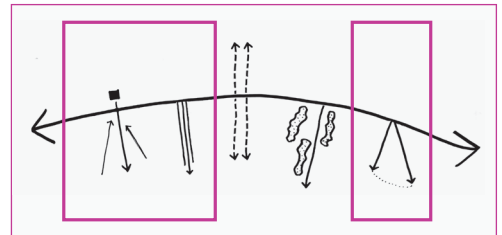
REGULIERE BEBOUWING

dorpsbebouwing, geclusterd in kernen langs de ruggengraat

DWARSRELATIES

vooral vista's, wegen de helling af en panorama's

5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED FLANK

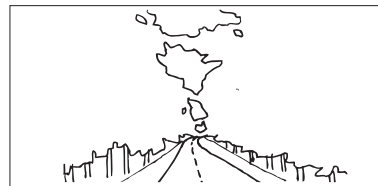

RUGGENGRAAT

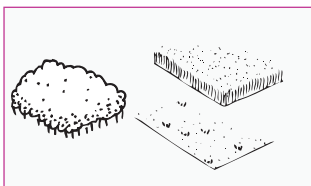
een stevig beplante weg door dorpen en bossen

ruggengraat voert door opeenvolging van dorpen, bos en ruimten

ruggengraat vormt een ruimte in het bos met gefilterd licht door het kronendak

LANDGEBRUIK

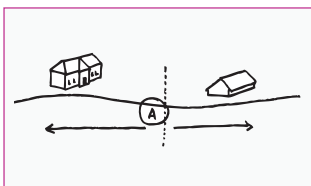
naast bos zowel akkers als weidegrond

rafelige bosrand onder aan de stuwwal-helling

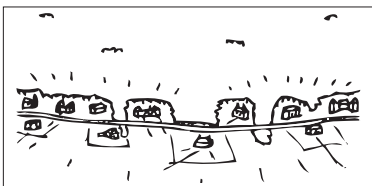

bos omringt de open ruimte, wordt opener de helling af

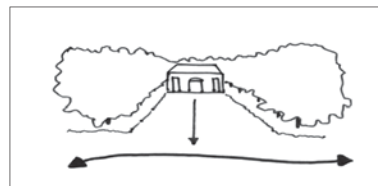

BIJZONDERE BEBOUWING

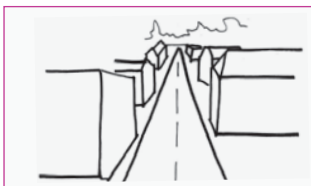
landhuizen vooral ten westen van Amerongen, tabaksschuren ten oosten

stichtse lustwarande als parelsnoer van landhuizen

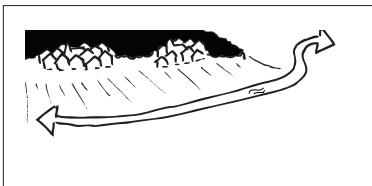

statige landhuizen met een voorname voorkant naar de ruggengraat

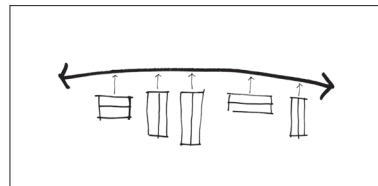

REGULIERE BEBOUWING

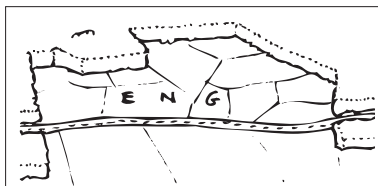
dorpsbebouwing, geclusterd in kernen langs de ruggengraat

veel dorpen en steden met historische kern op de flank

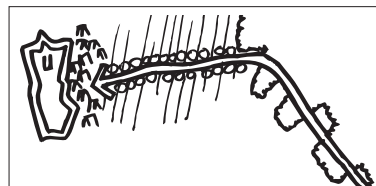
reguliere bebouwing richt zich op de weg

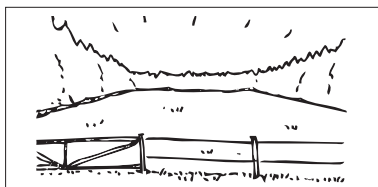
engen en voormalige tabaksplantages als grote ruimtes aan de bovenzijde van door-
gaande weg

de ruggengraat is veelal beplant, ook langs
het dorp

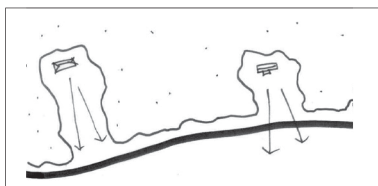
beplante ruggengraat buigt van de flank af
door het veen naar Utrecht

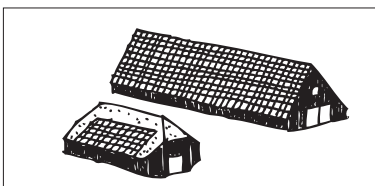
omsloten akkers en weiden

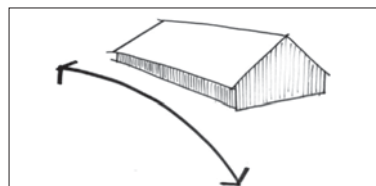
onderaan flank bij Utrecht: grasland in
strokenverkaveling

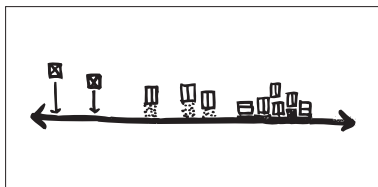
landhuizen oriënteren zich over de ruggen-
graat heen, meestal de helling af

schaapskooien en tabaksschuren

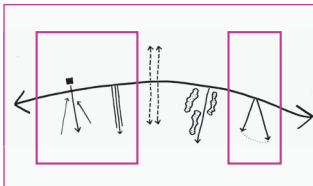
tabaksschuren staan meestal met hun
lange zijde parallel aan de hoogtelijnen

bebouwingsdichtheid en afstand tot de
weg varieert; van dichter in de bebou-
wingskernen tot opener verder erbuiten

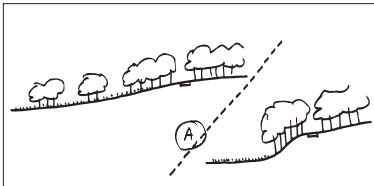

agrarische bebouwing deels verborgen in
opgaand groen

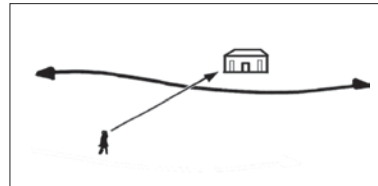

vooral vista's, wegen de helling af en panorama's

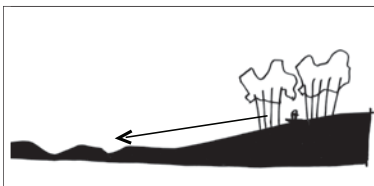
DWARSRELATIES

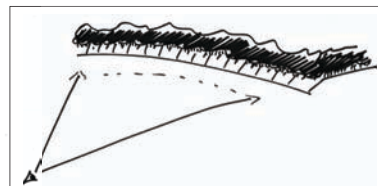
ten westen van Amerongen een flauwe helling, ten oosten een stijland

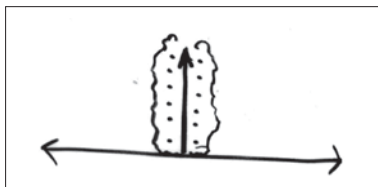
westzijde: zichtrelaties zijn gerelateerd aan landhuizen

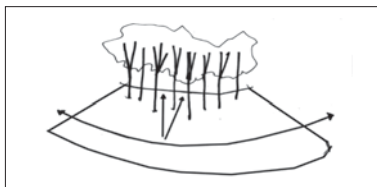
de helling en hoge ligging geven zicht over lagergelegen gebied

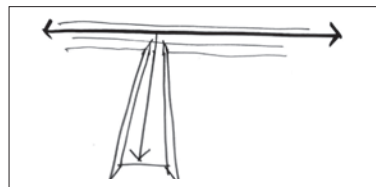
beboste stuwwal is een oriëntatiepunt voor het lager gelegen landschap. Ook 's nachts zijn er enkele verlichte oriëntatiepunten op de relatief donkere flank.

westzijde: dwarswegen zijn veelal statige lanen

oostzijde: vista's gefilterd door coulissen evenwijdig aan de weg, als een groen gordijn

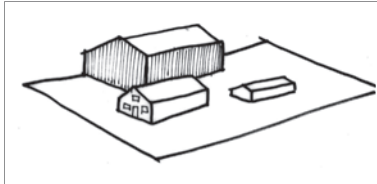
oostzijde: dwarswegen met zicht op de rivier, doorlopend in een dwarsdijk

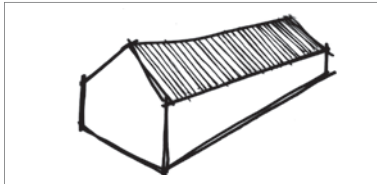
kerk- en watertorens op de flank zijn oriëntatiepunten voor de wijde omgeving

ONTWIKKELPRINCIPES FLANK

ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

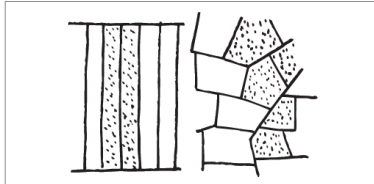

het erf bevat meerdere gebouwen van verschillend formaat, met de boerderij als op de straat gerichte kern

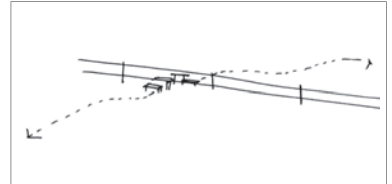
alle gebouwen op het erf hebben een schuin dak

NATUURONTWIKKELING

bij natuurontwikkeling blijft verkaveling zichtbaar

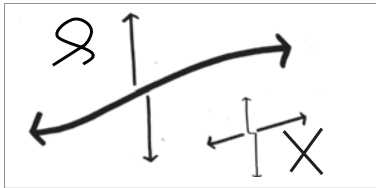
RECREATIEVE GROEI

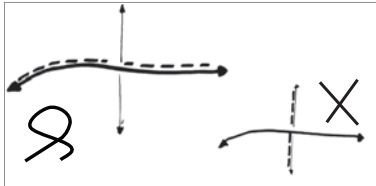
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: opstap over afrastering

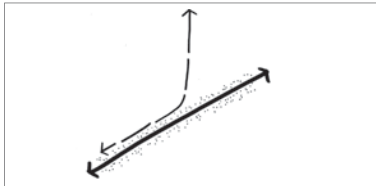
INFRASTRUCTURELE GROEI

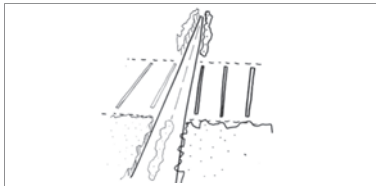
nieuwe weg vormt geen onderbreking van de ruggengraat

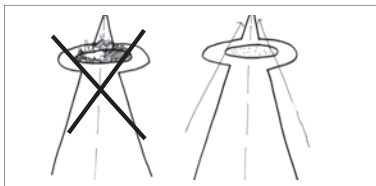
nieuwe weg is ruimtelijk ondergeschikt aan de ruggengraten

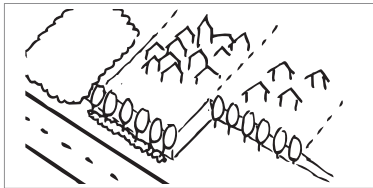
nieuwe weg doorbreekt doorgaande lijnen niet, maar loopt parallel op enige afstand

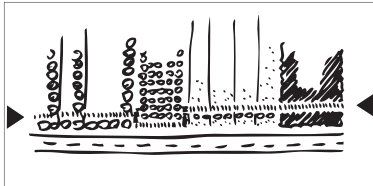
ruimtelijk neemt een nieuwe weg het karakter aan van het omliggende landschap

inrichting van rotondes in de ruggengraat blokkeren het doorgaande zicht niet

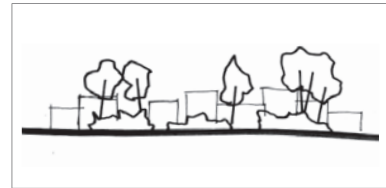

bepanting langs de snelweg komt voort uit de verkavelingsstructuur

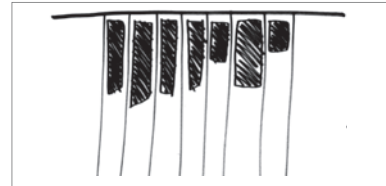

bepantingsstructuur is de drager van de geluidswand

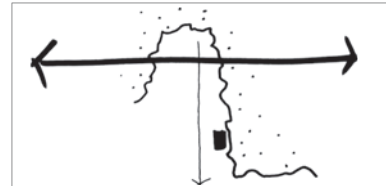
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

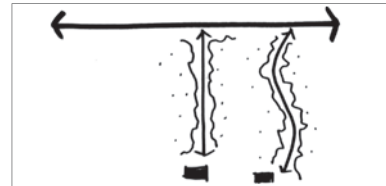
randen van nieuwbouw zijn zacht, een combinatie van groen en gebouwen.

stedenbouwkundig plan is gebaseerd op de onderliggende verkaveling.

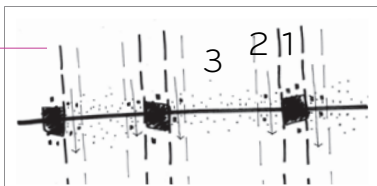
nieuw landgoed is georiënteerd op een zicht loodrecht op de ruggengraat naar beneden

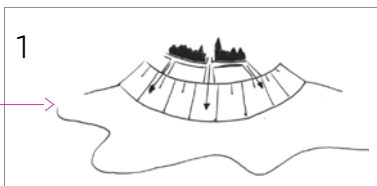
nieuw landgoed heeft oprijlaan naar de ruggengraat

ONTWIKKELPRINCIPES FLANK

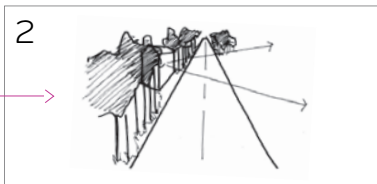
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

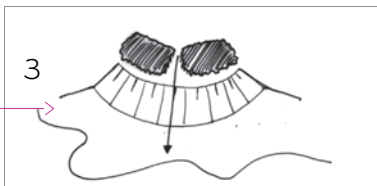
rond de ruggengraat een getrapte overgang tussen kernen en buitengebied

in de kern maken zijstraten en -lanen verbindingen naar het landschap beneden de stuwwal

bebouwing is verbonden aan zichten op het landschap beneden stuwwal

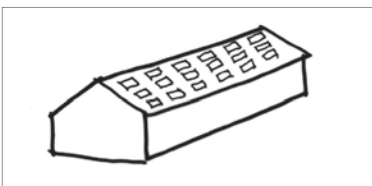

in het bos maken zijlanen en vista's door de bomen verbindingen naar het landschap beneden de stuwwal

WATER EN ENERGIE

biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote installaties op bedrijven-terrein

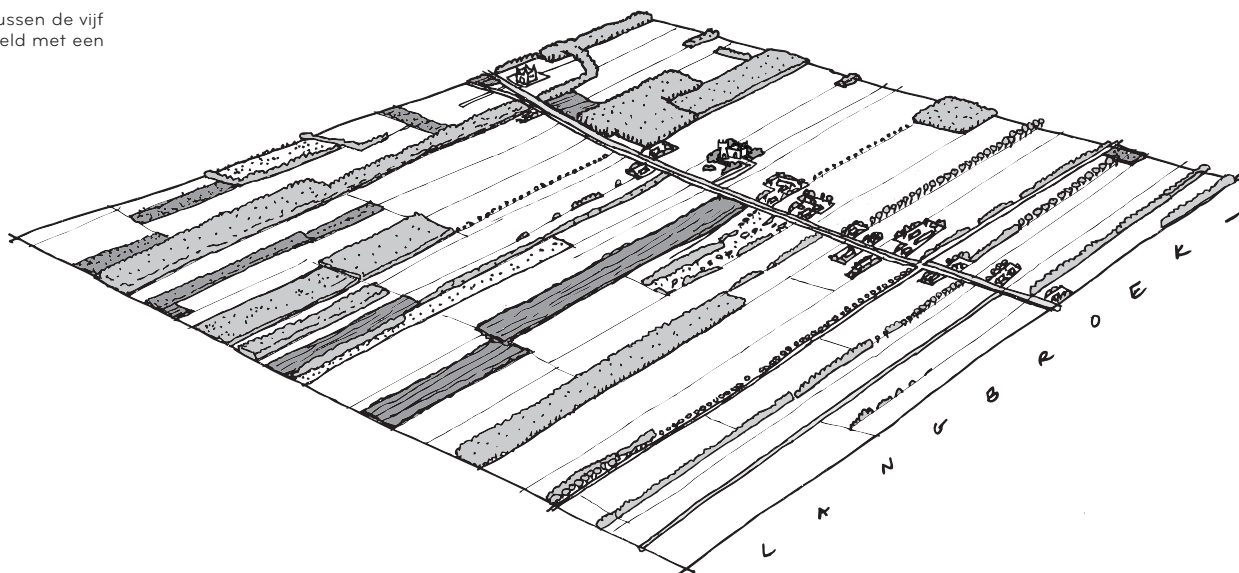
zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

8.2 LANGBROEK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

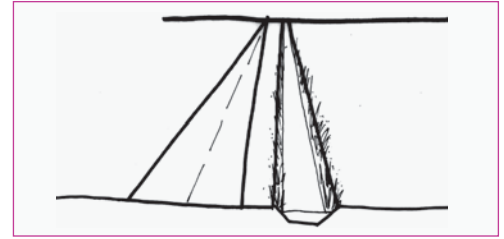

Het halfopen landschap van Langbroek vormt een overgang tussen de beboste stuwwalflank en het meer open gebied van de Kromme Rijn. Dit lineaire landschap is opgebouwd rond de Langbroekerwetering, begeleid door een weg en voornamelijk eenzijdig bebouwingslint van boerderijen en ridderhofsteden. Een strakke strokenverkaveling afgewisseld met weilanden, hakhout, bossen en enige akkers, met name aan de flankzijde, strekt zich aan weerszijden uit. Haakse wegen, lanen en zichtlijnen over de weilandstroken zorgen voor dwarsrelaties naar de Heuvelrug en Kromme Rijn.

RUGGENGRAAT

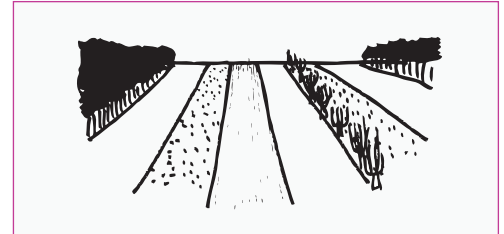
ruggengraat bestaat uit een weg en wetering met groene tus-senberm

5 THEMA'S

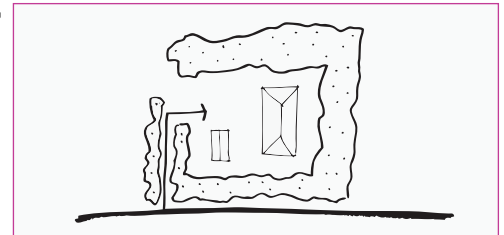
LANDGEBRUIK

een afwisseling van weiden en bospercelen met af en toe een akker en knotbomen

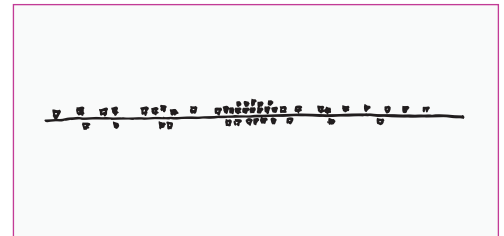
BIJZONDERE BEBOUWING

ridderhofsteden gekoppeld aan de ruggengraat

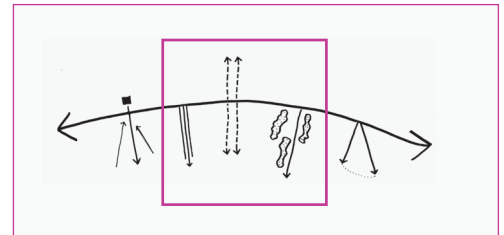
REGULIERE BEBOUWING

verdichtend en verdunnende lintbebouwing langs de hele rug-gengraat als parallelle lijn

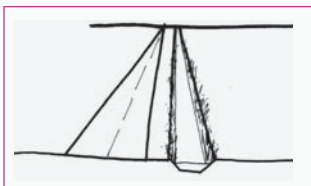
DWARSRELATIES

verkavelingpatroon, coulissen en straten

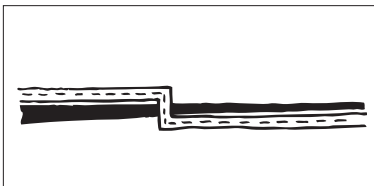
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED LANGBROEK

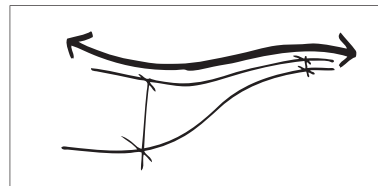

RUGGENGRAAT

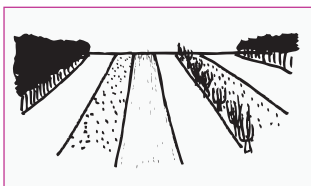
ruggengraat bestaat uit een weg en wetering met groene tussenberm

halverwege draait het profiel om; weg kruist de wetering van zuid naar noord

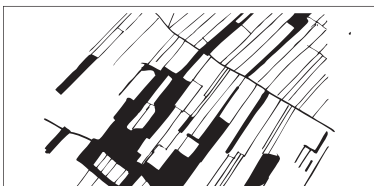

wetering wordt stroomafwaarts breder

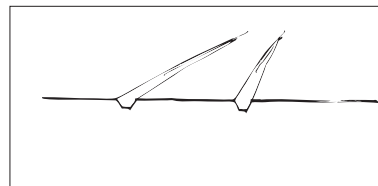

LANDGEBRUIK

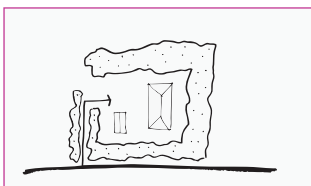
een afwisseling van weiden en bospercelen met af en toe een akker en knotbomen

menging van bos, grienden, weiden en enkele akkers in een strokenpatroon

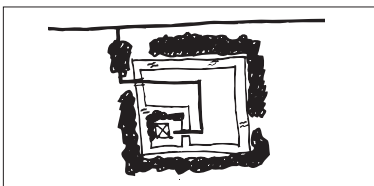

elk perceel wordt door sloten begrenst, sloten zijn de kavelgrens

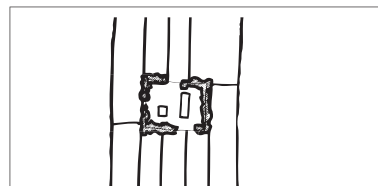

BIJZONDERE BEBOUWING

ridderhofsteden gekoppeld aan de ruggengraat

ridderhofstede heeft een duidelijk omkaderd erf met water en beplanting

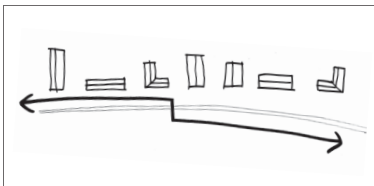

breedte van het erf is een veelvoud van de verkaveling (2, 3 of 4 x 55m)

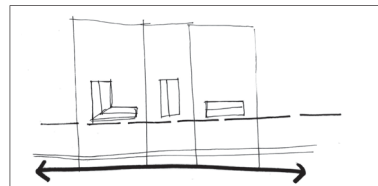

REGULIERE BEBOUWING

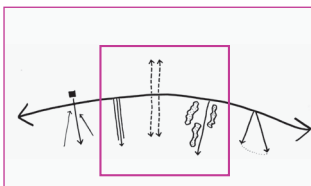
verdichtend en verdunnende lintbebouwing langs de hele ruggengraat als parallelle lijn

Langbroek-oost: weg aan overkant van huizen. Langbroek-west: zowel weg als huizen aan dezelfde kant

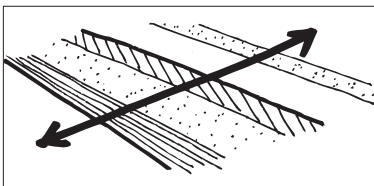

groene strook van tuinen tussen bebouwing en wetering

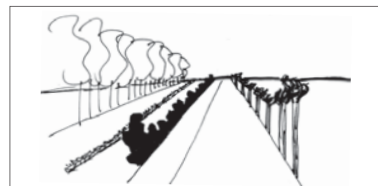

DWARSRELATIES

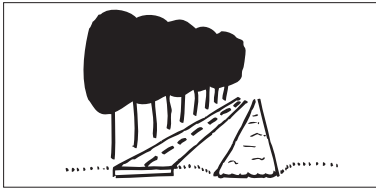
verkavelingspatroon, coulissen en straten

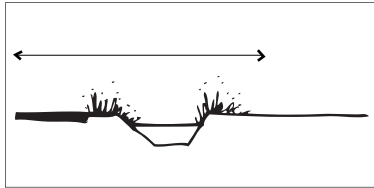
oriëntatie van het hele deelgebied is dwars op de ruggengraat, met de verkaveling als basis

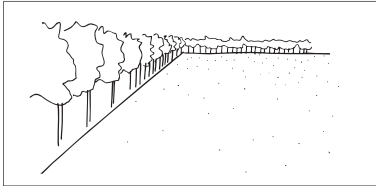
overheersende dwarsgezichten door beplante kavelranden en bospercelen

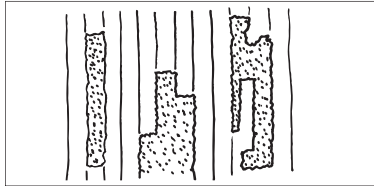
wegzijde wordt begeleid door een bomerrij; waterzijde niet.

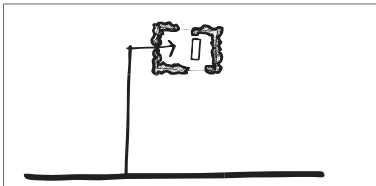
oevers hebben lage beplanting die zicht laten op de overzijde

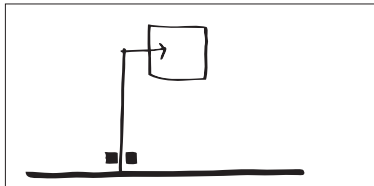
bosvlakken, bomerijen en knotwilgen omkaderen landschappelijke ruimtes

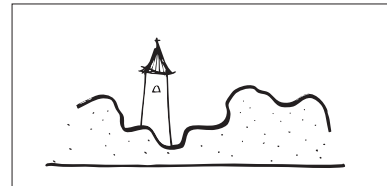
bosvlakken zijn langgerekt, maar hebben geen vaste vorm

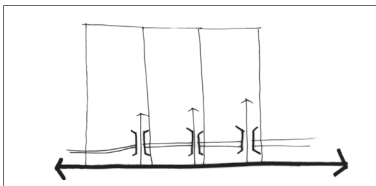
toegangsweg is indirect, met tenminste 1 haakse hoek

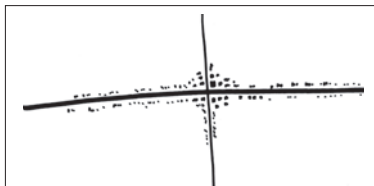
ridderhofstede heeft hoofdentree aan de ruggengraat, veelal met poort

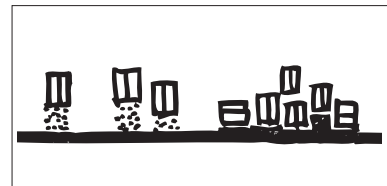
gebouwen liggen verscholen in het landschap, met beperkt zicht vanuit de omgeving

ontsluiting via bruggen; elk erf aan overkant van watering heeft een eigen brug

naar de dorpskern toe geleidelijke verdichting van het lint

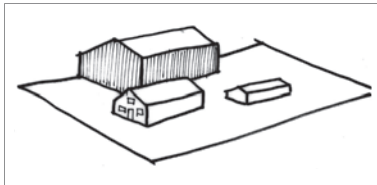
hoe hoger de dichtheid van de bebouwing, hoe dichter op de weg ze staat; voortuinen verdwijnen

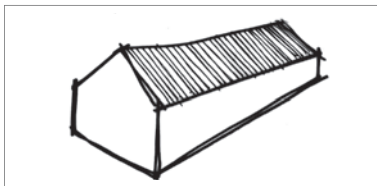
alle zijwegen staat haaks op de ruggengraat

ONTWIKKELPRINCIPES LANGBROEK

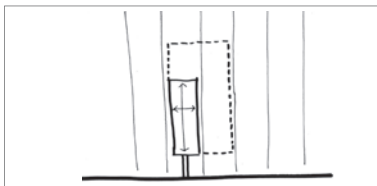
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

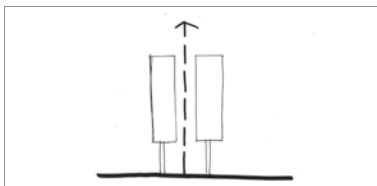
het erf bevat meerdere gebouwen van verschillend formaat, met de boerderij als op de straat gerichte kern

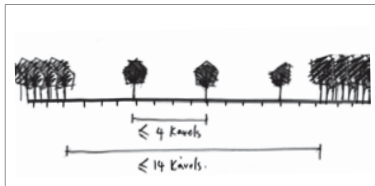
alle gebouwen op het erf hebben een schuin dak

bij groei blijven erven langgerekt en steeds de volle breedte van een kavel

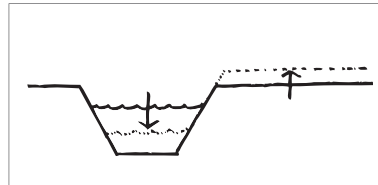

tussen de erven blijft een herkenbare sloot naar het achterland, door zicht of bomen

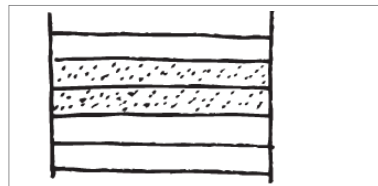

max. 4 kavels tussen kavelrand-beplanting; max. 14 kavels tussen bospercelen (streekeigen beplanting)

NATUURONTWIKKELING

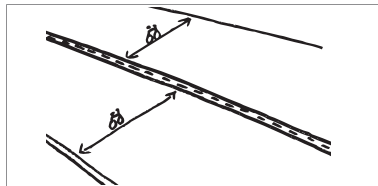
geen verlaging van het grondwater of ophogen maaiveld

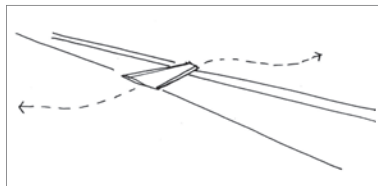
bij natuurontwikkeling blijft verkaveling zichtbaar

RECREATIEVE GROEI

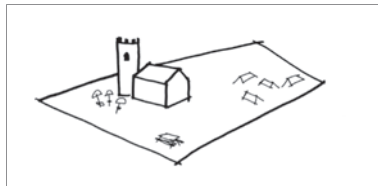
vergroten fietspadennetwerk door informele fietspaden in de dwarsrelaties

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: plank over een sloot

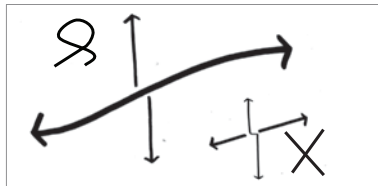

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: opstap over afrastering

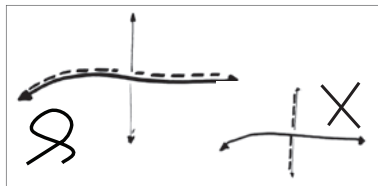

concentreren van recreatieve (pauze-)voorzieningen rond Ridderhofsteden

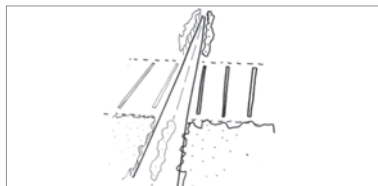
INFRASTRUCTURELE GROEI

nieuwe weg vormt geen onderbreking van de ruggengraat

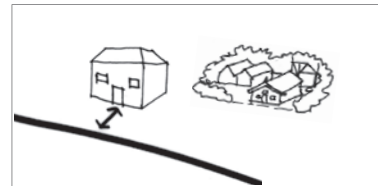

nieuwe weg is ruimtelijk ondergeschikt aan de ruggengraten

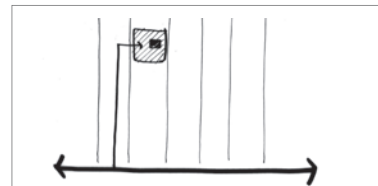

ruimtelijk neemt een nieuwe weg het karakter aan van het omliggende landschap

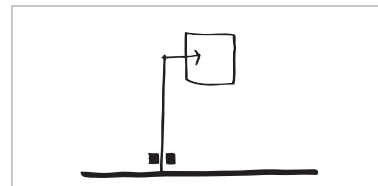
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

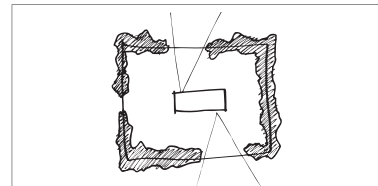
nieuw landgoed is gekoppeld aan een ruggengraat, zo niet dan opgezet als boerenerf

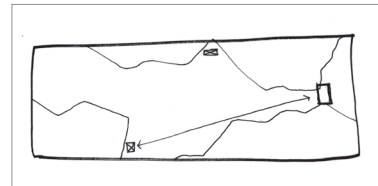
nieuw landgoed is ontsloten vanaf de wetering, met een haakse hoek voor het 'erf'

duidelijk poort aan de wetering maakt aanwezigheid van het landgoed herkenbaar

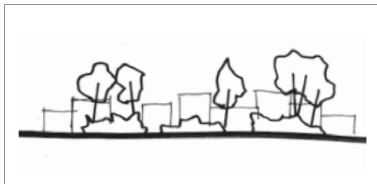
het 'erf' is omgeven door beplanting met beperkte vensters, als een eiland in de omgeving

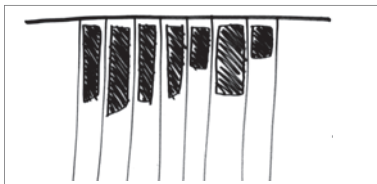
bijgebouwen zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw; samen zijn ze een geïntegreerd ensemble

ONTWIKKELPRINCIPES LANGBROEK

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

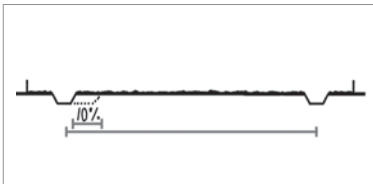

randen van nieuwbouw zijn zacht, een combinatie van groen en gebouwen.

stedenbouwkundig plan is gebaseerd op het onderliggende verkaveling.

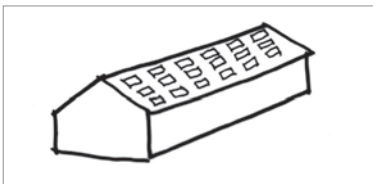
WATER EN ENERGIE

weteringen verbreden voor waterbuffering, natuur of recreatief varen, niet meer dan 10% van de kavel

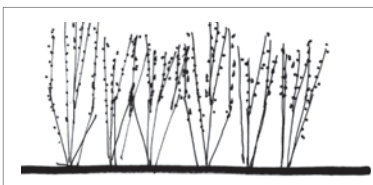
biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote installaties op bedrijventerrein

zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

rietvelden voor de productie van biomassa

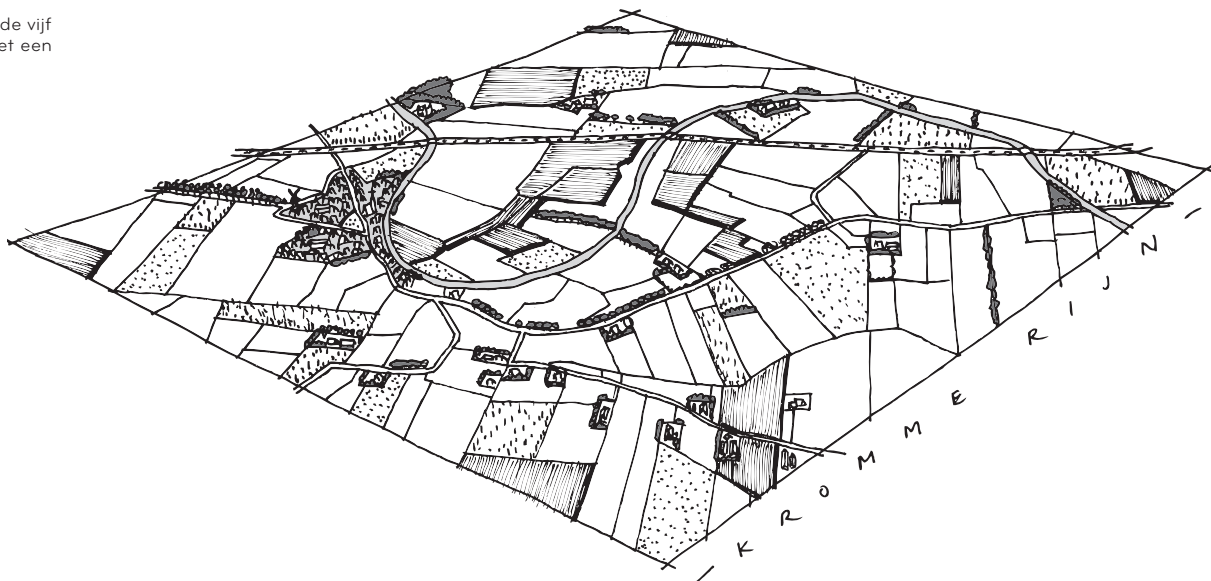
grienden voor de productie van biomassa

8.3 KROMME RIJN

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

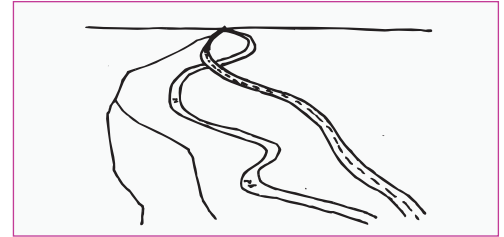

De meanderende Kromme Rijn en verbindingswegen geven dit deelgebied zijn lineaire karakter. De provinciale weg is de belangrijkste hedendaagse verbindingsweg, maar wordt vergezeld door oude verbindingswegen. Tussen twee steden rijgen Kromme Rijn en provinciale weg dorpen, met kerken en windmolens, aan elkaar. Een mozaïek van boomgaarden, akkers en weilanden in blokverkaveling wordt afgewisseld met meer open ruimten van weilanden in strokenverkaveling. Oude dwarsdijken en -kades geven dwarsrelaties tussen de oude verbindingswegen en naar de aangrenzende kommen van Schalkwijk en Langbroek.

RUGGENGRAAT

ruggengraat is een vlechtend systeem van wegen en Kromme Rijn

5 THEMA'S

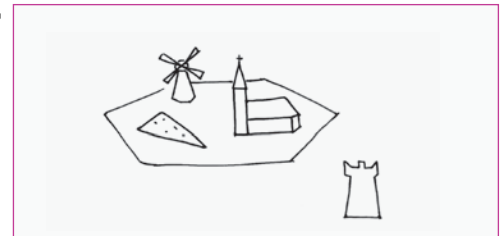
LANDGEBRUIK

een mozaïek van boomgaarden, weiden en akkers

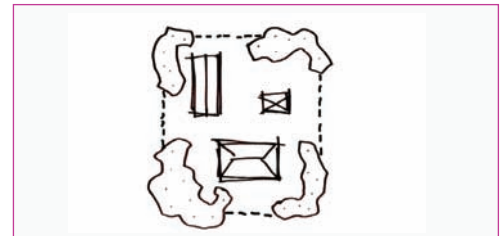
BIJZONDERE BEBOUWING

dorpen met een kerk, molen en brink, vaak met een kasteel in de nabijheid

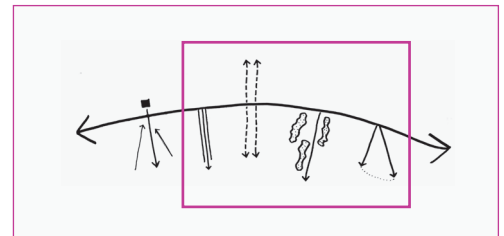
REGULIERE BEBOUWING

buiten de dorpen staat de meeste bebouwing op boerenerven, veelal in linten langs oude wegen

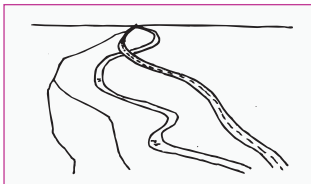
DWARSRELATIES

een combinatie van panorama's, verkaveling, coulissen en dwarswegen

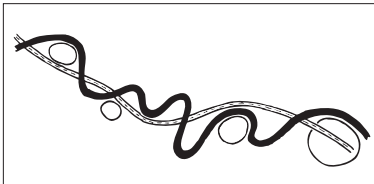
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED KROMME RIJN

RUGGENGRAAT

ruggengraat is een vlechtend systeem van wegen en Kromme Rijn

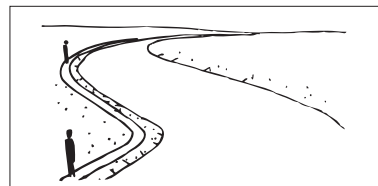
Kromme Rijn en provinciale weg slingeren om de dorpen heen

vlechtend netwerk van oude verbindingswegen over de hoogste delen in het landschap,

afwisseling van open en besloten langs de rivier, met doorzichten naar meer open delen van het landschap

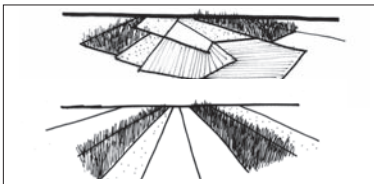

jaagpad langs de Kromme Rijn

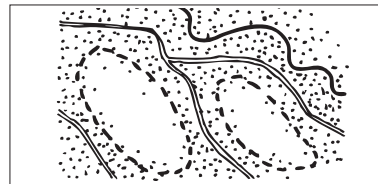

LANDGEBRUIK

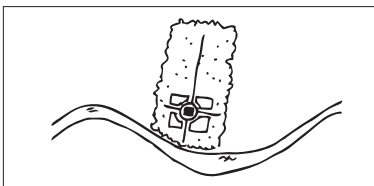
een mozaïek van boomgaarden, weiden en akkers

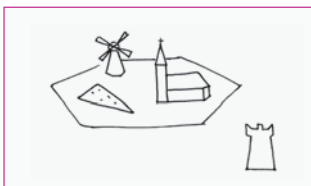
combinatie van blokverkeveling (oeverwallen) en strokenverkeveling (kammen)

meeste opgaande beplanting rond rivier en verbindingswegen, tussengelegen lagere delen zijn meer open

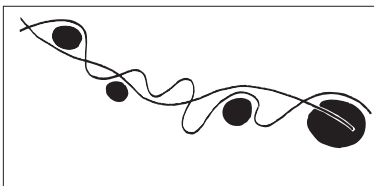

landgoederen liggen hoofdzakelijk aan de Kromme Rijn

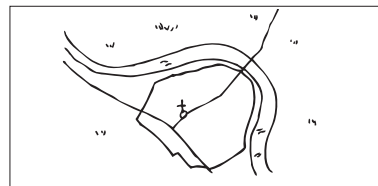

BIJZONDERE BEBOUWING

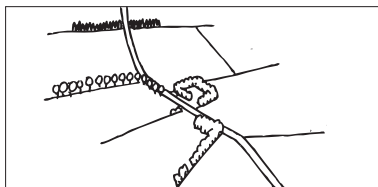
dorpen met een kerk, molen en brink, vaak met een kasteel in de nabijheid

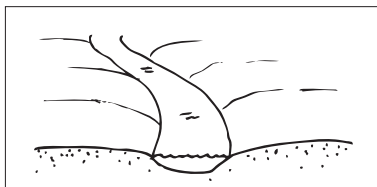
provinciale weg ligt langs de dorpen aan de zuidkant van de Kromme Rijn

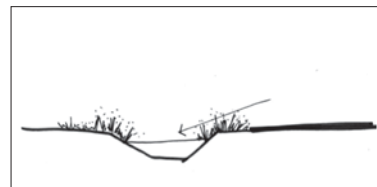
dorpen liggen op één oever van de Rijn, gaan er niet overheen

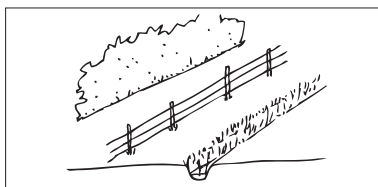
omgeving bepaalt de beplanting van de ruggengraat

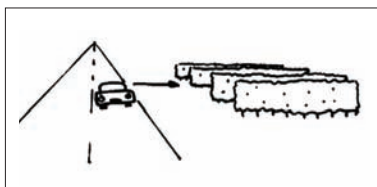
Kromme Rijn is een onbedijkte rivier

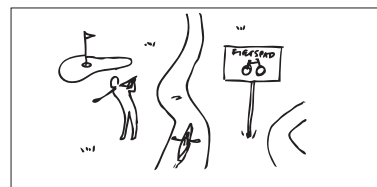
Kromme Rijn is door lage begroeiing zichtbaar

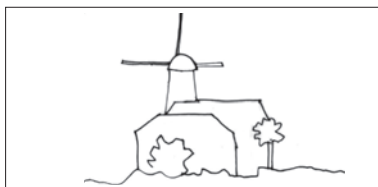
kavelgrenzen met sloten, beplanting en omheiningen

zicht op boomgaarden vanaf de weg

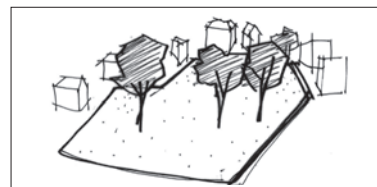
veel recreatief (mede)gebruik in het landschap

molen in het dorp torent boven de reguliere bebouwing uit

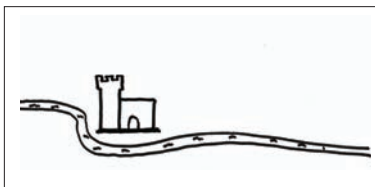
kerk in het hart van een dorp

brink als openbare ruimte in het centrum van het dorp

5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED KROMME RIJN

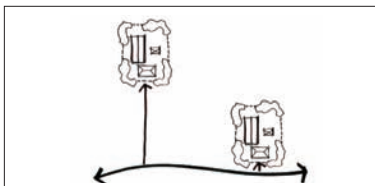

kastelen en landgoederen langs de de Kromme Rijn, veelal buiten het dorp

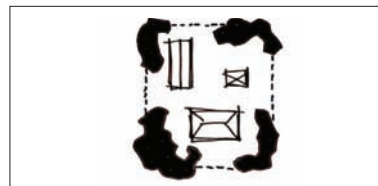

REGULIERE
BEBOUWING

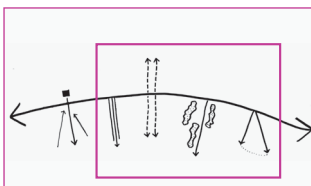
buiten de dorpen staat de meeste bebouwing op boerenerven, veelal in linten langs oude wegen

erven liggen aan de weg in een lint, of 'op stokjes' in de openere gebieden

erf is een samenstelling vangebouwen en opgaande beplanting

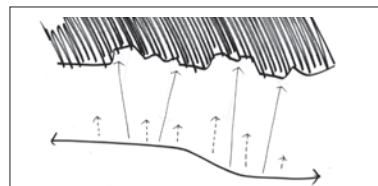

DWARSRELATIES

een combinatie van panorama's, verkaveling, coulissen en dwars-wegen

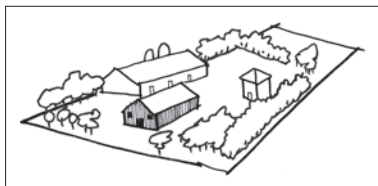

boomgaarden geleiden het zicht haaks op de weg, werken als coulissen of muur afhankelijk van de snelheid van passeren

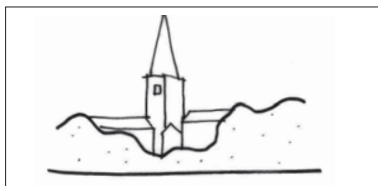

vanuit de ruggengraat zicht op de stuwwal in de achtergrond

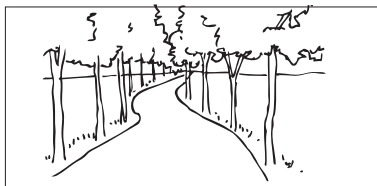

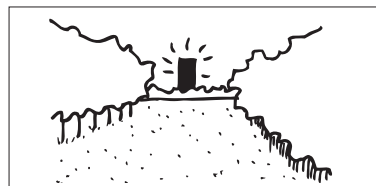
woonhuis staat centraal en is het meest gedetailleerd, bijgebouwen zijn puur functioneel

vergezichten op kerktorens en molens in de dorpen en omliggende deelgebieden

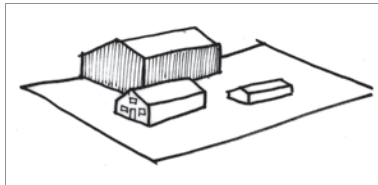
oude dijkes met continue wegbeplanting

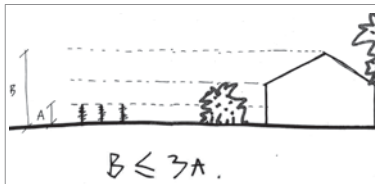
uitzichten op hoogbouw van Utrecht achter het groen

ONTWIKKELPRINCIPES KROMME RIJN

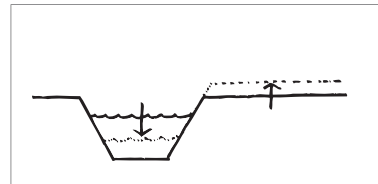
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

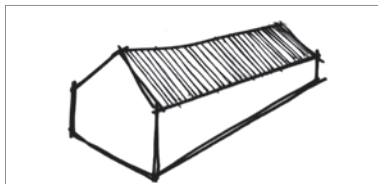
het erf bevat meerdere gebouwen van verschillend formaat, met de boerderij als op de straat gerichte kern

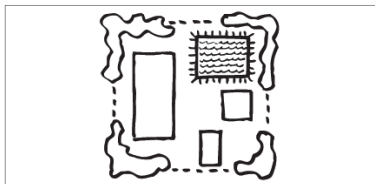
de hoogte van een schuur is maximaal 10 meter (3x de hoogte van laagstam fruitbomen)

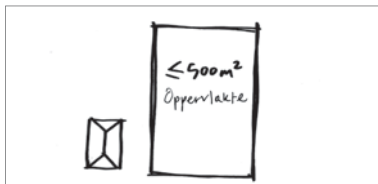
geen verlaging van het grondwater of ophogen maaiveld

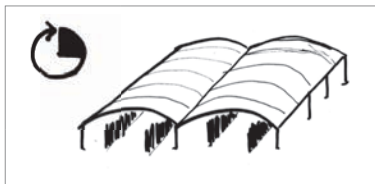
alle gebouwen op het erf hebben een schuin dak

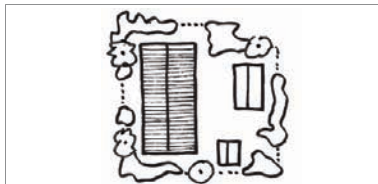
waterbassins op het erf

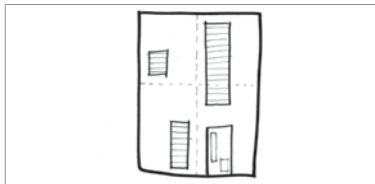
koelhuizen en fruitschuren zijn maximaal 500m²; grotere horen op een bedrijventerrein

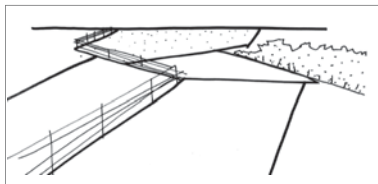
overkappingen van boomgaarden zijn tijdelijk, maximaal 3 maanden per jaar

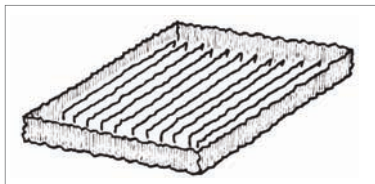
koelhuizen en fruitschuren zijn onderdeel van een met bomen beplant erf

maximaal 25% van het oppervlak boomgaard is tegelijkertijd overkapt; overkappingsvlakken zijn niet aansluitend

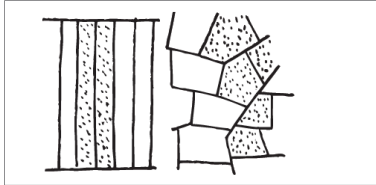

blokverkaveling blijft herkenbaar in landgebruik en/of afrastering/kavelgrensbeplanting

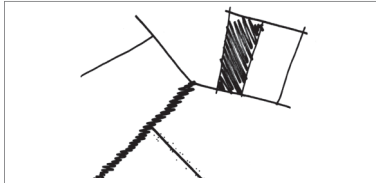

windsingels om boomgaarden gemaakt van streekeigen beplantingssoorten

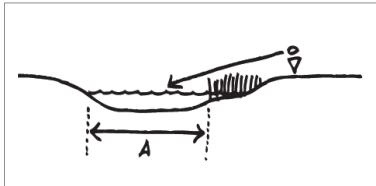
NATUURONTWIKKELING

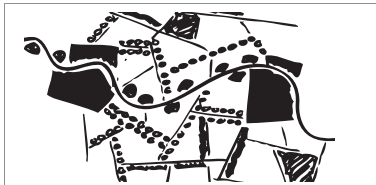
bij natuurontwikkeling blijft verkaveling zichtbaar

verschillen in natuurlijke kavelgrenzen ondersteunen de blokverkaveling

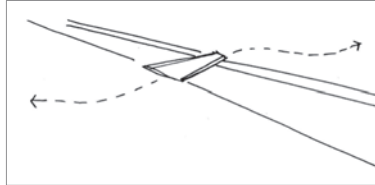

bij natuurvriendelijke oevers langs de Kromme Rijn tussen pad en water het zicht behouden door laaghouden beplanting

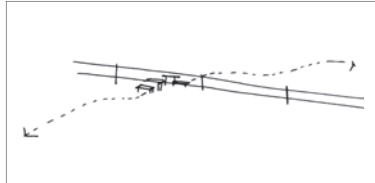

verkavelingsstructuur gebruiken voor intensiever groen raamwerk

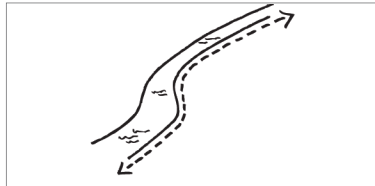
RECREATIEVE GROEI

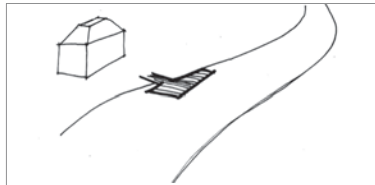
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: plank over een sloot

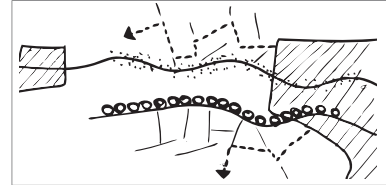
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: opstap over afrastering

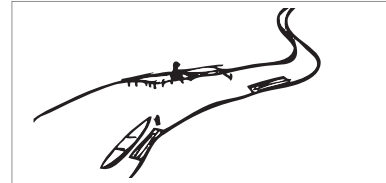
continue recreatief wandelpad langs de Kromme Rijn

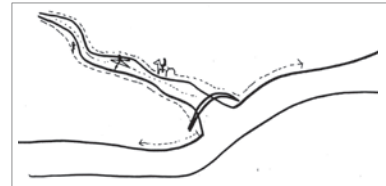
attractiever maken van de Kromme Rijn voor (water)recreatie met rustpunten bij landmarks

oude wegenpatronen en kavellijnen benutten voor recreatieve stad-land verbinding

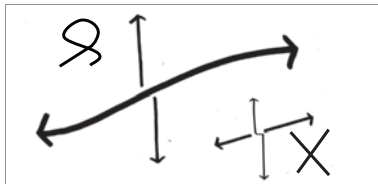
aanleg steigers en visplaatsen maken rivier toegankelijk

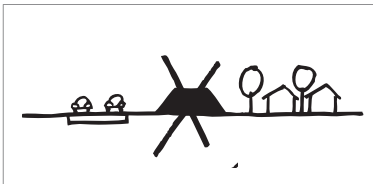
oude rivierarmen recreatief toegankelijk en beleefbaar maken voor langzaam verkeer

ONTWIKKELPRINCIPES KROMME RIJN

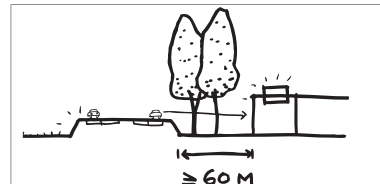
INFRASTRUCTURELE GROEI

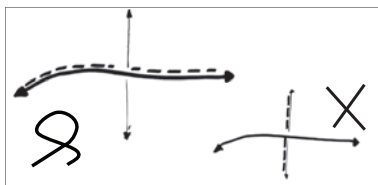
nieuwe weg vormt geen onderbreking van de ruggengraat

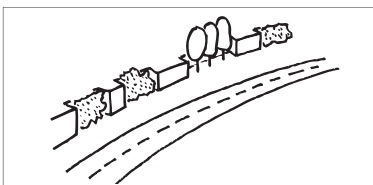
geen geluidswal tussen dorp en provinciale weg

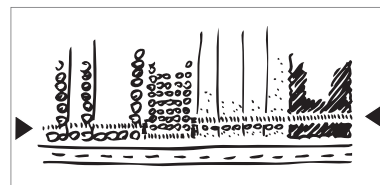
locaties op minimaal 60m afstand van de snelweg met bomenrijen ertussen

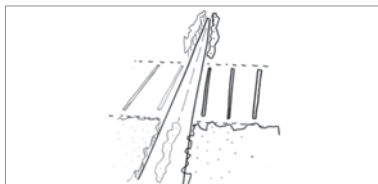
nieuwe weg is ruimtelijk ondergeschikt aan de ruggengraat

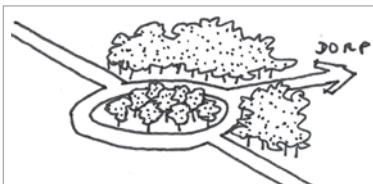
als geluidscherm moet, dan toont het als zachte dorpsrand van groen&steen, met schaal&ritme van achterliggende bebouwing

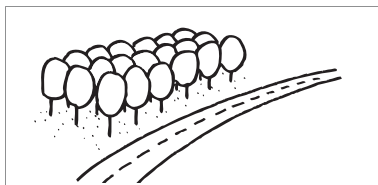
beplantingsstructuur is de drager van de geluidswand

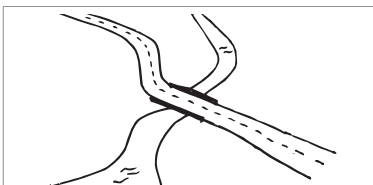
ruimtelijk neemt een nieuwe weg het karakter aan van het omliggende landschap

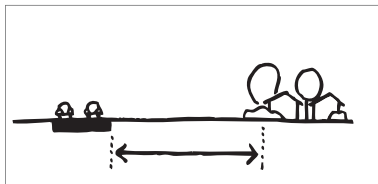
fruitbomen gebruiken voor accentueren dorpsentree (bijvoorbeeld rotonde)

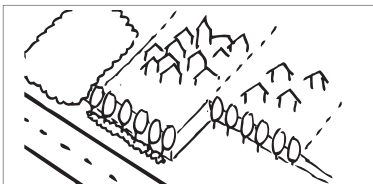
karakter versterken door hoogstamboomgaarden langs de provinciale weg

kruisingen van provinciale weg met Kromme Rijn vormgeven alsof het een brug is

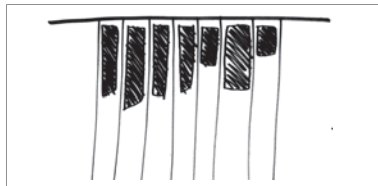

nieuwe provinciale wegen vrij in het veld, op voldoende afstand van bebouwing, zodat geen geluidsschermen nodig zijn

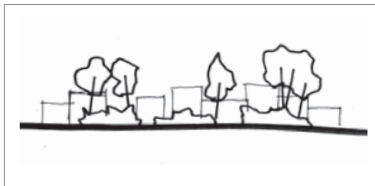

beplanting langs de snelweg komt voort uit de verkavelingsstructuur

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

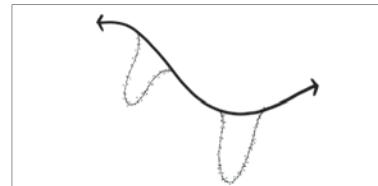

stedenbouwkundig plan is gebaseerd op het onderliggende verkaveling.

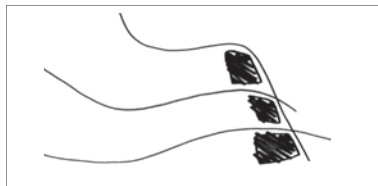

randen van nieuwbouw zijn zacht, een combinatie van groen en gebouwen.

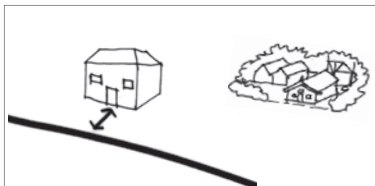
WATER EN ENERGIE

oude rivierlopen van de Kromme Rijn gebruiken voor verbetering waterkwaliteit; zoals zandvang

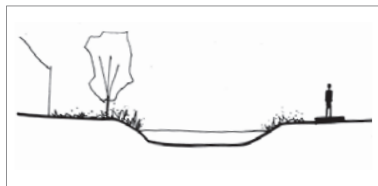
stedenbouwkundig plan integreert oude wegen en linten

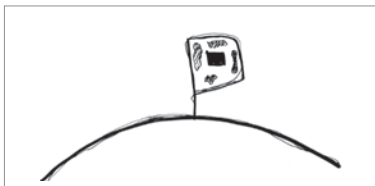
nieuw landgoed is gekoppeld aan een rug-gengraat, zo niet dan opgezet als boerenerf

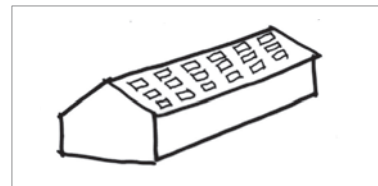
biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote installaties op bedrijventerrein

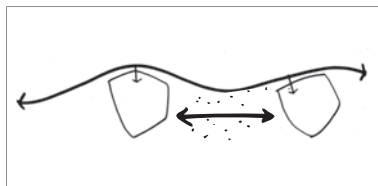
de rivier heeft langs een kern tenminste één openbare zijde

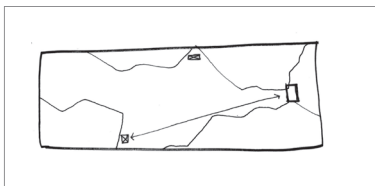
nieuw landgoed ten noorden van de prov. weg is omgeven door water dat verbonden is met de Kromme Rijn

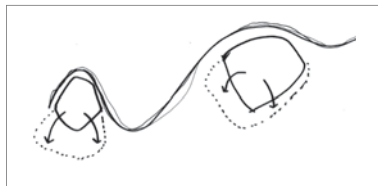
zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

kernen liggen los van elkaar naast de provinciale weg, met een (of meer) duidelijke entrees

bijgebouwen zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw; samen zijn ze een geïntegreerd ensemble

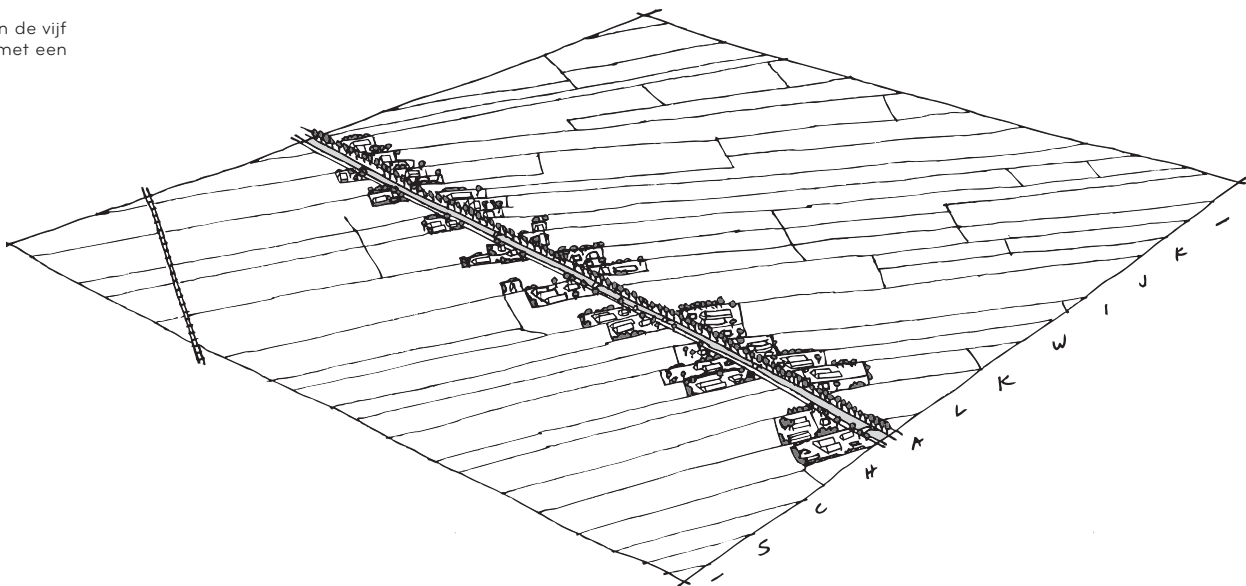

kernen blijven altijd ten zuiden van de Kromme Rijn; eventuele uitbreiding in andere richting

8.4 SCHALKWIJK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

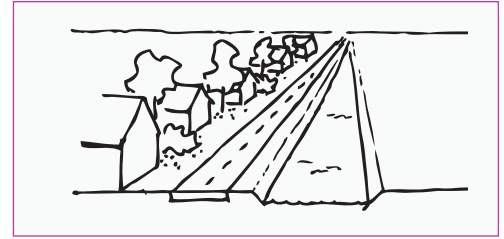

Het open weidelandschap van Schalkwijk vormt een contrast met de meer besloten stroomrug-gronden van de Kromme Rijn en langs de Lek. De lineaire wetering vormt de kern van dit strak geordende landschap, met verkaveling van smalle stroken schuin op de wetering. In het oostelijke deel begeleid een weg en dicht bebouwingslint de wetering. In het westelijke deel ligt de wetering open in het landschap, met aan weerszijden boerderijlinten op afstand. Het Amsterdam-Rijnkanaal vormt een nieuwe grens aan de noordzijde en doorsnijdt de geleidelijke overgang naar de Kromme Rijn.

RUGGENGRAAT

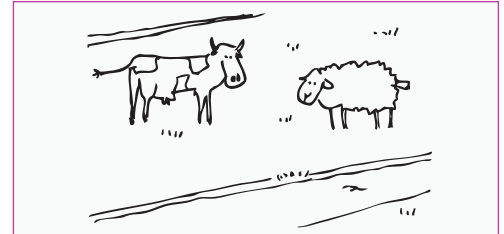
ruggengraat bestaat uit wetering, weg en huizen met verdichting en verdunning

5 THEMA'S

LANDGEBRUIK

grasland met grazend vee

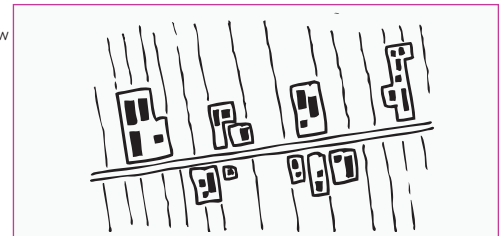
BIJZONDERE BEBOUWING

kerktorens steken boven het lint uit

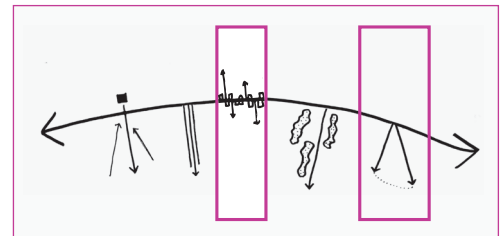
REGULIERE BEBOUWING

erven zijn zeer gevarieerd in opbouw en indeling

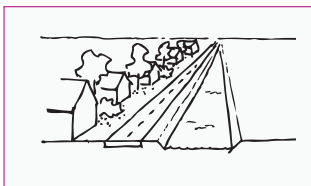
DWARSRELATIES

een combinatie van panorama's en doorzichten tussen de bebouwing

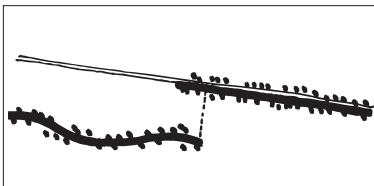
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED SCHALKWIJK

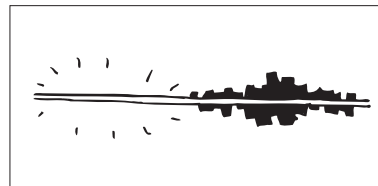

ruggengraat bestaat uit wetering, weg en huizen met verdichting en verdunning

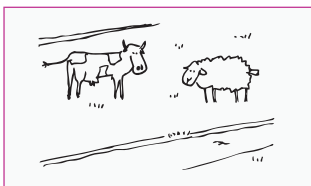
RUGGENGRAAT

ruggengraat bestaat uit wetering en twee bebouwingslinten

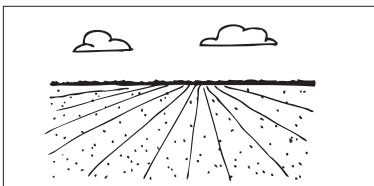

wetering heeft onbebouwde en bebouwde helft

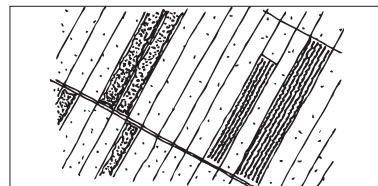

grasland met grazend vee

LANDGEBRUIK

uitgestrekt grasland in strokenverkaveling met ruim zicht naar de horizon

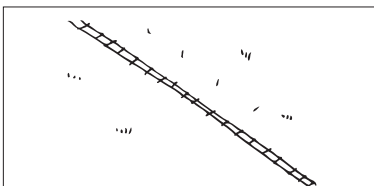

weidegrond met af en toe akkers en laagstamboomgaarden met windsingels op oeverwal

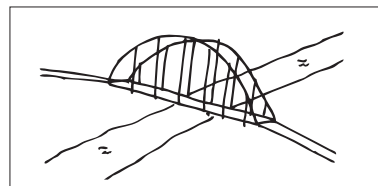

kerktorens steken boven het lint uit

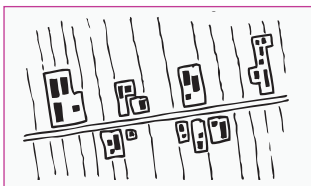
BIJZONDERE BEBOUWING

spoorlijn ligt open in het veld

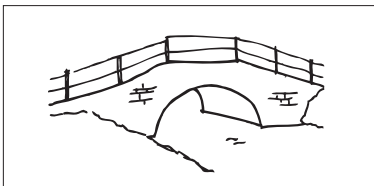

zicht op bruggen over Amsterdam-Rijnkanaal en bruggen Lek

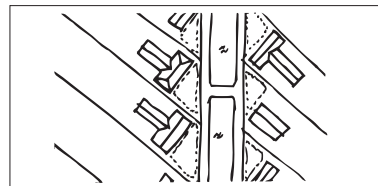

erven zijn zeer gevarieerd in opbouw en indeling

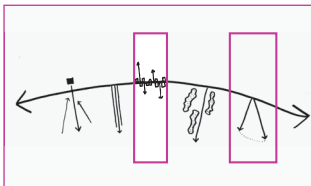
REGULIERE BEBOUWING

bruggetjes van baksteen of hout over de wetering

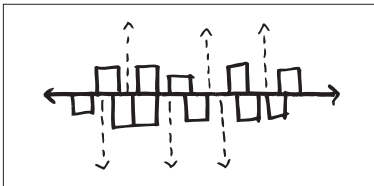

kavels liggen onder een hoek aan het hoofdlint, gebouwen volgen de richting van de kavel

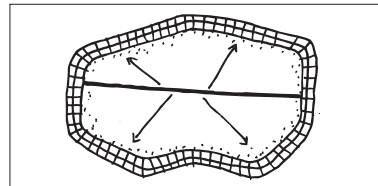

een combinatie van panorama's en doorzichten tussen de bebouwing

DWARSRELATIES

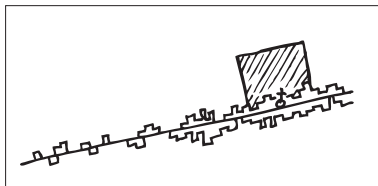

doorzichten vanuit ruggengraat tussen de bebouwing door

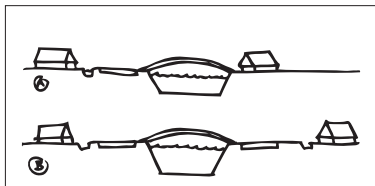

zichten vanaf het binnengebied op de verschillende soorten randen

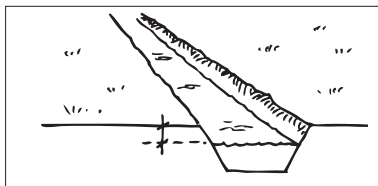

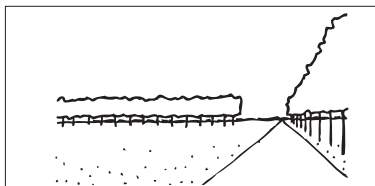
verdichtend en verdunnende ruggengraat met verdikking bij de kerk

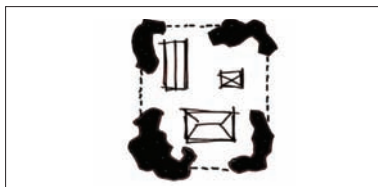
veel bruggen over de wetering

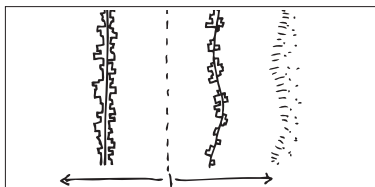
relatief diepe ontwatering met kleige (minder zwarte) grond zichtbaar in de taluds

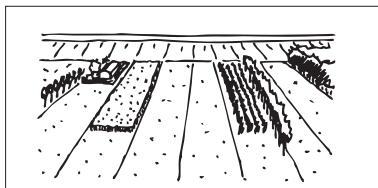
opgekroonde bomenrijen langs wegen (Es, Eik) en kanalen (Populier)

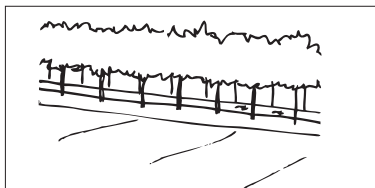
erf is een samenstelling van gebouwen en opgaande beplanting

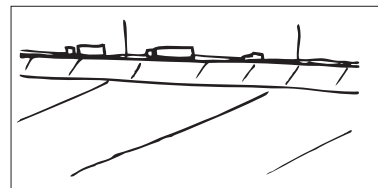
linten aan de randen volgen de krommingen van de aangrenzende rivierzone, meer naar het midden worden de linten rechter

rand naar de Lekzone verdicht met beplante kavels langs de hoge winterdijk

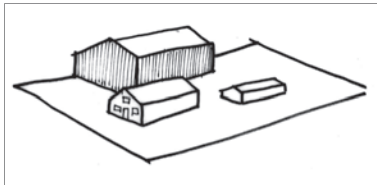
kanaal met hoge populieren vormt duidelijke rand van de kom

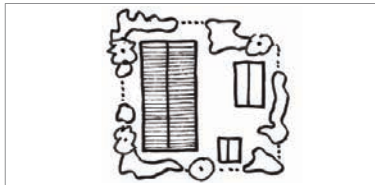
snelweg op dijklichaam vormt duidelijke rand van de kom

ONTWIKKELPRINCIPES SCHALKWIJK

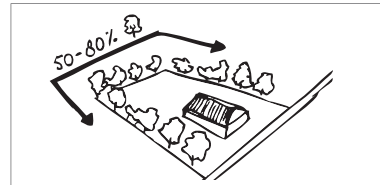
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

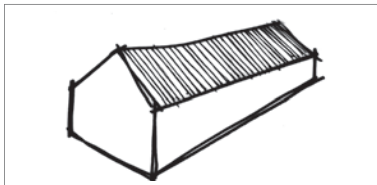
het erf bevat meerdere gebouwen van verschillend formaat, met de boerderij als op de straat gerichte kern

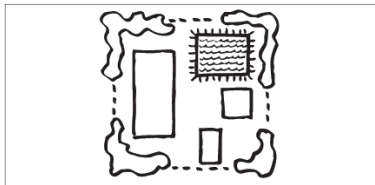
koelhuizen en fruitschuren zijn onderdeel van een met bomen beplant erf

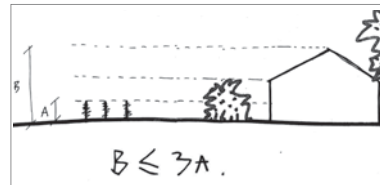
erfbeplanting inheems en beslaat 50-80% van de kavelgrens

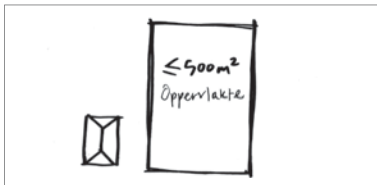
alle gebouwen op het erf hebben een schuin dak

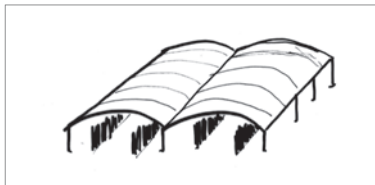
waterbassins op het erf

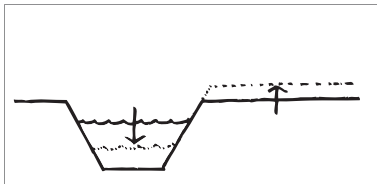
de hoogte van een schuur is maximaal 10 meter (3x de hoogte van laagstam fruitbomen)

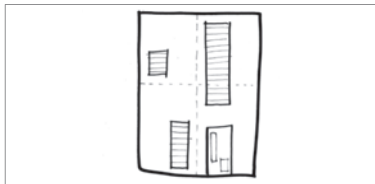
koelhuizen en fruitschuren zijn maximaal 500m²; grotere horen op een bedrijventerrein

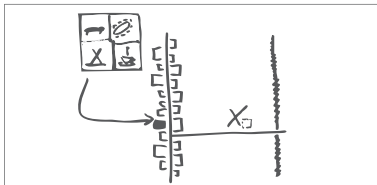
overkappingen van boomgaarden zijn tijdelijk, maximaal 3 maanden per jaar

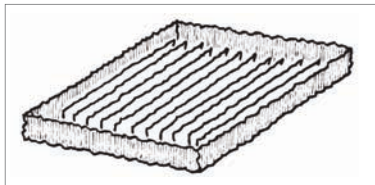
geen verlaging van het grondwater of ophogen maaiveld

maximaal 25% van het oppervlak boomgaard is tegelijkertijd overkapt; overkappingsvlakken zijn niet aansluitend

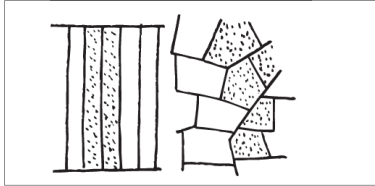

recreatieve voorzieningen blijven op het erf en uitsluitend aan de ruggengraat

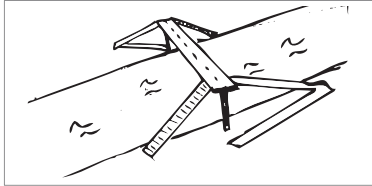
windsingels om boomgaarden gemaakt van streekeigen beplantingssoorten

NATUURONTWIKKELING

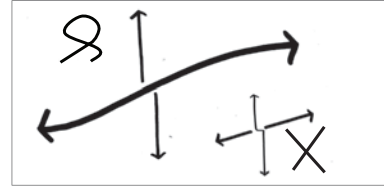
bij natuurontwikkeling blijft verkaveling zichtbaar

RECREATIEVE GROEI

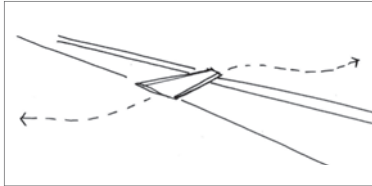

recreatieve brug met transparante brughoofden over Amsterdam-Rijnkanaal

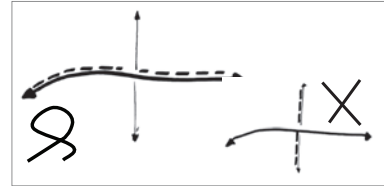
INFRASTRUCTURELE GROEI

nieuwe weg vormt geen onderbreking van de ruggengraat

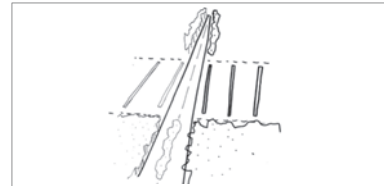
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: plank over een sloot

nieuwe weg is ruimtelijk ondergeschikt aan de ruggengraten

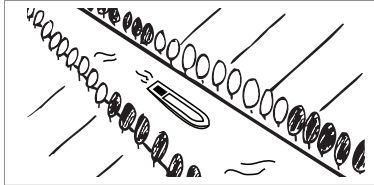
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: opstap over afrastering

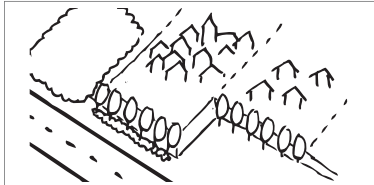
ruimtelijk neemt een nieuwe weg het karakter aan van het omliggende landschap

MEER ONTWIKKELPRINCIPES IN KATERN WATERLINIES

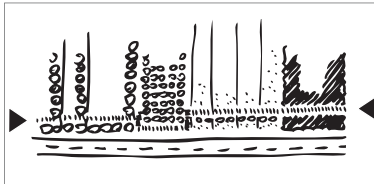
INFRASTRUCTURELE GROEI

Amsterdam-Rijnkanaal heeft continue populierenlaanbeplanting; gaten opvullen.

beplanting langs de snelweg komt voort uit de verkavelingsstructuur

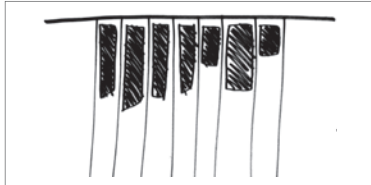

beplantingsstructuur is de drager van de geluidswand

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

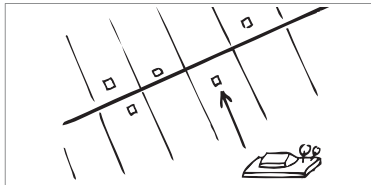
randen van nieuwbouw zijn zacht, een combinatie van groen en gebouwen.

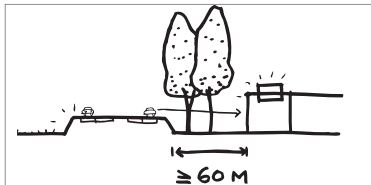
stedenbouwkundig plan is gebaseerd op het onderliggende verkaveling.

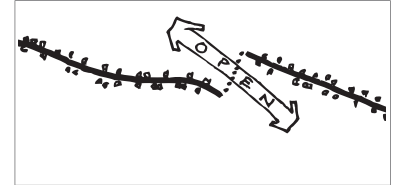
nieuw landgoed heeft het karakter van een boerenerf ensemble

nieuwe erven altijd gekoppeld aan bestaand lint

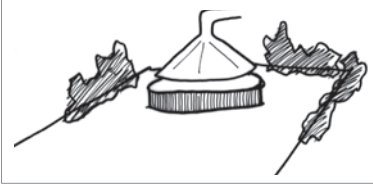

locaties op minimaal 60m afstand van de snelweg met bomenrijen ertussen

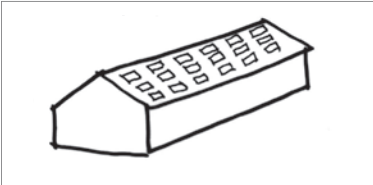

loshouden van de twee linten van de ruggengraat

WATER EN ENERGIE

biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote installaties op bedrijventerrein

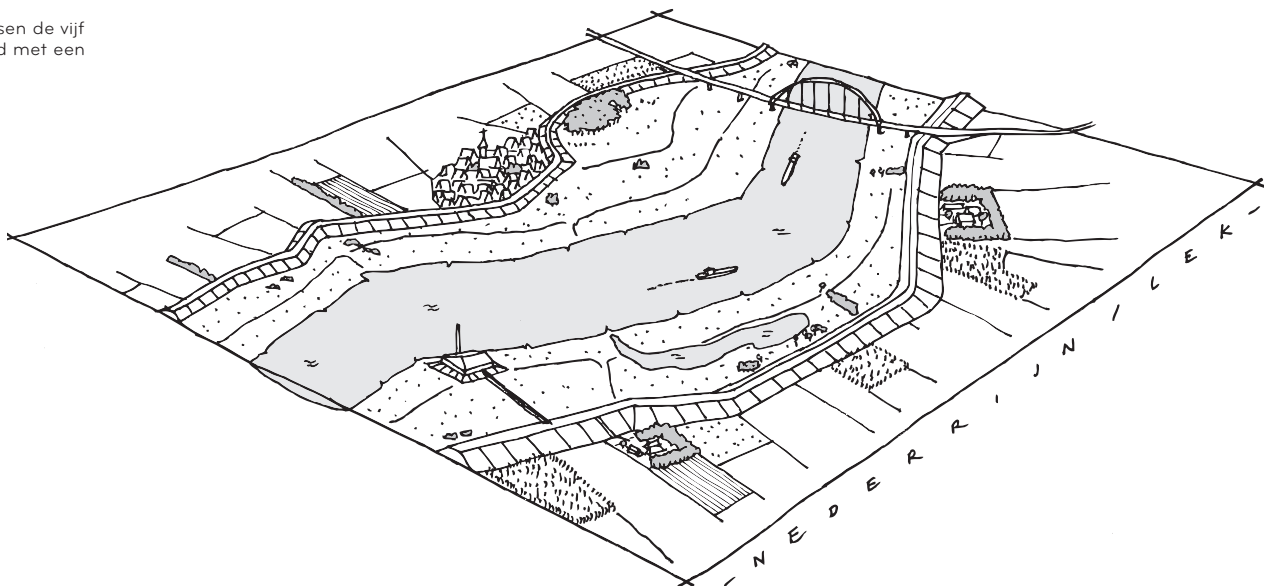

zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

8.5 NEDERRIJN / LEK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

RUGGENGRAAT

brede meanderende rivier met op afstand parallel lopende hoge grasdijken

LANDGEBRUIK

buitendijks een combinatie van grasland en natuurontwikkeling, binnendijks grasland, akkers en boomgaarden

BIJZONDERE BEBOUWING

veerhuizen en steenfabrieken op terpen langs de rivier

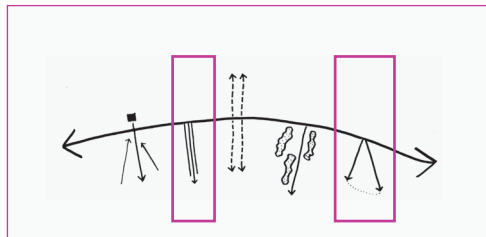
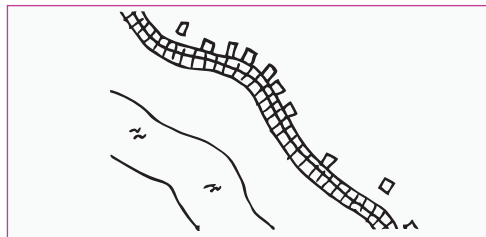
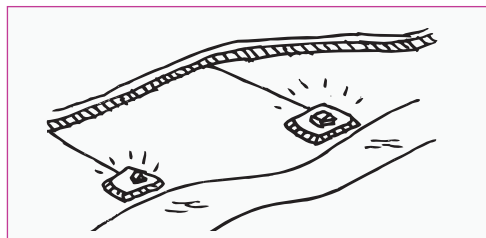
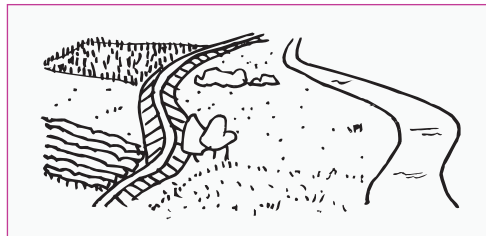
REGULIERE BEBOUWING

open lint van boerderijen aan de binnenzijde onder aan de dijk en langs de stuwwal-rand

DWARSRELATIES

dwarswegen en panorama's vanaf de dijk

5 THEMA'S

De brede rivier met parallelle hoge banddijken vormt de kern van dit lineaire landschap. De uiterwaarden tussen de dijken zijn relatief open, terwijl de binnendijkse zone meer bebouwing en opgaande beplanting kent. De hoge dijken van de Nederrijn/Lek geven een panoramisch zicht over de lager gelegen omgeving en de hoge beboste Heuvelrug. De binnendijkse verkaveling haaks op de dijk, deels beplant met boomgaarden en bosjes, verleent zicht op achtergelegen kommen en stroomrug-gronden.

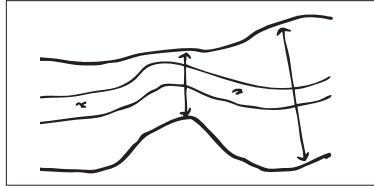
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED NEDERRIJN/LEK

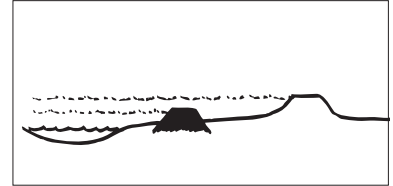

brede meanderende rivier met op afstand parallel lopende hoge grasdijken

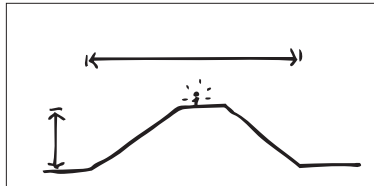
RUGGENGRAAT

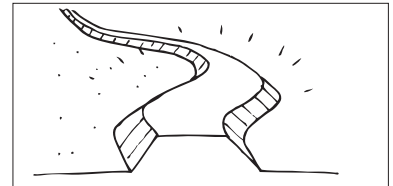
wisselende afstand tussen rivier en dijk

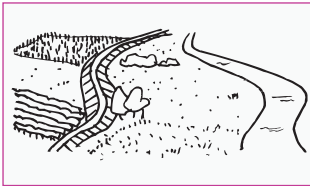
lage zomerdijk tussen rivier en winterdijk

zware, zeer brede en hoge winterdijk

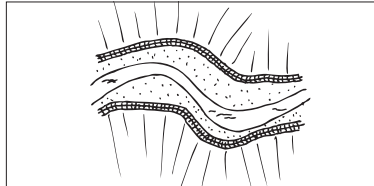

dijk ligt als kaal element in het landschap

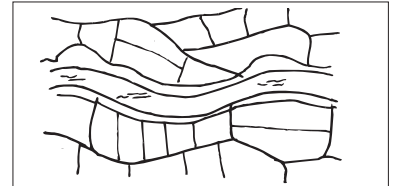

buitendijks een combinatie van grasland en natuurontwikkeling, binnendijks grasland, akkers en boomgaarden

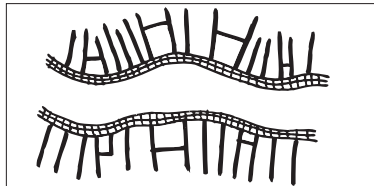
LANDGEBRUIK

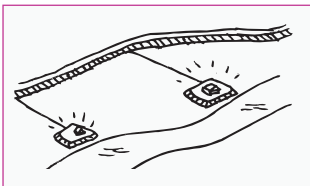
open kernzone tussen de winterdijken en een soms ruime invloedssfeer daarbuiten

binnendijks een onregelmatige blokverkeveling op basis van stroomgeulen

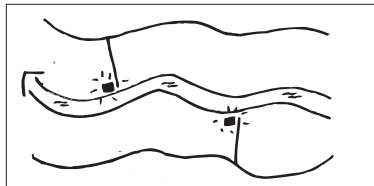

buitendijkse verkeveling haaks op de dijk

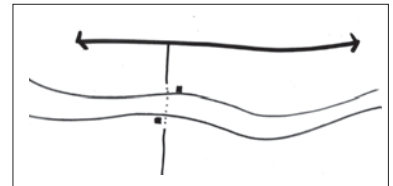

veerhuizen en steenfabrieken op terpen langs de rivier

BIJZONDERE BEBOUWING

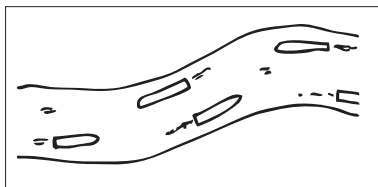

bijzondere elementen liggen direct aan de rivier, met doodlopende dwarskades naar de dijk

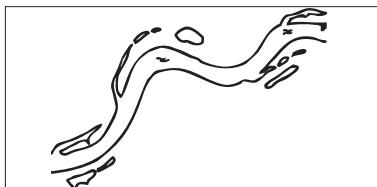

veerpontverbindingen over de rivier bij veerhuizen zijn vrijwel enige fysieke relatie met de overkant

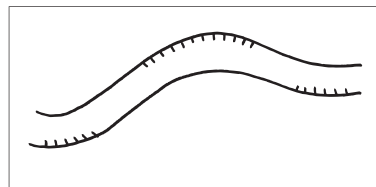

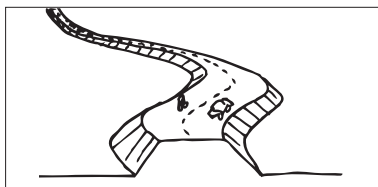
rivier met scheepvaartverkeer, zichtbaar en hoorbaar

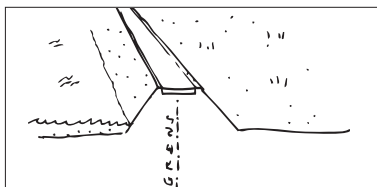
waterlopen, strangen en plassen volgen de meandering van de rivier

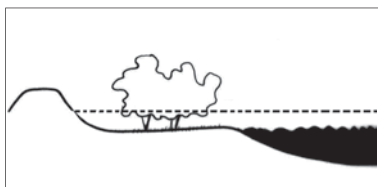
met kribben verstevigde buitenbochten van de rivier

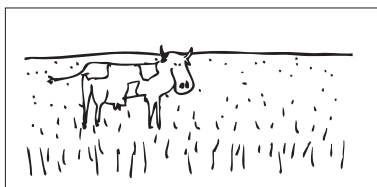
dijk als lokale ontsluitingsweg en recreatieve route

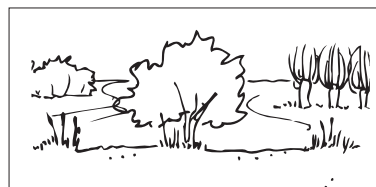
dijk (en de grebbeberg) is waterscheiding en vormt een harde grens in het landgebruik

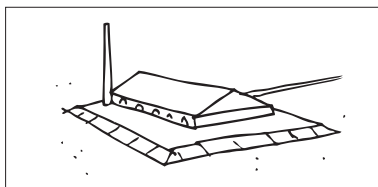
weide en natuur onder invloed van regelmatige overstroming van de rivier

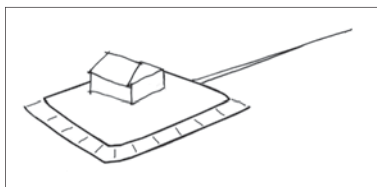
weide en hooiland

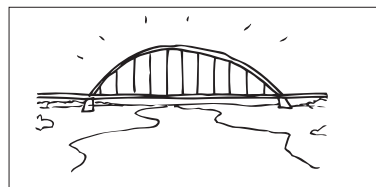
natte riviergebonden natuur met bosjes, riet en wilgen

verhoogd liggende steenfabrieken, veelal met loskade aan de rivier

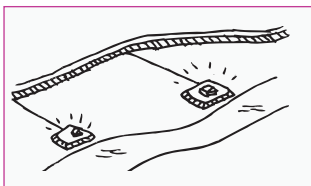
verhoogd liggend veerhuis, met (oude) aanlegplaats voor een pont

bruggen van grootschalige infrastructuur over de Lek/Nederrijn

5 THEMA'S

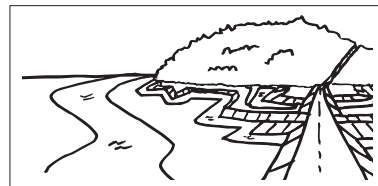
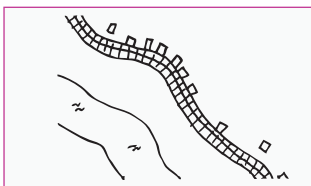
VERDIEPING DEELGEBIED NEDERRIJN/LEK

BIJZONDERE
BEBOUWING

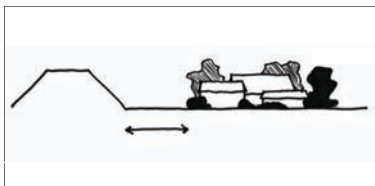
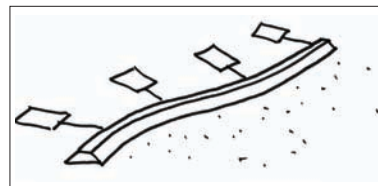
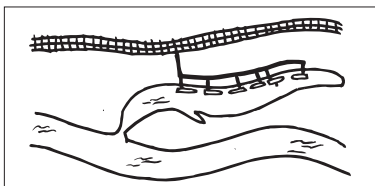
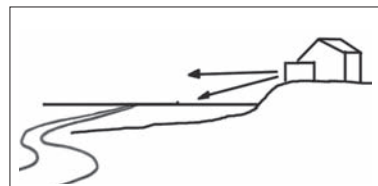
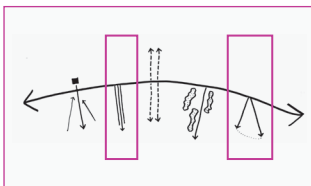
veerhuizen en steenfabrieken
op terpen langs de rivier

stuwcomplexen

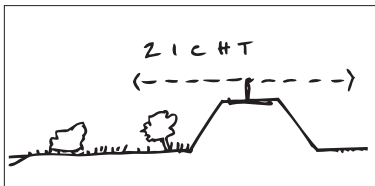
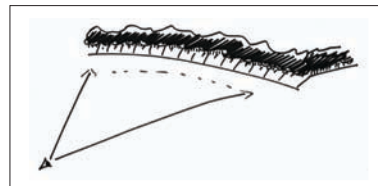
Hoornwerk aan de voet van de Grebbeberg
in de uiterwaarden en rond de GrebbedijkREGULIERE
BEBOUWING

open lint van boerderijen aan de
binnenzijde onder aan de dijk en
langs de stuwwal-rand

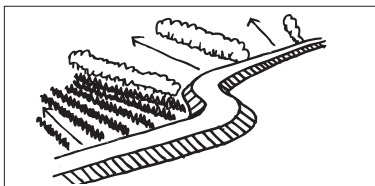
boerderijen aan de voet van de dijk, op
enige afstand (binnendijs)boerderijen vormen samen een open lint
van 'eilanden' langs de dijk (Amerongen,
Wijk bij Duurstede)woonboten in dode rivierarmen, haaks op
de dijkbebouwing op de stuwwalstijlrand langs
de rivier

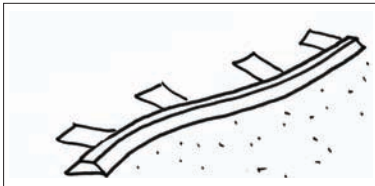
DWARSRELATIES

dwarswegen en panorama's
vanaf de dijk

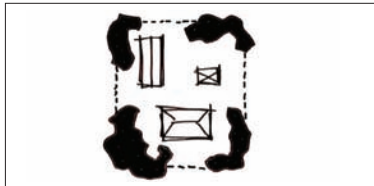
panoramisch uitzicht vanaf de hoge dijk
over de omgeving

zicht op stuwwal, kerktorens en molens

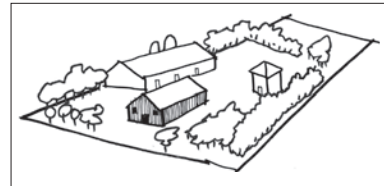
opgaande beplanting haaks op de dijk
begeleid zicht naar het achterland

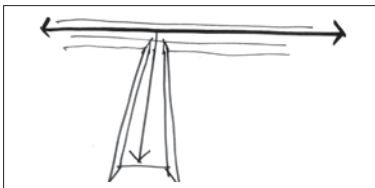
boerderijen bij Schalkwijk tegen de dijk aan gelegen

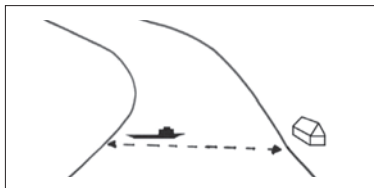
erf is een samenstelling van gebouwen en opgaande beplanting

woonhuis staat centraal en is het meest gedetailleerd, bijgebouwen zijn puur functioneel

dwarskades tussen rivier en dijk

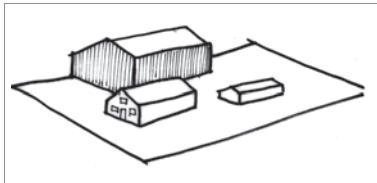
fysieke oversteek over de rivier bij veerhuizen

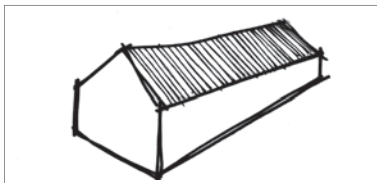
stads- en dorpsgezichten aan de overzijde van de rivier

ONTWIKKELPRINCIPES NEDERRIJN / LEK

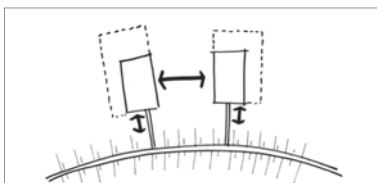
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

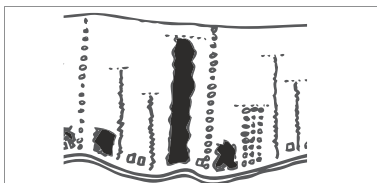
het erf bevat meerdere gebouwen van verschillend formaat, met de boerderij als op de straat gerichte kern

alle gebouwen op het erf hebben een schuin dak

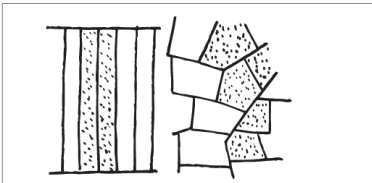

erven groeien naar zij- en achterkant, houden afstand tot de dijk en tot elkaar

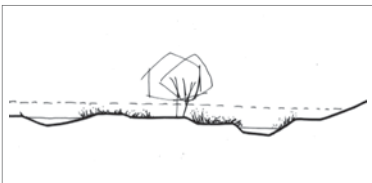

dijkzone intiemer maken door binnendijks te beplanten en zo contrast met openheid te vergroten

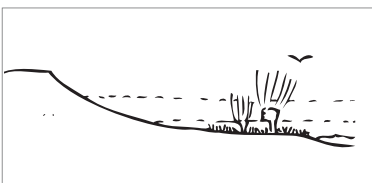
NATUURONTWIKKELING

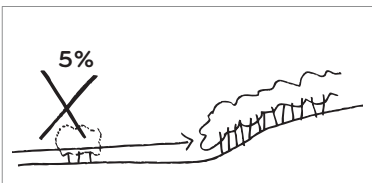
bij binnendijkse natuurontwikkeling blijft verkeveling zichtbaar

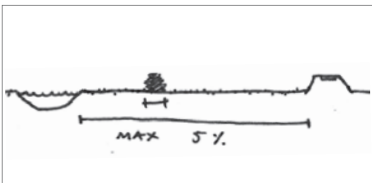
natuur is gebaseerd op de karakteristieken van het cultuurlandschap (bv geen kunstmatige heuvels in de uiterwaarden)

buitendijkse natuurontwikkeling gebaseerd op de karakteristiek van rivier-dynamiek

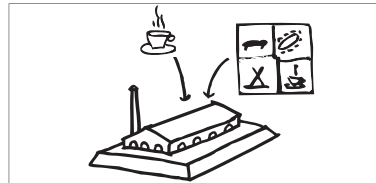

max. 5% opgaande beplanting in de uiterwaarden zodat dit het zicht op de stuwwal niet blokkeert

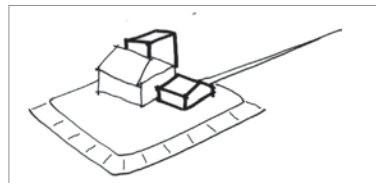

maximaal 5% opgaande beplanting in de uiterwaarden in verband met doorstroomprofiel

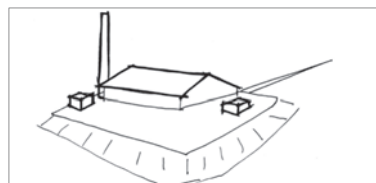
RECREATIEVE GROEI

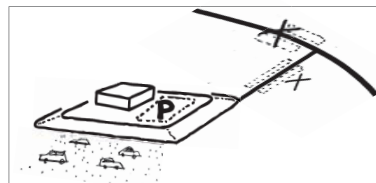
nieuwe recreatieve functies koppelen aan steenfabrieken en/of veerhuizen

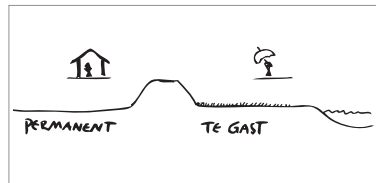
nieuwbouw bij een veerhuis door bij- en aanbouwen; blijft één gebouw

nieuwbouw bij steenfabriek alleen op de terp en is ondergeschikt aan de fabriek

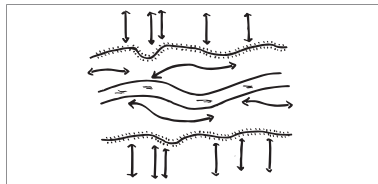

al het reguliere parkeren op de bestaande terp, overloop-parkeren op gras in het veld naast de terp

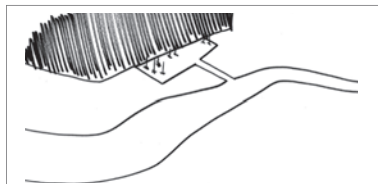

in het buitendijkse gebied is de mens te gast

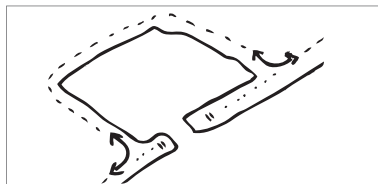
RECREATIEVE GROEI

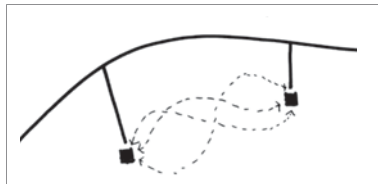
ontwikkelen naar de rivierdynamiek in parallelle richting buitendijks en haaks binnendijks

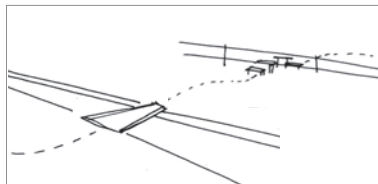
havens alleen waar ze een dorp of stad met de rivier verbindt

recreatief pad langs rivier duidelijk omleiden in plaats van doodlopen op havenmond

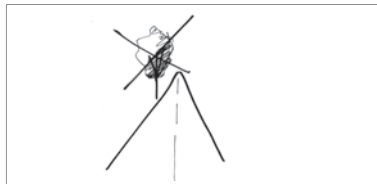

tussen de recreatieve punten onverharde routes door de uiterwaarden maken

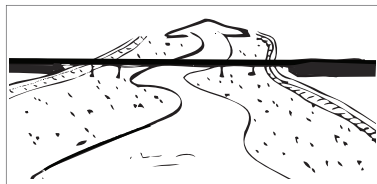

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van landschap: plank over een sloot / opstap over afrastering

INFRASTRUCTURELE GROEI

geen bomen langs nieuwe wegen in de Lek-zone

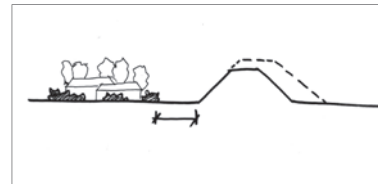

infrastructuur noord-zuid ondergeschikt aan rivier oost-west

brug overspant zichtbaar de rivier

WATER EN ENERGIE

dijkverbreeding houdt afstand tot boerderijen lint

ruimte voor de rivier maatregelen gebaseerd op karakteristieken van rivierdynamiek

rietvelden voor de productie van biomassa

MEER ONTWIKKELPRINCIPES IN
KATERN WATERLINIES

BRONVERMELDING

LITERATUURLIJST

Blijdenstijn, R. & Provincie Utrecht (2005). *Tastbare Tijd: Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Utrecht/Amsterdam

Brons + partners landschapsarchitecten bv, & Landschap Erfgoed Utrecht (2009). *Landschapontwikkelingsplan Kromme Rijngebied+*: *Landschapsvisie*

Brons + partners landschapsarchitecten bv, & Landschap Erfgoed Utrecht (2010). *Beeldkwaliteitsplan Kromme Rijngebied+*.

Eerden-Vonk, M.a. vander, Hauer, J. & Omme, G.W.J. van (2000). *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad: Ruimtelijke structuur en bouwgeschiedenis*. Hilversum: Verloren

Lantschap, adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie (2008). *Utrechts water: 1000 jaar waterbeheer in de Stichtse Rijnlanden*. Utrecht: Matrijs

Kort, J.C. (2001). *Repertorium op de lenen van Gaasbeek: Historische reeks Kromme-Rijngebied 6*. Hilversum: Verloren

Kort, M. de & Oerlemans, H. (1991). *Buitenplaatsen, een tijdloos gegeven: een onderzoek naar de interactie tussen buitenplaatsen en verstedelijking langs de Utrechtse heuvelrug*. Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen

Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ (2004). Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling. Provincie Utrecht (2008). *Streekplan 2005-2015: Streekplan-uitwerking Nationale Landschappen*. Utrecht

Schaik, C. van (2008). *Overlangbroek op de kaart gezet: Dorp, landschap en bewoners, waaronder een familie De Cruiff*. Hilversum: Verloren

DIGITALE BRONNEN

www.geologievannederland.nl/
www.ruimtevoorderivier.nl/
www.rijkswaterstaat.nl/
www.encyclo.nl/
www.kayak.scarlet.nl/krant.html
www.minlnv.nl/
www.wikipedia.nl/
www.provincie-utrecht.nl/
www.wikipedia.org/wiki/Sticht_Utrecht
www.kasteleninutrecht.nl/Duurstede.htm
www.grebbeberg.nl/
www.dodenakkers.nl/
www.vvv-wijkbijduurstede.nl/
www.collectieutrecht.nl/
skyscraper.fortunecity.com/windows/737/text/kasteel.html

ILLUSTRATIES

Tekeningen: OKRA Landschapsarchitecten

Foto's: OKRA Landschapsarchitecten & Provincie Utrecht

Kaarten: OKRA Landschapsarchitecten, op basis van GIS-informatie Provincie Utrecht, Tastbare Tijd en topografische atlas 1820 & 1920

COLOFON

Titel document:	Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen - Katern Rivierengebied
Datum:	Juli 2011
Auteur:	OKRA landschapsarchitecten i.s.m. Provincie Utrecht Tekst van de verhalen (§3.1 t/m §3.4): Adriaan Haarsten
Opdrachtgever:	Provincie Utrecht Postbus 80300 3508 TH Utrecht
Documentnr:	OKRA_11-089

Voor het samenstellen van dit document heeft OKRA getracht alle auteurs, fotografen en andere rechthebbenden te benaderen. Mocht iemand in dit document een illustratie aantreffen, waarop hij of zij rechten kan doen gelden of een niet correcte bronvermelding aantreffen, gelieve zich dan te melden bij de Provincie Utrecht, afdeling Communicatie.

Alle rechten zijn voorbehouden, zowel voor het gehele werk als delen ervan. Niets uit dit document mag in enige vorm of op enige wijze worden veeelvoudigd, openbaar gemaakt of opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, fotokopie en digitale vermenigvuldiging inbegrepen. Voor iedere vorm van gebruik is schriftelijke toestemming van OKRA vereist.

